

સુધારેલા નવા અભ્યાસક્રમ મુજબ

ધોરણ ત્રીજાની નોટ.

જેમાં પાઠ તથા કવિતાના અર્થ તથા કવિતાની સમજૂતી,
અથવા શબ્દો, આંક, ધાતો, કોષ્ટકો, સુખગણિત
તથા તેના હિસાબો, ગણિત, યુજરાતની ભૂગોળ,
સૃષ્ટિજ્ઞાન વગેરેનો સમાવેશ કરેલો છે.

બનાવનાર,

માસ્તર-જગભાઈ હિરાલાલ.

૦. પંખાત.

પ્રસિદ્ધ કરનાર

28 OCT 1927

દાખાદર હિરાલાલ શાહ.

બુકસેલર-ખંભાત.

અમદાવાદ-થી ડાકે મોકલેલી પીન્ડી પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં
પરીખા હેતુવાળા સ્થાનવાલે આપ્યું.

આવૃત્તિ ૧ થી. સંવત ૧૯૮૩. સને ૧૯૨૭. પાન ૩૦૦૦.

કીંમત ૦-૧૦-૦.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાજિટ-સંગ્રહ
૧૩૭૬૬

મૃદુલ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાજિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૭૬-૬ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ દોરણ ગીતના નાટ

વિષય મૃદુલ

ત્રીજી ચોપડીના પાઠના અર્થ.

પાઠ ૧લો.

વાર્તા=હકીકત, કથા
સામાન્ય=સાધારણ
મુળાક્ષરો=મૂળના
અક્ષરો સ્વર અને
વ્યંજન.
બારાખડી=બાર અક્ષર
ની હાર; પદ
રમુજી=ગમ્મત આપે તેવા
લાભ=ફાયદો
જેડાક્ષર=જેડેલા અક્ષર
જ્ઞાન=સમજણ
ડાહી ડાહી=અકલ
આવે તેવી.
જોમ=લાયક
હકીકત=વર્ણન
સરસ=સારી
ઉમંગથી=હોંસથી
માંડયા=શર ક્યાં
આનંદ=ખુશી
હોંશિયારી=આલાકી
દુકાં દુકાં=નાનાં, નાનાં

વાક્ય=એક અથવા
વધારે શબ્દો મળીને
જેનો અર્થ પુરો સ-
મજાય છે તે.
બોધ=શિખામણ
બારીક=ઝીણી
તપાસ=પરિક્ષા
મુકાબલો=સરખામણી
ભૂગોળ=પૃથ્વીના ગોળા
સંબંધી
અધિકારી=અમલદાર
માહિતી=સમજણ, ખબર
રસીલી=રસ પડે તેવી,
ગમ્મત વાળી.
નકશો=આકાર, ચિત્રેલો
નમુનો.
પુસ્તકો=ચોપડીઓ
મેદાન=સપાટ જમીન
સાદા=સહેલા
નમુના=ખાટ, નકલ
નજર તો કરો=જુઓ
વર્ણન=વિવેચન

શુભ=ફાયદા
સારી પેઠે=સારી રીતે
તોળવા=જોખવા
સોદો=માલ
છેતરણો=ઠગાણો
કિતાવળ=તાકીદ કરવી તે
કિતાવળે આંખા ન પાકે
=જેમ ગોટલો વાવ્યા
પછી તરત ફેરી થતી
નથી તેમ કાંઈ કામ
ધણી તાકીદ કરવાથી
થાય નહિ.
ધ્યાન=મન
જાને=પડે
ખાતરી=તપાસ
પોપટીઉં=ઉપલકીઉં.
સમજણ વગરનું
પાઠ રજો લાગ્યું.
લિપિ=ભાષા
ખાહણી=ખાળબોધ
જુનાં=પહેલાંના
પડિતો=વિદ્વાનો

માથું=મથાળું
 અંક=આંકડા
 અબજુ=૬૨૫ કે દીધ
 “ઈ”ની નિશાની
 વરડુ=૬૨૫ કે દીધ
 “ઉ”ની નિશાની
 માત્રા=રેપ
 અનુસ્વાર=માથે ૮૫કુ
 અથવા મીડું
 વિસર્ગ=સ્વરની જોડે
 એ મીડાંની નિશાની.
 પાઠ ૨જો. ૬૫-૨

ફક્કડ=છેલ
 છેલ્લે=આશરે
 પંકિત=વીઢાન
 નોપજે=થાય
 લહીઓ=સારા અ.
 ક્ષરનો લક્ષનાર
 લાલચ=લોભ
 લપટાવું=ફસાદ
 જહું
 જાતે=પંકે, પોતે
 નર્યા=નિરોગી,
 સાજા

હશ્વર=પ્રભુ
 અદ્વા=વિશ્વાસ
 ઉઢોગી=મહેનતુ
 ચેન=સુલ
 જાલી=નકામો
 ઠાઠ=મળકો
 અજુક્તું=અવટતું
 માટું=સરાવ
 અસલના=પહેલાંના
 વિદ્યાભ્યાસ=મળવું તે
 શાક્ષી=બહુ
 ફેર=તફાવત

પાઠ ૩જો.

ધરડો=ગ્રહ
 ટકું=નાતો ઘોડો
 અગર બરાતું=વેપા.
 રીઓ માલ વેચવા
 અગરમાં આવતા
 છતે ટકુંએ=ટકું હોય
 છતાં
 મુર્ખ=મેવકુદ્ધ
 ખરેખર=તક્કી
 હડહડતો=પુરેપુરો
 કળિયુગ=ખરાબ વખત

કહી=કોઈ વખત
 બુદ્ધિ ફરી મળ=અમલ
 ગુમ થઇ
 હિંડોડે છે=ચલાવે છે
 મોજથી=આનંદથી
 મુસાફરી=સફર
 ખર્ચ પાત=ધરડો
 માંદો=ખીમાર
 શરમાઈ=સજવાઈ
 જોસખંધ=સપાટાખંધ
 શ્રાવક=જૈન ધર્મ પા.
 જનાર
 સંધ=મત્રાએ જનારી
 ટાળી
 જત્રા=તિર્થ
 ધાતકી=પાપી, નિંદ્ય
 બાર=મોજો
 હાટ=મળર
 વીખરાઈ=વેરાઈ
 ઉપાડી=ઉંચકા
 વખતસર=ખરાબ વખતે
 પ્રમાણે=મુજબ
 તોફાન=મસ્તી
 શીકેમોઢે=રીઝે મોઢે
 પસ્તાયા=દીલગીર થયા

સલાહ=શિખામણ,

અક્ષય

દશા=હાલત

પાઠ ૪થો.

પરગણુ=પારકાનું મહું

કરનારો

ધણી ધણિઆણી=વર

વહુ

આળક=ઝોકરૂં

ધર્મિરમકિત=પ્રભુનીસેવા

ગાળતાં=કાઢતાં

કૃપા=મહેરઆની

પુત્ર=દીકરો

નરસિંહચૈદશ=વૈશાખ

સુદ ૧૪, તે દીવસે

ભગવાને ચાંબલામાંથી

જન્મ લીધો હતો

ત્યારે મોહું સિંહ જેવું

ને ખીજું શરીર

માણસ જેવું તેથી તે

નરસિંહ ભગવાન

કહેવાયા.

અંડાર=ખખનો

વાણીથી=મોલીથી

રૂપાળો=સુંદર

પેદા થયો=ઉપન્ન થયો.

ગુજરી ગયા=મરી ગયા

ઉછેરવા=મેટા કરવા

સ્વભાવ=પ્રકૃતિ

પાડોશમાં=ધરની જોડે

રહેનારા ખીજા માણસો.

સ્ત્રીઓ=આધ્મીઓ

સલાહ=શિખામણ

મદદ=સહાય

અસર=લાગણી

નીવડયો=થયો

અભ્યાસ=મણવું તે

શિક્ષક=મહેતાજી

માનીતો=વહાલો

આખતો=વિષયો

માઠું=ખરાખ

સાંઢ=આખતો

લોહી=રૂધીર

ધાર=રેલો

ખડખડ હસવા લાગ્યા=

મરકરી કરવા લાગ્યા

અંતઃકરણમાં=મનમાં

એકદમ=એકાએક

ફેટા=માથે આધેલું લુંગડું

પાટો=લુગડાનો ચીરો

ધાગખમ

વખાણુ=પ્રસંશા

ખસ્યો નહિ=ગયો નહિ

વેદ=દેશી દાકતર

શુદ્ધિમાં=માનમાં

આશ્ચર્ય=નવાઈ

પાઠ ૫થો.

લઘ=પરણવું તે

અભ્યાસ કરતાં=મણતાં

ગુજરાન=મરણપોષણ

ધધે=રોજમારે

નાતમતમાં=પોતાની

નાતમાં

પ્રીતિ=પ્રેમ

ભાઈખંધ=દોસ્ત, મિત્ર

અંતઃકરણુ=દીલ

ઉમરાઈ=છલકાઈ

ખડ=વાસ

આશિષ=આશીરવાદ

નજીક=પાસે

કાદવ=કીચડમાં

ખૂંચેલો=પેસી ગયેલો

પકડી=ઝાલી

કાંઠે=કિનારે

ડૂખતો=મુડતો

ટંગાવી=લટકાવી
પરોપકારી=ખીજા ઉપર
ઉપકાર કરનાર
પાડ=ઉપકાર
ઈનામ=અક્ષીસ, ભેટ
થોભાય=ખોટી થવાય
ધાડું=વીચ
સહીસલામત=સુખથી
જોખમ કે અડચણ
વગર
સામેલ=દાખલ

પાઠ ફફેડ

અદલ=વ્યાજખી
ઈસાફ=ચાય
પૈસાદાર=ધનવાન
હાલત=સ્થિતિ
ગામઠી=ખાનગી
વળગ્યો=લાગ્યો
નસીબદાર=માગ્યશાળી
ફાવતો ગયો=લાભમાં
આવતો ગયો
ધન=પૈસો
કીમતી=મારે કીમતના
ધરણાં=દાખીના

ધડાવ્યાં=કરાવ્યાં
દોલત=પુંજ
ખરીદા=વેચાતા લીધા
હોશિયાર=ચાલાક
આખર=કીર્તિ
મરણ પથારી પર પડ્યા=
મરી જાય એવા થયા.
મિશ્રત=દોલત
ભાગ=હિસ્સો
વર્તાશું=આલીશું
સરખે ભાગે=અરાખર
ભાગે

કપુલાત આપી=કપુલ
કર્કુ
દહાડાપાણી=મરણ પાછ
ળતો ખરચ
તોડ=નિકાલ
દિવાન=પ્રધાન
ઉમેર્યો=વધાર્યો
વાહવાહ=વખાણ

પાઠ ઉમો.

પોળ=શેરી
સુશોભિત=શોભાયમાન
અટકાવ્યો=રોક્યો

નજીવી=નકામી.
પાપી=દુષ્ટ
સગન=શિક્ષા
આસાપાસ=આજુબાજુ
આકાશ=મગન
અંતર=મન
આભાસ=અજવાળું
ધાસચાસની=વનરપતિની
વિશ્વપતિ=જગતના
ધણી પરમેશ્વર
વાસ=રહેઠાણ
ધડીએ=વીચારીએ
ધાટ=વિચાર
જગનો=જગતનો
તાત=આપ
જગનો તાત=પરમેશ્વર
ખોલીએ=શોધીએ
કણી=રજકણ
કામ=માટે
જગકર્તા=દુનિયાના
ખનાવનાર
હાલું=ખાલી
કામ=ઠેકાણું

આપણી આગુખાણુ મગનમાં અને મનમાં તથા ધાસ વગેરે
વનસ્પતિમાં પણ પરમેશ્વરનું રણેકાણુ છે. (૧)

જમીનમાં કે બોયરામાં પેસીને કાંઈ છાનીમાની વાત કરીએ તથા
મનમાં જે જે વીચાર કરીએ તે બધું પરમેશ્વર જાણે છે. (૨)

જરાક રજ મુકવા માટે ખાલી ઠેકાણું શોધવા જઈએ તો પણ
પરમેશ્વર વગરનું ખાલી ઠેકાણું ક્યાં મળતું નથી—

પાઠ ૮મો.

મધર=પરમેશ્વર

સ્તુતિ=પ્રાર્થના

અહો=હે

દેવના દેવ=દુનીઆનો

ધણી, (પ્રભુ)

શીશ=માથું

નામી=નમાવી, નમન કરી

હ્યાણુ=કરેણાણુ

આપદા=દુઃખ, પીડા

ઉગારો=ખચાવો

દીનાનાથ=ગરીબોનો

ધણી, પરમેશ્વર

આધાર=આશરો

પાળનારા=પોષણ કરનારા

સદા=હમેશાં

સંકટો=દુઃખો

ટાળનારા=મટાડનારા,

કાઠી નાંખનારા

કરોડો=ધણાજ

રાંકનો રાંક=ગરીબમાં

ગરીબ

અગ્નિન=અણુસમગ્ર

અજાણી=છાતી

ક્ષમા=માફ

વાંક=ચુનો

મતિ=બુદ્ધિ

છેત=તદ્દન

દયા લાવીને=મહેરબાની
કરીને

પ્રાર્થના=વિનંતિ, અરજ

દીક્ષધારો=મનમાં આણો

જનો=માણસો

કુડુંખીજનો=સગાંવહાલાં

બકિત=સેવા

શક્તિ=મળ

દાસ=સેવક

નિવારો=મટાડો દુર કરો

હે દેવના દેવ જગતના સ્વામી (પરમેશ્વર) હું નમન કરીને આપના
વખાણુ કરું છું કે હે હ્યાણુ પ્રભુ મને દુઃખમાંથી બચાવો. હે ગરીબના
બેલી (પ્રભુ) મારે તો એક તારોજ આધાર છે. (૧)

હે પ્રભુ આપ સર્વને બરણ પોષણ કરનારા છો ને વળી તમે
હમેશા દુઃખો મટાડનારા છો અને તમે ધણાજ ઉપકાર કર્યા છે તેથી
હે ગરીબના બેલી (પ્રભુ) મારે તો એક તારોજ આધાર છે. (૨)

હું ગરીબમાં ગરીબ અણસમણુ જીવ છું, મારી કાંઠપણુ વાત તારાથી છાની નથી માટે હે કરણાણુ મારો ગુનો માફ કરો. હે ગરીબના બેલી (પ્રભુ). (૩)

અમે તારા બાળકો હાથ જોડી બેલીએ છીએ કે હે પ્રભુ અમારી ભુદ્ધિ તદ્દન ઓછી છે તો દયા લાવી અમારી વિનંતિ મનમાં લાવો. હે પ્રભુ (૪)

અમે અને અમારા કુટુંબી સગાવહાલાં શરીરે નિરોગી અને સુખી રહીએ આપ અમને હમેશા સારા વિચાર આપજો હે પ્રભુ (૫)

મેં આપની કાંઠપણુ ભક્તિ કરી નથી તેમજ આપના ગુણુ ગાવાની મારામાં શક્તિ નથી તોપણુ દયા લાવી સેવકના દુઃખો ટાળો. હે ગરીબના નાથ (૬)

પાઠ ૯ મો.

દર=માકું
છાંચે=છાંચડે
પંજે=હાથનો થાપો
સપડાયો=પકડાયો
કાલાવાલા=આજીજી,
કરગરીને કહેવું તે
આફત=દુઃખ
ચાકરી=સેવા
જીવતદાન=કોઇનો જીવ
બચાવવો તે
મગરરી=મકાઇ
બાન=ખતર

બળ=ફાંસો
ફાંફાં=માથાકુટ, ખોટી
મહેનત
છુંટાયું=નીકળાયું
અકળાયો=મુંઝાયો
બદ્દો=સાદું
મહારાજ=મોટા રાજા
રીકર=ચીંતા
બળવશે=કરશે
હસતો=મહાક્રાંતો
તરણા સરખું=નજીવું
નકામું, તણખલા જેવું
બેવડો=અમણો
ગર્વ=અહંકાર

બચાવ્યો=ઉગાર્યો

પાઠ ૧૦ મો.

પ્રમાણિક=વેપારમાં સાચો
આગ્રહ=તાણુ
પરચુરણુ=ગુદી ગુદી
જાતનો
ફરી=વેચવા માટે ફરવું તે
ગુજરાન=મરણુપોષણુ
ધરાક=માલ લેનાર
છેતરતો=કમતો
શાખ=આગર
હરાબ્યા=નક્કી કર્યા
મોહનમાળા=એક જાતનું

ડાકમાં ધાલવાનું સોનાનું
 ધરાણું.
 લોભાતાં=લલચાતાં
 ચાણું=ચોક્કી
 અમલદાર=અધિકારી
 ફરજી=જરૂર
 વાણી=મોક્ષી
 મીડી=સારી
 ચાહતા=છાંચતા
 માફક=પેટે
 કમાયો=પેદા કર્યું
 લાભ=ફાયદો. ઠીક=સારો.
 આચડ=મેચ, તાણુ
 કોલેરા=કેલરી ને આડા
 ચર્ધ મરણ પામે તે રોગ
 લાગુ પડવાથી થાય તે
 મહા મુરકેલી=મોટી
 મુસીમત
 વિધવા=રાંડેલી સ્ત્રી.
 જોનો ધણી મરી ગયો
 હોય તે સ્ત્રી.
 ધન્ય=શાભાશ

પાઠ ૧૧મો.

ખેડી ખાવાને=ખેતી કરી

ગુજરાન ચલાવવું.
 તુરંગ=કેદખાનું, બંદીખાનું
 છંદ=નકારી ટેવ
 ધંધો=રોજગાર
 સરકાર=રાજ કરમાર
 કરનાર,
 જાપો=ચોકસી, દેખરેખ
 લાભ=દાવ
 ધનવાન=પૈસાવાળો
 વિકટ=મયંકર, ઘોર
 રાહ=વાટ
 સંતાઇને=છુપાઇને
 તૂટી પડ્યા=ફૂટી પડ્યા
 ચોક્કીદારો=ચોક્કી કરનાર
 પહેરાવાળા.
 દ્રવ્ય=ધન
 ધરેણાં=દામીનાં
 લૂંટી લીધું=ખુચાવી લીધું
 પાળ=કિનારા
 મિહાઇ=ખાંડતી મીડી
 વસ્તુઓ, પેંડા-મરશી
 વગેરે.
 ગમી=પસંદ પડી
 તાલેવંત=ધનવાન, પૈસા-
 દાર

નસીબ=ભાગ્ય
 ભેળવ્યું=મેળવ્યું
 આડી=જ્યાં ધણા આ-
 ડોનો જથ્થો આવેલો
 હોય તે
 ફેંકી દેવા=નાંખી દેવા
 ઝેરવાળી=વિષવાળી
 ભુંડું=મોટું
 તાક્યું=ધાર્યું
 મડદાં=મરી ગયેલા
 પ્રાણીઓના શરીર
 કહેવત=કહાણી, દાખલો
 વારે તેવું લખ્યું=મેતરમાં
 જે વસ્તુ વારી હોય
 તેવું મળે
 કરે તેવું પામે=જેવા કર્મ
 કરીએ તેવા ફળ મળે
 પાઠ ૧૨મો.
 ક્ષમા=માફી
 પાંડવો=પાંડુ રાજાના
 પુત્રો
 સદા=કમેશાં
 કોધ=ગુસ્સો
 વતણુક=રીતભાત
 આખર=શીતિ

સહન થઇ સકાયું નહિ
 ખમાયું નહિ
 ઉપાય=ઇલાજ
 ફાવ્યો=ફતેહ પામ્યો
 ફાસલાવીને=ખોટું સમ
 જાવીને, પટાવીને
 જુઝાર=જુગટું
 દગો=કપટ
 જુલમ=ત્રાસ
 ફરજ પાડી=કબુલ કરા
 વ્યું
 ઝુંપડી=જમલમાં રહે-
 વાની ગઢલી
 રમતી=ગમતી
 નીચ=દુષ્ટ, પાપી
 કારવો=કૌરવ રાજના
 પુત્રો
 ગર્વર્વ=ગર્વવાની એક
 ભત
 અંતઃકરણ=મન
 ક્ષમા=માફી
 ઉભરાઈ આવી=ભારે
 લાગણી થઇ
 લાગણી=આહવા
 અપકાર=કોમળું છું
 કરવું તે

ઉપકાર=કોમળું મહું
 કરવું તે
 લુચ્ચા=દગાળાજ
 અદેખા=ઇર્ષાવાળા
 ગળગળા=છાતી ભરાઈ
 આવેથી નરમ થયેલા
 આફતો=દુખો
 વેર=દુશ્મનાઈ
 ડગલું=ફરવું
પાઠ ૧૩મો.
 ડાહ્યા=સમજી
 ન્યાયાધીશ=ઇ-સાફ કરનાર
 ભક્તિ=પ્રાર્થના
 ડહાપણુ=સમજણુ
 પારખી=ઓળખી
 અદલ=આજખી, ખરો
 ઈ-સાફ=ન્યાય
 પ્રજાની=રૈયતની
 પ્રીતિ=રેત, ખાર
 રાજકાજ=રાજના કામે
 કચેરી=દરબાર
 ચર્ચા=વાતચીત
 સાક્ષી=સાહેદ, પુરાવો
 ચતુર=હોશિયાર
 બુદ્ધિ=અકલ

અચરજ=નવાઈ
 છાનીમાની=ગુપચુપ
 ખૂમેખૂમ=રાડ
 હક=માલિકી
 ઉઠાવું છું=લઈ છું
 ગળેપકુ=ખોટા હક કરનાર
 ખુરા હાલ=જુડી દશા
પાઠ ૧૪મો.
 ગૃહસ્થ=આગરનાર મોટો
 માણસ
 કકડીને=ધણીજ
 નિસાસો=દુઃખને લીધે
 શ્વાસ નાંખવો તે
 અભાગીઆ=ભાગ્યહીન
 નસીબ=માગ્ય
 કરમાઈ ગયું=શીકું પડી
 ગયું
 ચતુર=ચાલાક
 ફરમાવ્યું=ફકમ કર્યો
 લંગડો=લૂસો
 ટેકા વિના=આધાર વગર
 કાયમ=અચળ
 ધ્યાન=મન, ચિત્ત
 તંગી=તાણુ
 મટી=જતી રહી

પાઠ ૧૫મો.

વરતી=રહેણું
મહોદધામાં=પોળામાં
ગુજરાત=મરણપોષણ
મસ્કરી=મજક, ચેષ્ટા
નોતરું=જમવાનું કહેવું તે
કરાવેલ=નકી કરેલા
રંગીત=રંગવાળા
સુશોભિત=શોભાવમાન
છાછરો=જરાક ઉંડા ને
પહોળો
ચપચપ=ઝડપથી
સમજી ગયો=જાણી ગયો
જાણ્યું જાણ્યું=જાણ્યું
તાં છતાં નથી જાણ્યુંતાં
એવો ડોળ કરવો તે
ખામી=ખોડ
બોળા=પાપ વગરના,
નીખાલસ
આચરુ=કાલાવાલા,
ખેચતાણુ
માન્યા વગર=કમુલ
કર્ચા વગર
ખાતર=ખરદાસ
સાદું=મજલો

મલકાવી=જરા હસીને

સ્વાદે=જેજતથી

શરમાયું=ચળવાયું

પાઠ ૧૬મો.

સત્ય=સાચું

દુષ્ટ=પાપી

કલેશ=કળુઓ, કંકાસ

સતનું=સાચાનું

ચિત=મન

ચિંતન=મનન, રટણ

વીચાર

વાયક=વચન

નિશ્ચય=નકી, ખચીન

ઉચરવું=મોલવું

અસત્ય=ખોટું

જશ=આખર

જગડીત=શોભિતા

જગ=દુનીયા

ખીજ=ખી

વક્ષ=ઝાડ

વિશાળ=મોટું

ગુણકારી=દાવદાવાળા

ફળ=પરિણામ

આશ્રય=આશરો

છાંયતળે=છાંયડાતળે

પરિતાપ=દુઃખ

કાળ=કામ

વસે=રહે

આશ્રિત=મુસીબત

તેજ=પ્રકાશ

પ્રગટે=ફેલાય

છળ=કપટી, લુચ્ચો,

દુષ્ટ=નકારી

મતિ=બુદ્ધિ

મય=ખીક, ડર

હરે=નાશ પામે

જોગ=મનાવ, કારણ

છુપાઇ=સંતાઈ

ઉન્નસ=પ્રકાશ

દીપશે=શોભશે, પ્રકાશશે

આંચ=હરકત, નુકસાન

વદી=મોલી, કહી

કલેશ=કળુઓ, કંકાસ

હરે=મટાડે

સમું=સરખું

અન્ય=ખીજું

અતિ=ધણી

રીઝશે=રાજી થશે

ધર્મ=ફરજ

સ્વર્ગ=દેવતાઓનું અ-

થવા સુખનું રહેણું

રીઝો=રાજી થાઓ

મારે સત્યનું રટણ કરવું અને નક્કી સાચું વચન બોલવું, કદાપિ ખોટું કામ કરવું નહિ, અને આગરથી પંકાઇને દુનીઆમાં ફરવું. (૧)

સતરૂપી બીજથી સત્યનું મોટું ઝાડ થશે અને તેના ફાયદાકારી સારાં ફળ મળશે. અને તેની છાયા તળે માણસો આશરો લેશે તેથી દુઃખો મટી જઈ બધાં સુખ મળશે. (૨)

દુનીઆના બધા કામકાજ સાચામાં રહેલાં છે અને ખોટાથી માણસ દુઃખમાં આવી પડશે. સતરૂપી સુરજનું પ્રકાશ બધું ફેલાય છે તેનાથી કપરી અને નકારી ખુદિ બચ પામીને નાશી જાય છે. (૩)

જેમ કોઇ વખત વાદળથી સુરજ ઢંકાઇ જાય છે પણ તે પાછો છુટો થતો પ્રકાશે છે તેમ કોઈ કારણથી કદાપિ સત્ય ઢંકાઇ જાય છે. પણ અંતે તો સત્ય જ પ્રકાશમાં આવે છે. (૪)

સત્યને કાંઈપણ હરકત નથી તેમ તેનો કોઇ દીવસ નાશ પણ નથી-હમેશા સાચું બોલીને દુનીઆમાં ફતેહ મેળવેા કારણકે સત્ય બધા કંજુઆ કંકાસતો નાશ કરે છે સત્યના જેવું બીજું એક પણ બળ નથી-સત્યમાં હમેશા ખરું સુખ રહેલું છે. (૫)

સતથી પરમેશ્વર બધા રાજ થશે સત્ય વીના બીજો કંઈ ધર્મ નથી, સત્યથી સ્વર્ગને મેળવીને હમેશા ખુશી થાઓ.

પાઠ ૧૭મો.	શિક્ષકે=મહેનાજીએ	ઝુંપડાં=ગાડ, પાંદડાં ના
મુસાફર=વટેમાર્ગી	તંબુ=ખડા ઝુગડાંનું ઘર	બનાવેલા ઘરો.
હમેશના=દરરોજના	અમલદારો=અધિકારીએ.	મીલનસાર=મળતાવડા
રિવાજ=નિયમ	સવારી=સરકારી કામકાજ	પરોણાચાકરી=મેમાનની
વર્તમાનપત્ર=છાપું	માટે બહાર ફરવું પડે તે.	આગતા સ્વાગતા,
બાંકડો=પીઠવાલી પાટલી	સપાટ=ઉંચી નીચીના	ખરદાસ.
પુસ્તક=ચોપડી	હોય તે.	ભરવાડ=રબારી, થેઠાં

અકરાં ચરાવનાર.

પરોણા=મેમાન

ભારે=ખોળરૂપ

ચામળીઆ=કાઠીયાવાડની

એક બટકતી જાત.

સરાણીઆ.

બટકતી=રખડતી

પાઠ ૧૮મો.

સ્વચ્છ=ચોડખું

મોહોરમ=તાણુત નીકળે

તે મુસલમાની મહિનો.

તાણુત=તાણુઆ

સોમતીઆ=દોસ્તો

વાધખને=વાધના જેવું

૩૫ લેવું.

લગાડયો=ચોપડયો

વરખ=ધાતુના છેક પા-

તળા પતરાં

ચોંટાડયા=વળગાડયાં

ફાંકડો=ફાંકડ

વેશ=દેખાવ

તારીફ=વખાણુ

બટકીને=રખડીને

મરણુતોલ=મરી ગયો

હોય તેવો

રિથતિ=દલાલત

રડારોળ=કકળાણુ.

બુમરાણુ

એકાએક=એકદમ

અચખો=નવાઈ

ધ્યાનમાં=તજરમાં,

સમજણુમાં;

ઉપચાર=ઈલાજ, સારવાર

બાન=શુદ્ધિ

સારવાર=ખરદાસ ચાકરી

પ્રસંગ=અનાવ

છિદો=ગણાં

વાટે=રસ્તે

ઢીલ થઈ હોત=મોડું

થયું હોત.

મદવાડ=ખિમારી

અકરમાત=અણુધાર્યા

ખનાવ

વિદાય થયા=ગયા

પાઠ ૧૯મો.

પ્રમાણિક=વહેવારમાં

સાચો

વિદ્વાન=પંડીત

ઉદ્યોગી=મહેનતુ

આળસુ=સુસ્ત

ભાઈભાંડુ=ભાઈ, ખેન

વગેરે

ઉપજ=આવક, પેદાશ

ધરખરચ=રોટલા ખરચ

દુકાળ=વરસાદ ન પડે ને

અનાજ ન પાકે તેવો

નકરો વખત

પાક=ફાલ, પેદાસ

કરકસર=અપ જેટલું

વાપરવું તે

ચર=કડાવણો દેગડો

સોના મહોર=સોનાના

સિક્કા

અગ્રાટ=ધણીપણના લક

સાથે.

ફેંસલો=નિર્ણય.

ચુકાદા=ફેંસલો

અધ ખેસતી=લાણુ પડતી

ફેંસલો=ન્યાય, ચુકાદો.

પાઠ ૨૦મો.

પ્રખ્યાત=પ્રસિદ્ધ

પરાક્રમી=શુરવીર

શોખીન=કોઈપણ ખાખત

માં આનંદથી ભાગ લેનાર.

આશરો=મદદ
 ઉમરાનો=અમીરો
 મોં ઉતરી ગયાં=જંખવાણી
 પડી ગયા.
 ખળનખી=તિજેરીનો
 ઉપરી
 ફટકા=ચાખખા
 આજીજી=ચીનતિ, કાલા-
 વાલા.
 ખામીદાર=સાગીઓ
 ખુદાવંદ=મેટા માલિક
 સરત=કરાવ.
 હજુર=મર્યાદા
 હાંચીઆ=રશવન ખાનર.

પાઠ ૨૧મો.

નત્ર=મરીખ, દીન
 તોફાની=મસ્તીખોર
 કાયર થયો=કંટાળ્યો
 આંકી=નિશાની કરી
 ફાટયો=વિક્ષેપો
 માતેલા=ખાઈ પીને
 જખરા થએલા
 ગર્વ=અહંકાર
 જખરો=જેરાખર

દુર જા=આશો જા
 કાય ચલાવવો=ખારવો
 ખટનો નથી=કીક લાગતું
 નથી
 પલક=જરાવાર
 યુક્તિ=કળા
 તોખાતોખા=ચાલ ચાલ,
 કાયર કાયર.
 કાલાવાલા=આજીજી
 દુલાહ ગયો=મગર થયો
 અભિમાની=અહંકારી
 શેરને માથે સવાસેર=
 એકથી બીજો ચડી.
 યાતો હોય
 સપડાયો=ફસાયો
 હલકા=તુચ્છ
 માફા=ખરાખ
 ફળ=પરિણામ

પાઠ ૨૨મો.

પત્રવહેવાર=અરસપરસ
 કાગળો લખવાનો
 રીવાજ
 સ્થાપન=શરૂ
 ટપાલખાતું=પોસ્ટખાતું
 સવડ=ગોઠવણ

ગોઠવણ=ખંદોખસ્ત
 પરખીડીઆ=કવર, કોથળી
 પતાં=ક્યાડ
 ચોડયા=લગાડયા
 વહેલા=જલંદી
 ખેપીઆ=કામદ
 સહીસલામત=ખરાખર
 રીતે
 માનવાચક=માનનો અર્થ
 બનાવનાર
 તીર્થરૂપ=તીર્થ જેવા
 પવિત્ર, બાપા, એ શબ્દ
 વડીલના નામ સાથે
 વપરાય છે
 ચિરંજીવી=જાંબી મુક્ત
 જીવનાર, હોકરાંના
 નામની પહેલાં વડીલ
 આ શબ્દ વાપરે છે
 શ્રોમાખ્યવી=પરજીવી
 સ્ત્રી, જેનો ધણી જીવે
 હોય તે
 મંગારવરૂપ=વિધવા
 સ્ત્રીની પહેલાં વપરાય છે
 માનવાચક=માનનો અર્થ
 બનાવનાર

નામકામ=નામ અને

ઠેકાણું

સરનામું=નામ અને

ઠેકાણું

પતો=ઠેકાણું

કમવાર=અનુક્રમે એક

પછી એક

પાઠ ૨૩મો.

મુલતાન=મોટો મુસલમાન

રાજા

પ્રખ્યાત=પ્રસિદ્ધ

શિકાર=જનાવરોને ગા-

ળીથી ચારવા તે

અંદગી=પ્રાર્થના

એહસાન=પાડ

લાયક=યોગ્ય

ખોરાક=ખાવાનું

હાજર=સ્થુ

ડોલચું=ડોલ જેવું વાસણું

ભાવથી=હૃદયથી

વિનંતી=અરજ

જાગીર=સરકાર તરફથી

મળેલું ગામ કે જમીન

ઉમરાવ=અમીર

આધ્યાત્મિક=દૌરતી

સાન=અકલ

સાંધ્યાવા=ફરીર

અદેશો=શક

તપાસ=ખાત્રી

માનીતો=વહાલો

ઝવેરખાનું=જ્યાં હીરા

માણેક, મોતી વગેરે

મરેલું હોય તે

ઉપરી=અધિકારી

અદેખાઈ=ઈર્ષ્યા

કાનબંધેરવા=મોટું સમ-

જાવવું તે

ઝવેરાત=હીરા, માણેક,

મોતી, વગેરે.

આશ્ચર્ય=નવાઈ

મિખારી=બીખ માગી

ગુજરાન ચલાવનાર

સ્થિતિ=હાલત

આમાર=ઉપકાર

ઈર્ષ્યાખોર=ઝેરીલા, અદેખાં

દેશનિકાલ=દેશ બહાર

કાઢી મુકવું તે

પાઠ ૨૪મો.

પંચ=મંડળી

વાહવિવાહ=અર્ચા, સામ-

સામા બોલવું તે

તકરાર=કલ્હો

પુર્ત=તરત

દરબાર=રાજસભા, કચેરી

નર ને નાર=નર ને માદા

ગુણો=ફાયદા

મણુના=મણુતરી

મરીબડી=રાંક

વાહરડાં=ગાયના અન્યાં

વલવલે=ઠળવળે

પય=દુધ

ગુલમ=ત્રાસ

પાર=ઝેડો

વફાદાર=વિશ્વાસુ

પ્યાર=વહાલું

મણી=માલિક

ધાન=અનાજ

હલાલ=ખાઈને સારું

કરનાર

નીમક=અનાજ

માન=મોટાઈ

સેવા=ચાકરી

મૂર્ખ=ભેવકુદ્ધ

માનવી=માણુસ

હરી=મરફરી કરે

ઉપાડે=ઉચકે
 ભાર=ભોજો
 મણુખંધી=મણુના
 માપથી, ભારે
 ભોજો=વજન, ભાર
 લાધે=નાંખે
 ખીન=વગર
 તકરાર=કળઓ
 તન=શરીર
 તોડી=દુખ વેડીને
 હાર=પાછા હકવું તે
 માલીક=ધણી
 રસ્તો કાપું=મુસાફરી કરું
 પીઠ=વાંસો, ખરડો
 સ્વાર=ઉપર બેસવું તે
 દરકાર=ગરજ, પરવા
 મુસાફરી=દેશાવર ફરવું
 તે, દેશાટન.
 માર્ગ કાપવા=રસ્તો ઓ-
 છો કરવા.
 સફર=મુસાફરી
 દુર=આધે, છેડે
 મુજ=મારો
 જળ=પાણી

કોળે=માટે
 જીવ લીએ છે=મારી
 નાંખે છે
 મુસાફર=વટેમાર્ગુ,
 મુસાફરી કરનાર.
 કુર=ધાતકી
 પરોપકાર=પારકાનું બહું
 કરવું તે
 અંબાડી=હાથી ઉપરની
 બેઠક.
 કેરો=તો.
 આપાર=આશરો, ટેકો.
 પગલાંથી=હાજરીથી
 શોભે=સારી દેખાય.
 સ્વારી=રાગ્નનો વરધોડો
 દીપે=શોભે
 શ્રેષ્ઠ=સૌથી સારો, ઉત્તમ
 પશુ=ચોપગાં જનવર
 સરદાર=ઉપરી, નાયક.
 ન્યાય=ધ-સાફ
 નિર્દોષ=નિર અપરાધી,
 વાંક વગરનો.
 તલ=જરા, થોડો
 ત્રાસ=ભય

તપે છે=ટાંપે છે, આહુ છે
 માંસ=ગોસ
 કસાઇ=જનાવરો મારી
 મારી નાંખનાર, ચંડાળ
 કરથી=હાથથી
 કાર=કપાઇ જવું તે
 બળ=શક્તિ
 કુલ=મધો
 બોજ=ભોજો
 વાહન=ગાડા કે ગાડી
 આપાર=વેપાર, ધધો
 હડી=થોડો વખત
 કરાર=આરામ, વિસામો
 ખર=મધેડો
 ગજ=હાથી
 પારકી=ખીમની
 આશા=મરસો
 અથડાય=ભટકાય
 ખલકમાં=દુનીઆમાં
 દડે=પીડે, દુઃખ દે.
 પીડતાં=દુખ દેતાં
 કાપે=ચુસ્તે થાય
 કીરતાર=પરમેશ્વર

એકવાર પશુઓમાં તકરાર થઇ તેથી તેની ચર્ચા ચલાવવા માટે તરત સભા બરી તેમાં નર અને માદા એ બધાં બેઠાં.

ગાય—મારા જોવી ગરીબડી ગાયના ગુણોની કદર કોણુ કરશે ? મારા વાછરડાં બીચારાં ટળવળે છે અને દુધ બીજાં ખાય છે તો પણ મારા ઉપરના ત્રાસનો છેડો ક્યાં છે ? (પશુમાં).

કુતરો—હું વડાહું ને વિશ્વાસુ પ્રાણી છું અને ધણીનું અનાજ ખાઇ મનમાં મહત્તા રાખીને ખાધેલા અનાજનો બદલો વાળી આપું છું અને રાત ને દીવસ તેની ચાકરી કરું છું. (પશુમાં).

ગધેડો—બેવકુફ માણસો મારી મસ્કરી કરે છે પણ મારા સિવાય મણુબંદી બાર કોણુ ઉપાડે છે ? ને હું કશયો કર્યા વગર ચાલું છું કહો કે માણસો મારો ગુણ ક્યાં જાણે છે (પશુમાં).

ઘોડો—હું શરીર તોડીને ચાકરી કરું છું ને કોઈ વખત પાછો કાયર થતો નથી. મારા માલીકને પીઠપર સ્વારી કરી મુસાફરી કરાવું છું છતાં કહો કે મારી કદર કોણુ કરે છે ? (પશુમાં).

ઊંટ—મુસાફરીમાં રસ્તો ઓઠો કરવા હું લાંબી સફર કરું છું છતાં પાણીને માટે કોઇ ઘાતકી મુસાફર મારો જીવ લે છે. હું મરતાં પણ પારકાનું બલું કરું છું.

હાથી—રાખને બેસવાની બેઠકનો આધાર મારા ઉપર છે, મારી હાજરીથી રાખનો વરઘોડો અને દરબાર શોભે છે—હું બધા પ્રાણીઓમાં મોટો અને ઉત્તમ છું.

બકરો—હું જરા પણ દુઃખ આપતો નથી તો પણ માણસ માંસ માંસ ખાવાને તલ્લખી રહે છે તેથી હું કસાઇને હાથે કપાઇ મરું છું કહો મને નિરઅપરાધીને ઇન્સાફ ક્યાં મળે છે ? (પશુમાં).

બળદ—મારી શક્તિથી ખેડુનો હળવતી ખેડે છે અને ખેતીનો બધો આધાર મારા ઉપર છે વળી વાહન કે વેપારનો બધો ભાર હું રોજ ઉપાડું છું તોપણ મને ઘડી વારનો વીસામો નથી. (પશુમાં).

ગધેડો, બકરો, બળદીઓ, હાથી, ઘોડો, ગાય એ બિચારાં પ્રાણીઓ બીજાની આશા ઉપર અથડાય છે. દુનીઆમાં ખોટા કામ કરનારને રાજ્ય શીક્ષા કરે છે તો પશુ-પંખીને દુઃખ દેવામાં પરમેશ્વર ગુસ્સે નહિ થાય ?

પાઠ રપમો.

ગુનો=વાંક, કસુર.
કપ્પુલાત=કપ્પુલ કરવું તે
ઘડકો માર્યો=હડસેલો
માર્ગો
આરસા=દર્પણ
કુટી ગયો=માંગો ગયો
ફોડાળ્યો=તુકડા કરાવ્યા
ગાણીખેંધને=મરજીથી
કસુર=વાંક, ભુલ, ગુનો
અગળુ=અણગમણથી
ગુનેગાર=કસુર કરનાર
નારાજ=નાખુશ
સાયેસાયું=ખરું
ઉદાસ=દીલગીર
રૂએ છે=રડે છે
દોષ=અપરાધ

સહન કરું=અમું

સદ્ગુણી=સારા ગુણુવાળા

પાઠ રફમો.

પ્રદર્શન=સંપ્રદરશાન.

નમુનેદાર ચીજોબતા.

વવા માટે એક ઠેકાણે

ભેગી કરી રાખવી તે

બાળાઓ=છોકરીઓ.

કન્યા=કુંવારી છોકરી

સારે રાગે=મીઠા અવા-

જથી

મીઠા=મધુરા

મીત=ગરબીઓ

ભરતકામ=ભરવાનું કામ

સીવણકામ=સીવવાનું

કામ

રંબેરંગી=જુદા જુદા

રંગના

ગવપટો=ગળે પહેરવાનો

પટો

લેખાં=મેંદિ ગણવાના

હીસાન

ઘાટ=આકાર

સાદી=ચટાઈ

ચિત્રકામ=રે દંડિ

તક્ષીન=લીન, મથગુલ

વિષય=બાબત

ખુખી=નવાઈ જેવી વાત

પ્રુદિ=અકલ

ફળવાય છે=વધારે અનુ.

બવી થાય છે

ખાઈ મહેતાજી=કન્યા-

શાળાની મુખ્ય શિક્ષક,

હેડમીસ્ટ્રેસ

લામક=યોગ્ય

ગુણી=ગુણવાળાં

શિક્ષકો=મળ્યાવનાર

વર્તે છે=આલે છે

વિવેક=વિનય

સલાહસંપ=હળીમળીને

શિક્ષક=શિખવવાનું કામ

કરનાર

પરણે=ત્રમ કરે

વિજ્ઞાતતામાં=ઈશાંડમાં

પાઠ રહ્યો.

સંધરો=એકઠું કરી

રાખવું તે

કુદરતનું=સૃષ્ટિનું, એની

મેળે બન્યું હોય તે

અવલોકન=પારીક તપાસ

ગુનું=પ્રાચીન

રાજધાની=રાજગાદીનું

શહેર

ઈમારતો=મકાનો

કિલ્લો=કોટ

રચના=ગોઠવણ

બાંધણી=બાંધકામ

ખાણુ=ખાઈ

દુકાળ=નક્કરો વખત

ખાનગી=પોતાની

સળી=સડી-જીવાત પડે તે

ભુકરો=એક જાતનો

પોચો પથર

ખડ=ધાર

મંજુ=ધાસનો જથ્થો

ઉપયોગમાં=કામમાં

સવાલ=પ્રશ્ન

અગત્યની=જરૂરી

સાધનો=સાહીત્યો

હરકત=અડચણ

દ્રવ્ય=પૈસા, નાણાં

સંઘ=સંધરો, એકઠું

કરવું તે

સુકાળ=સારો વખત

અવારનવાર=ફરતા ફરતી.

દાણો=અનાજ

જંતુ=જીવડાં

વસે=રહે

સંપે=હળીમળીને રહેવું તે

સંઘાત=એકઠાં

ગુઓ જીવડાંની જા-

તમાં કીડીઓ પણ

અનાજ એકઠું કરે છે

અને બધી સંગાતે

સાથે મળીને હમેશા

હળીમળીને દરમાં રહે

છે.

પાઠ રહ્યો.

પરબ=મુસાફર ભોકોને

મફત પાણી પીવાનું

ઠેકાણું

આશ્રય=નવાઈ

કઠિઆરા=તાકડા ચીરનાર

વિસામો=આરામ, શાંતિ

ધર્મોદ્ધ=ધર્મના કામમાં

ઉપજનો=આવકનો

ખરા દીલથી=સાચા

મનથી

આશીરવાદ=આશિષ

મનોહર=મનને રાજ

કરે તેવું

શીતળ=ઠંડી

છાયાવાલી=છાંયડાવાળી

પાઠ રહ્યો.

શેખરલી=ખોટા વીચાર

કરનાર, હવાઈ કીલ્લા

બાંધનાર

તરંગો=વીચારો

વળગ્યો=લાગ્યો

તક=મનસુઆ

ચિંતા=ચીકર

પાર=અંત

ધાડવો=ધી ભરવાનું

માટીનું વાસણુ

મરધી=મરધડી

વેપાર=ધંધો રોજગાર

પરણીશ=લગ્ન કરીશ

ધુણાવી=હલાવી

તરંગમાં=ખોટા વીચારમાં

ઠપકા=ધમધીથી ખેંધ

ધરભાગ્યું=ધરઆર વગ-

રનો થઇ ગયો

મન દધ=ચીત લગાડી

પારપડે=ઝટ થાય

નકામા=ફાગટ

ઠેકાણે પડ્યો હોત=કમાતો

ઉધમે=ધંધે, [થયો હોત

ચેતવ્યો=સમજાવ્યો

પાઠ ૩૦મો.

ફરીથી કરો=ખીજવાર

કરો

પતંગ=કનકવા

નારાજ=નાખુશ

સપાટો=ખેસ

મરોડે છે=મરડે છે

વાળે છે.

દોષ=વાંક

ગોથું=ચક્ર

કાયર થવું=કંટાળવું

પ્રયાસ=પત્ન

આસમાન=ગગન

પાઠ ૩૧મો.

ડાલે=હાલે

તરવર=મોટા ઝાડ

ઝુલાવે=હલાવે

પાન=પાંદડાં

મનોહર=મનને આનંદ

કરે તેવા

ગાન=ગીત, ગાયન

ધ્યાન ધરતાં=પોતાના

મનમાં લાવતાં

કલોલ=આનંદ

સાથ=એકઠા

ખોલે=ઉઘાડો કરે

વનફળ=જંગલમાં થયેલાં

ફળ

કણુ=અનાજ

ચણતાં જાય=અકેક

દાણો લઈ ખાતાં જાય

ફૂલરસ=ફૂલમાંનો રસ

જળધાટે=પાણીના આરે

વળતાં=પાછાં ફરતાં

વાટે=રસ્તે

પોટે=સુએ

માળ=માળામાં

જાપતાં=આરામ લેતાં

મળરકે=પરોઢીએ

ધાય=દોડે

બલીખાતનાં=સારી

તરેહનાં

વિધવિધ=જુદી જુદી

જાતનાં

પ્રીતે=માવે, હોસે

દીનાનાથ=મરીખોનો

ખેલી, પરમેશ્વર

દીધો=આપ્યો

પૂરો=અધો

અંત=કાળજી

મધુરો=મીઠો

સંતોષ=તુષી

નિર્મળ=ચોક્કસ

કરે=મેસે	ધાર્યુ=મન માન્યું	ધૂળ=માટી
કામ=કેકાણે	મેળવાય છે=પેદા કરાય છે	શેષી=ખોળી
બલીભાતે=સારી રીતે	રાજઅધિકાર=રાજસત્તા	કામધેનુ=કચ્છેલું આપ-
ઉધમથી=મહેનતથી	વશ=તામે	નારી જાય
હાની=હરાવી	દેવદાનવ=દેવ ને દેવ	ચિંતવ્યા=ધાર્યા
ધન=પૈસો	વિપત્તિ=આફત	અપાર=ધણો
ધાન્ય=અનાજ	વેરાઈ જાય=જતાં રહે	પમાય છે=મેળવાય છે.

પંખીઓનો આનંદ.

(૧) મોટા જાડની ડાળીઓ હાલે છે, પવન પાંદડાને હલાવે છે. મનને ખુશ કરે તેવા પંખીઓ મધુર ગાયન ગાતાં ઉડે છે અને કૃષ્ણરત્ન ધ્યાન ધરે છે, જંગલમાં આનંદ કરતાં અને હમેશા ખુશીમાં ફરતાં અને સાથે સંપર્કીને રહીને એક બીજાને મનની વાતો કહે છે, સુખીમાં પંખીઓ હમેશા જાડ અને મોટા જાડની ડાળીઓ ઉપર ડાલે છે.

(૨) કોઈ પંખી વનમાં ફળ ખાય છે, ને કોઈ દાણા ખાય છે. કોઈ ફુલના રસ ચુસે છે, કોઈ વનરપતિ ખાય છે, અને પાણીને આરે દોડ્યા જાય છે, ત્યાં બધા સંપર્થી નાહાય છે. પંખી પોતાના રસ્તે પાછા વળે છે, પોતાના બચ્ચાને માળામાં નિરાતે રહેતાં જોઈ સાંજે આવીને માળામાં સૂઈ જાય છે. પાછા પેરાઠીએ ઉડીને ઉડી જાય છે અને કોઈ પંખી વનફળ ખાય છે.

(૩) સારી જાતનાં ઝુલતાં ફળ અને જુદી જુદી જાતનો મેવા પરમેશ્વરે આપ્યો છે અને પંખીઓ બધા પ્રેમથી ખાય છે. વળી કૃષ્ણે ખેતરમાં પૂરો પાક આપ્યો છે એ મીઠો પાક પંખીઓ ઉમંગથી ખાય છે પણ ખૂટતો નથી હમેશાં સંતોષ રાખે છે ને ચોખ્ખું પાણી

પીએ છે, પોતાના રહેઠાણે આવીને શાંત થાય છે અને ઝાડ ઉપરના ફળ સારી રીતે ખુલે છે.

ઉદ્યમ વિષે.

મહેનતુ માણસ એકલો હોય તો પણ હજારો માણસોને હકારી દે છે. મહેનતથી ધાર્યા પ્રમાણે પૈસા અને અનાજ મેળવી શકાય છે. મહેનતુ માણસને રાજ અને અમલ કાંઈ છેટે નથી. મહેનતથી દેવ અને દૈત્ય પણ વશ કરી શકાય છે. મહેનતથી આપદઓ તુરત નાશ પામે છે. મહેનતુ માણસો ધુળમાંથી પણ સોનું શોધી કાઢે છે. અરે બાળક મહેનતને ઇચ્છેલું ફળ આપનારી ગાય બાળુ, કારણકે (મહેનતથી) ધાર્યા પ્રમાણે ધણા ફાયદા મેળવી શકાય છે.

પાઠ ૩૨મા.

રાજની=રાજની, મુલકની
સેવા બળવેલી-ચાકરી
કરેલી
બહલામાં=સાટામાં
વંશપરંપરા=પેઢીની પેઢી
છોકરાંના છોકરાં ખાય
ત્યાં સુધી
ભોગવટા=વપરાશ
સાંતી=હળ
ઉંચા પ્રકારની=સારી
ગતની
નાનપણથી=અયપણથી
લાડમાં=વહાલમાં

ઉછરેલો=મોટા થયેલો
બરાબર=જોષ્ટએ તેવું
ધ્યાન=લક્ષ, ચિત્ત, મન.
સાથી=ખેતીકામ કરનાર
નોકરો
ધર ભરાયાં=ધરમાં પૈસો
ટકો ખૂબ થયો
મહેનતુ=ઉદ્યમી
પુંજ=દોલત
ઇચ્છતા=ચાહતા
પેદા કર્યા=કમાયો
અર્થ=સાર
ભરોસો=વિશ્વાસ
મેલ=વરસાદ

મહેનત=મજુરી
નજર=દેખરેખ
ખાતરી=મરોસો
મદદ=સહાય

પાઠ ૩૩મા.

ચોકખાઈ=સ્વચ્છતા
બેનપણી=સહીષ્ણુ,
સાહેલી
પીડાય છે=દુખી થાય છે
ખોટું ન લાગે=માઠું ન
લાગે
ગદું=મેલું, ખરાબ વાસ
મારતું

પમ મુકવા=આવવા
મંદવાડ=ખીમારી
મંદકી=મંદવાડ
મૂળ નંખામ=ખીજ
રોપાય

નિરોગી=આરોગ્ય,
તનદુરત

જંતુઓ=ઝીણાં જીવડાં
પાકે છે=પેદા થાય છે
ખુણેખોતરેથી=ખુણામાંથી
પાયરણું=ખિછાનું
આવળ=પેસ નીકળ
ખુલ્લાં=ઝિઝાડાં
તડકો=તાપ
ભિનાશ=ભેજ
મટી જાયછે=નાશ થાયછે
ઢાળી=રેડી
મેલું=ગંદું
એકડું=એણું
મરે છે=કેતરે છે
ઝીણાં=હાડમાં રહેતો
લકવો=એ રોમથી શરી-
રનો કોષ ભાગ જુડો
પડી જાય છે

ટાઢીઓ તાવ=ટાઢ વધને
આવે તે તાવ
પેદા કરે છે=કેતપન કરેછે
જળનર=સંડાસ, પાપખાનું
મોરી=મટર, નીક
ઝાડીઝુડી=વાળી ઝાપડી
દુર્મધ=ખરાબ વાસ
તક્ન=ખિલકુલ

પાઠ ૩૪મો.

પુત્રો=છોકરાઓ
ઉચા ગુણવાળા=સારા
ગુણવાળા
સૌને=મધાને
પ્રાણુથી=જીવથી
વૃદ્ધ=ધરડો
પાટવીપુત્ર=મોટો છોકરો
નિશ્ચય=કરાવ
સમાચાર=ખબર
ફેલાતાં=પ્રસારતાં
મોસાળ=મામાને ઘેર
હાસી=રાણીની તહેના-
તમાં રહેનારી નોકર
સ્ત્રી.
અદેખાઈ=ઈર્ષ્યા
ઉચાપશે=સોપશે

સદેહ=શક, વહેમ
વરદાન=માગેલું આપવું તે
શેણાં=મામતાં
વનવાસ=વનમાં રહેવું તે
હક=જક
છોડશે નહિ=મુકશે નહિ
અણસમજીતુ=વગર
વીચારની, મુખ

ફળ=પરિણામ
શોક=દિલગીરી
દેહ મુકયો=પ્રાણ છોડયો
મરણ પામ્યો
પ્રજ્ઞએ=રૈયતે
ધિકાર=તિરસ્કાર, ફિટકાર
તપ=પ્રભુમકિત
કરાવ=નિશ્ચય

પાઠ ૩૫મો.

નટ=અંગકસરત કરનાર
ખેલાડી
જોસથી=જોરથી
ઉતાવળા ઉતાવળા=
ઝડપથી
ટોળું=મથ્યો
ઢોલ=નગારું

સરજીખ=પીપી
 નટ=અંગકસરત કરનાર
 ખેલાડી
 અંગકસરત=શરીરની
 કેળવણી
 ઉઘાડી=નાગી,
 મ્યાન વગરની.
 ગુલાંટ=ગોલાંટ
 ચક્રર ચક્રર=ગોળ
 ઝમકારા=ચળકે છે.
 સાખાશ=ધન્ય, વાહવાહ
 દરકાર=પરવા
 રિથર=હાલે ચાલે નહિ તે
 સદ્ગતિથી=ચાકાકીથી,
 ખુબીથી
 ચમકારવાળા=અચંખો
 પમાડે તેવા
 નજરખંધી=નદુથી,
 જોનારની આંખને
 લુલાવામાં નાંખવી તે
 ગુજરાન=મરણપોષણ
 પાઠ ૬૩મો.
 શ્રીખરતુનો મેળો.
 શ્રીખ=એ રતુનું નામ

છે તે ઉનાળામાં
 વૈશાખ, જ્યેષ્ઠ માસમાં
 આવે છે.
 ધંધિરનો=પ્રભુનો
 મહિમાય=મોટાઈ, પ્રતાપ,
 સક્તિ.
 નીરખી=જોધ
 શીતળ=કંડક આપનારી
 છાંય=છાંયરો
 ઝુલે=લટકે
 હરખી=ખુશી થઇ
 શોભાય=સુંદર દેખાય
 કોકિલા=કોયલ
 ટહુકા=ઝીણા મધુરો
 અવાજ
 ધરતી=જમીન
 તપતી=કેતી થતી
 મોગરે=મોગરામાં
 સુગંધ=સારી વાસ
 ભરતી=આવતી
 વનમાં=વગડમાં
 તરમાં=ઝાડમાં
 દહ=આપી
 મોર=આંખાના ફુલ
 વસંત=રતુનું નામ છે.

ફાગણ, ચૈત્રમાં
 આવે છે
 ભમતી=રખડતી
 ફળી=આવી
 લલચાય=લોભાય
 લહી=લઇને
 ભલી=સારી
 શાખ=આંખા ઉપર
 પાકેલી કેરી
 ખરે=ખરી પડે
 રસદાર=રસવાળી
 સુકેસરી=સારા કેસરના
 રંગ જેવી
 ધરે=ધારણ કરે
 જગનું ચિત્ત=દુનીઆનું
 મન
 હરતી=ખેંચતી
 દીલમાં=મનમાં
 હરતી=ચોંટતી
 ઉકળાટ=ધામ, અદારો
 આમ્રતર=આંખાનું ઝાડ
 વાસ કંઈ છું=રહું છું
 ચિત્ત હઈ છું=મન
 ખેંચું છું
 શ્યામ=કાળા

પરખાઉં=ખોળખાઉં
કોમળ=નાળુક
કંઠ=અવાજ, સાદ
વખણાઉં=પ્રસિદ્ધ થાઉં
સંગીત=ગાયન
સૂર=રાગ
મનોહર=મનને ખેંચે
તેવી

ગજાવું=ગરકાવ કરું
રૂપેરી=રૂપાના રંગ જેવો
સફેદ
દીપે=શોભે
મધુર=મીઠાં
કળી=ખીલ્યા વગરનું ફુલ
ફૂલેલ=ખીલેલી
વેલમાં=વેલામાં

અંગમાં=સરીરમાં
બરે=એકઠી કરે
પાંખડી=પાંદડી
પ્રસારી=ફેલાવી
ઝારીરૂપ=ઝારીના જેવો
પ્રદુલ્લ=ખીલેલો
ખાળ=ખાળક
સહુ=અધાં

સમજુતી.

(૧) પ્રભુતી મોટાઈ અમે ગ્રીષ્મરતુમાં જોઈ. ઝાડની ઠંડી ઊપા અને ફુલ ફળ ખુશીથી લટકે છે.

(૨) આ આંખો શોભે છે અને કોયલ ટહુક ટહુક એવો અવાજ કરે છે. જમીન ઉની થતી જાય છે ને મોગરામાં સુગંધ ભરાતી જાય છે.

આંખો—વગડામાં અને ઝાડમાં રમતી અને હસતી વસંતરતુ મને મોર આપીને રખડતી જતી રહી પછી ગ્રીષ્મરતુ થઈ એટલે આંખા પર બહુ સારી કરી આવી તેને લીલીછમ જોઈને માણસો તે લેવા લલચાય છે.

(૧) તાપ ધણો પડે ત્યારે કરીઓ પાછીને શાખ થઈને ખરી પડે છે. રસવાળી શાખોમાં સારો કેસરીઆ રંગનો રસ થાય, તે (કરી) રસથી માણસોનું મન હરી લે છે તેથી કરીની મજા મનમાં ચોંટ છે.

કોયલ—(૧) જુઓ ગ્રીષ્મરતુમાં બધારો થાય છે ને પક્ષીઓ વનમાં ઉડીને ફરે છે અને હું આંખાના ઝાડ ઉપર રહું છું ને ટહુકા-રથી માણસોનાં મન હરી લઉં છું.

(૨) હું મારા કાળા શરીર વડે ઓળખાઉં છું ને મીઠા અવાજથી પ્રખ્યાત થાઉં છું હું ગાયનના રાગ સમજાવું છું અને મનને ખુશ કરે તેવા બાગ ધણે ગળવી સુકું છું.

ભાગરો—જુઓ આ બાગ સદૈવ મોગરાના કુલથી રૂપેરી રંગના જેવો શોભે છે. વેલામાં ખીલેલી કળીઓ છે તેથી શરીરમાં સારી વાસ બરાય છે, મારી ઘણી પાંદડી ફેલાવી હું ઝારીના જેવો બન્યો છું. બધા લોકોએ મને શ્રીખનો ખીલેલો બાળક ગણ્યો છે.

આંખો—કેરી રસથી બરેલી હોય તેજ સારી.

કોથલ—હું ઝીણા સાદથી પકાઉં છું.

ભાગરો—બટમોગરાની મીઠી સુગંધ છે.

બધા—અમે સારી અને રસવાળી શ્રીખરતુ જાણી.

પાઠ ૩૭મો.

જંગલી=જંગલમાં
રહેનારા
ઉપજાવે છે=પેદા કરે છે
સાહેબ=ગોરા લોક
મડમ=ગોરા લોકની સ્ત્રી
પાદરી=ખ્રિસ્તી લોકોના.
ધર્મગુરુ
ગોધ=ઉપદેશ
ધમારતી=મકાનો બાંધવા
કામ લાગે તેવા
આધેના=દૂરના

સંબંધમાં=સહવાસમાં
અભણુ=ભણ્યા વિનાના
દેવળ=મંદીર, દેરૂં
કુશળ=હોંશીયાર
કાટખુણો=બાંધકામમાં
ઉપયોગી લાકડાનું કે
લોઢાનું ઓળર, કાટખુણો
આશ્રય=અચંખો
વખત ન લગાડ=દીક
ન કરે
ઓળરો=હથિઆરો
અચરજ=નવાઈ

મીઠા=જ મલમાં રહેનારી
જાત

પોકારવા લાગ્યો=ખુબો
પાડવા લાગ્યો
ડહાપણુ=હોંસિયાર

ત્રીજી ચોપડી

ભાગ ૨.

પાઠ ૩૮મો.

અગાડિના=અસહના
બહાદુરી=પરાક્રમ
મદદ=સહાય

ઝોળાંઝી=વસવી
 વહેણુ=પ્રવાહ
 કિલ્લો=ફરતો કાટ
 ખડેર=ભાંચેલી ઇમારત
 ટોચ=મથાળા, શિખર
 શિખર=ટોચ
 મુરકેલ=અધરૂં
 ચઢાવ=ઢાળ
 કુંડ=ઢો, પથ્થરથી
 બાંધેલો ઝરો
 છુરજો=કિલ્લાનો ઉચો
 ગોળ ચણેલો ભાગ
 મેર=બાણુ
 દરીઓ=સમુદ્ર
 કરમો=તાણુકો
 નજીકમાં=પાસે
 પ્રવાહ=વહેણુ
 તળેટી=કુંગરના મૂળ
 આગળની જગા
 ખીણુ=મે કુંગર વચ્ચેની
 નીચી જમીન
 હાર=ઝોળા
 રમણિય=સુંદર, શોભિતો
 સપાટાખ=જગત્તીથી
 નમુનો=નકલ

આકૃતિ=આકાર
 ગોઠવવા=નિયમસર મુકવા
 પાઠ ૩૯મો.
 કુંગર=ઉંચા ટેકરા
 મેદાન=સપાટ જમીન
 દેવસ્થાન=મંદિર, દેવનું
 ઠેકાણું
 બોડા=ઝાડપાન વગરનાં
 બેખડો=પથ્થર કે મા-
 ટીનાં મોટાં ઢેકાં
 અણીદાર=અણીવાળા
 દેવકી ઉનાઈ=સુરત
 જિલ્લામાં વાંસદાની
 પાસે ઉના પાણીના
 કુંડ છે તે ગામ
 સારી=ફળદ્રુપ
 પીગળેલો=ઝોગળેલો
 ઝરણુ=ઝરા
 ઉપરી આવે છે=ઉંચી
 યદ્ય આવે છે
 બિંજાય છે=બીની થાય છે
 ઉપયોગી=કામના
 પાઠ ૪૦મો.
 ફરફર=વરસાદનાં પારીક
 ટીપાં

મેસાપ=મુલાકાત
 અથડાઓ છો=ટીચાઓ
 છો.
 નકામા=કામ વગરના
 જનમ=અવતાર
 પચી જાય છે=નીચે
 ઉતરી જાય છે
 વહેજો=નાની નદી
 નિચાણુ=નીચેનો ભાગ
 શક્તિ=મળ
 ધોધ=ઉચેથી નીચે પડતું
 પાણી
 ખડકો=પાણીમાંના ટેકરા
 કોતરી=કોચી
 પોચી=નરમ
 લુકેલુકા=ચુરેચુરા
 સપાટામાં=ઝપાટામાં
 ધસડી=તાણી
 પુષ્કળ=બણી
 નદીનું મુખ=નદી જ્યાં
 આગળ સમુદ્રને મળે
 છે તે
 ઠાલવીએ=નાંખીએ
 બેટ=ચારે બાણુ પાણી

અને વચમાં જમીન
હોય તે
નદીવાટે=નદીને રસ્તે
અમકાશ=અમકારા
સરિતા=નદી
નિર્મળ=ચોખ્ખું

નીર=પાણી
તર=ઝાડ
તીરે=કાંઠે
ચિત્રવિચિત્ર=તરેહતરેહનાં
કિનારે=કાંઠે
ચરતાં=ધાસ ખાતાં

નગરની=શહેરની
નિશ્ચય=નક્કી
જાણીએ=માનીએ
નાવણુ=નાહવાનું
ધોવણુ=ધોવાનું
જળપાનનું=પાણી પીવ
પિછાણીએ=જાણીએ

ચોખ્ખા પાણીથી ભરેલી સુંદર નદી જુઓ, તેને કાંઠે નાના મોટાં ઝાડો ઉગેલાં છે તેમાં તરેહતરેહના રંગના માછલાં ગમ્મત કરે છે અને તેના કિનારા ઉપર ઉગેલું લીલું ઘાસ ઢોરો ખાય છે શહેરની બધી સુંદર શોભા નદીથી નક્કી સમજવી. વળી નદીથી નાહવાનું, ધોવાનું, ને પાણી પીવાનું મોટું સુખ જાણવું.

પાઠ ૪૧મો.

મહાસાગર=મોટો દરીઓ
ખલાસી=વહાણુ હંકાર
વાનો ધધો કરનાર
આગમોટ=અગ્નિથી
ચાલતી મોટ
બહોળો=ધણો મોટો
ખાર=ખારો પદાર્થ
વહી જાય છે=ચાલ્યું
જાય છે
તળીએ=નીચે
ભરતીઓટ=નદી, ખાડી
કે દરીઆમાં પાણીનું

ચલું ને ઉતરીજવું તે

મોજા=ઝોળો
પછાડે છે=અક્ષણે છે
છાય=પડછાયો
ચકચકતા=ચળકતા

પાઠ ૪૨મો.

હજારો=તાપી નદીના
સુખ આગળ જગા છે
હવાફેર=હવાખાવા
મછવો=તાની હોડી
નાનપણુ=પચપણુ
જુગોળ=પૃથ્વીનો ગોળો
ગાન=સમજાણુ

ટટેલ=વહાણુ ચલાવના
મુખ્ય ખલાસી, સાં
માહીતી=ખબર
જૂગોળવિદ્યા=પૃથ્વીના
ગોળા સંબંધી વીદ્યા
પુરતી=જોડાએ તેટલી
મગીઆ=મગ જેવડી
કરેસો=માઝેસો
નિશાન=એવાણી
ખેંચાઇ=તણાઇ
જૂશિર=જમીનની અણ
લાંબી યજ્ઞને સમુદ્ર
ગર્ભ હોય તે

ધુસે છે=પેસે છે
 અખાત=સમુદ્રનો ફાંટો
 લાંબો થઈ જમીનમાં
 ગયો હોય તે
 ઉપસાગર=પહોળા મોનો
 અખાત
 કાંપ=પાણીમાં ધસડાઈ
 આવેલો કાઢવ કચરો
 દીકરપ=જેની ત્રણ પા-
 વુએ પાણી ને એક
 પાશુએ જમીન હોય તે
 ક્રિયા=કામ
 વાંકાચુકા=સીધો નહિ તે
 સામુદ્રધુની=મે પાણીના
 મોટા ભાગને સાંધનારો
 પાણીનો નાનો ભાગ
 પાઠ ૪૩મો.
 કારીગરો=હુન્નરી લોકો
 સુથાર, લુહાર, સોની
 દરજી મોચી વગેરે
 દેશાઈ=વતનદાર
 આરામ=વિસામો
 વસવાવાં=સુથાર લુહાર
 વગેરે ગામની વસ્તીનું
 કામ કરનારા લોકો

આરા=પૈડાની વચમાંના
 લાકડાના ઠડકા
 વાંસલો=સુથારનું લાકડા
 ધડવાનું ઓગર
 ટકાઉ=મજબુત
 ધમણુ=વા કુંકવાનો સંચો
 તણુખા=અંગારા
 ધગધગતી=ઉતી ઉતી
 વાટો=લોહનો ગોળ પાટો
 સજ્જડ=મજબુત
 ચાકડો=પૈડા જેવું
 કુંભારનું ઓગર
 લોંદા=લચકા
 કોસ=ગાઉ
 અંપે=નાકે
 ફાળકા=કામડીના જે
 ઘાટપર કાતેલું સુતર
 વિંટાળવામાં આવે છે તે
 તાંતણુ=તાર
 તાણુવાણુ=વણુવાની
 સાલ પર જે ઉભા ને
 આડા દોરા ગામવામાં
 આવે છે તે
 ખાદી=દોરી

જનજમ=પાથરવાનું રંગીન
 ખીછાનું
 ખોળીઉં=ગોદડાનું લુમકું
 શણુ=મીંડી
 ખૂશ થયા=રાજ થયા
 પાઠ ૪૪મો.
 છુટી=રળ
 ખેલતા=રમતા
 ગિફીદંડા=મોઢદંડા
 દહાડો વળવાનો=ફાયદો
 થવાનો
 ફેર=તફાવત
 રોજો=કબર ઉપર
 બાંધેલું મકાન
 મસીદ=નિમાજ પડવાની
 જગા
 કોતરકામ=નકશીકામ
 ટપાલઓફિસ=પોસ્ટ-
 ઓફિસ
 અપની=કપયોગની
 કારીગરી=મનાવટ
 વરાળયંત્ર=વરાળના જે-
 રથી ચાલતો સંચો
 ઓગરો=હથિઆરો

કારખાનું=કારીગરીના
કામ કરવાની જગ્યા
શહેર=ધણુંજ મોટું ગામ
પાઠ ૪૫ મો.

મુખી=પટેલ
કચેરી=ઓફીસ
અમલદાર=અધિકારી
તમાવી=સરકારે ખેડૂતને
ધીરેલાં પૈસા
મહેસુલ=જમીન ખેડવા
બદલ સરકારને ભર-
વાના રૂપીઆ
વસુલ થયા=આવ્યા
હદ=સીમા
ફેરણી કારકુન=સરવાઇ
કરનાર
હવાડો=ઢોરને પાણી
પીવા માટે બાંધેલી જગ્યા
દુરરત કરવું=માગેલું
સમારવું
ઓવરસીઅર=બાંધકામ
ખાતાનો અમલદાર
તજવીજ=તપાસ
ફોજદાર=પોલિસનો

ઉપરી અમલદાર
મામલતદાર=તાલુકાનો
ઉપરી અમલદાર
મુકરમ્મો=કેસ
સાક્ષી=ગુબાની
અવલકારકુન=મામલત
દારના હાથ નીચેનો
પહેલો કારકુન
જમાદાર=ફોજદારના હાથ
નીચેનો માણસ જે ત્રણ
ગેટનો ઉપરી
રજુ=હાજર
હેરાન કરવો=દુખ દેવું
સખ્તી=જોરજુલમ
કમરે=કેડે
લપેટી=ત્રગાડી
નાયક=સિપાઇની ટોળીનો
ઉપરી
તિજોરર=તિજોરીનો
ઉપરી અમલદાર
રસીદ=પાવતી, પહોંચ
કાચળી=થેલી
કારકુન=લખવાનું કામ
કરનાર
નોંધવાનું=લખીલેવાનું

છોખ=છોથી ખંધાવેલું
હવાખાનું=હોસ્પીટાલ
માંદા=ખીમાર
ઓસડ=દવા
દાકતર=અંગ્રેજ દવા
ગણનાર
કાચતો=કાણાં પાડતો
શીતળા=મળીઆ
ચેપ=રસી
ઝડપથી=કિતાવળથી
પાઠ ૪૬ મો.
વિભાગ=ધણુ જિલ્લા
મળીને થયેલો ભાગ
જિલ્લો=ધણુ તાલુકા
મળીને થયેલો ભાગ
તાલુકો=ધણુ ગામ
મળીને થયેલો ભાગ
કલેક્ટર=જિલ્લાનો ઉપરી
અમલદાર
ઈન્સ્પેક્ટર=તપાસ કરનાર
અમલદાર
મુનસફ=સગજજ
વહીવટ=કારમાર
કમિશનર=વિભાગનો
ઉપરી અમલદાર

દેખરેખતપાસ

ઠરાવ=ચુકાદો

માફ કરવા=છોડી દેવા

મુલતવી રાખવા=થોડા

વખત સુધી નહિ વસુલ

કરવું તે

અગત્યનાં=જરૂરનાં

અધિકાર=સત્તા

ઉપાયો=ધલાએ

જળવવા=સાચવવા

જાહેર રસ્તા=મોટા રસ્તા

છોજનેર=ખાંધકામ ખા

તાનો ઉપરી અમલદાર

સુખાકારી=આરોગ્ય

સભા=મંડળ, કમીટી

લેણદેણ=લેણા દેવા

જડજ=મુન્સફનો ઉપરી

પાઠ ૪૭ મો.

પરીક્ષા લેવા=તપાસવા

ગોરાસાહેબ=અંગ્રેજલોક

ખીના=ખાખત

રેલ=પુર

કાઠો=કિનારો

લીડ=અનાજ ખાઇજનાર

એક જાતનું પક્ષી

પરવાનગી=રખ

દયાળુ=દયાવાળા

હરકતો=અડચણો

દૂર ચવા=મટાડવા

મારફતે=હસ્તકે

મલામણુ=સીપારસ

છાની=ચુમ

નાકાયક=નહિ ચાલે તેવો

નિરાશ=નાઉમેદ

ખૂન=જીવથી મારી

નાંખવું તે

મુકરદમો=કજીઓ

કોરટમાં ચાલતું અમુક

કામ

ચુકવતા હતા=ફેંસલો

આપતા હતા

જીઆની=સાહેદી

સોગન ઉપર જે હકી

કત કહે તે

ચુકાદા=ફેંસલા

સામે=વિરુદ્ધ

નીમ્યા=ગોઠ્યા

ત્રીજી ચોપડી.

લાખ ૩.

પાઠ ૪૮મો.

શિક્ષક=મહેતાજી

મઝાની=સારી

નાળું=પાણી જવાનું

ગરનાળું

મૂળ=નદી જે ઠેકાણેથી

નીકળે તે

ધસડાઇ=તણાઈ

ડહોળું=કાદવવાળું

ચિકાર=ખંનને કાઠે ભરપુટ

ચગું=કાંપ, કાદવ

ઝરણુ=જમીનમાંથી

કુટતી પાણીની સેરા

ખરફ=ઠરીને નક્કર થઈ

ગયેલું પાણી

કરા=ખરફના કાંકરા

થીજને=ઠરીને

ધટ=ગડો

કરચો=ઝીણા કટકા

છવાઇ=પથરાઇ

હીમ=ખરફ

ખાફ=વરાળ

કિરણો=પ્રકાશ

ઝાકળ=કંડીના જોરથી

હવામાંની વરાળનું

પાણી થતું તે

પાઠ ૪૯મો.

દેવતા=અગ્નિ

અંગારા=અળતા કોયલા

હોલવાઈ=બુઝાઈ

ચેતવવા=સળગાવવા

કુંકણી=વાંસની ભુંગળી

વા નાંખીએ=પવન

નાંખીએ

ગતિમાં=વેગમાં ચાલતો

સગડી છાંટવા=દેવતા

ઓલવવા

ગુંગળાઈ=અકળાઈ

વરતુઓ=ચીજો

જાત=મડકો, અળતું

અજવાળું=પ્રકાશ

ચક્રમક-એક જાતનો

પથર

દવ=જંગલમાં લાગેલી

આગ

પાઠ ૫૦મો.

કંટાળતો=કાપર થતો

પુષ્કળ=ધણી

મોળી=સ્વાદ વગરની

રંક=ગરીબ

ચપટી=જરા

નિરોગી=તંદુરસ્તી

અગડતી=ખરાબ થતી

ખારીઆં=મીઠામાં આથી

સુકવેલાં ચીમડાં કાલી-

ગડાં વગેરે

ધુટણુ=ઢોંચણુ

ગુઆળ=મરતી

સિંધવ=ખાણુમાંથી

નીકળતું મીઠું

દેશાવર=પરદેશ

જથામધ=ધણું

પાઠ ૫૧મો.

ગંધક=એ પીળા રંગનો

પદાર્થ છે

મતલબ=હેતુ

ખરડ=જલદી બાંગી

જાત તેવો

ચુરેચુરા=ભુકેભુકા

ઓગળી=પીગળી

હેઠળ=નીચે

રતાશ=કાલ

ધાટ=આકાર

ચિનાઈ ખાલા=ચિનાઈ

માટીના બનેલા ખાલા

ધટ=ઝડો

મૂળરંગ=અસલ રંગ

આંચ=કાલ

ઝાંખો=તેજ વગરનો,

મેલો

આસમાની=ચાદળી

વિરમય=નવાઈ, આશ્ચર્ય

ગજરો=કુલનો તોરો

ચુટી લીધું=કપાડી લીધું

કિડાની=અદલાવી

પાઠ ૫૨મો.

પહેલદાર=પાસાવાળી

શોખ=આનંદ

ગોઠવ્યાં=નિયમીત મુક્યાં

અકાળી=પછાડી

ખરબચડી=ખાડા

ખમઆવાળી

ધારવાળી=અણીદાર

ફટકડી=એક જાતની

સફેદ ચીજ

લીસી=સુંવાળી

પાસાદાર=પહેલવાળા
ગળામાં=ડોકમાં
હાર=કંઠે
કીમતી=ધણી કીમતના
પરગામ=ખીજા ગામ
અકીક=રંગીત ચળકતા
પથ્થર
ખડક=મોટા ટેકરા
જુમર=કાચનું કે ધાતુનું
ઝાડ
લોલક=જુમરને કાચનું
સટકાવેલું હોય છે તે
ઝવેરાત=હીરા, માણેક
વગેરે રત્ન

પાઠ ૫૩મો.

કોદાળી=ગમીન મોદવાનું
ઓળર
સમી કરાવવાને=સુધ-
રાવવાને
મઠી=મોટા ચુલો
પાનું=ધારવાળો ભાગ,
ફળ
ધમણુ ધમવા=ધમણુ
અક્ષાવચા

એરણુ=બુહાર જેના
ઉપર મુકી દીપે છે તે
ઓળર
દીપીને=ધડીને
અચંભો=નવાઇ
ખાતરી=સાખીતી
સહેજ=જરા
પાવડો=કાદવ, ધુળ
વગેરે લેવાનું ઓળર
નળીઓ=જુગળીઓ
રવેશ=માળનો જુલનો
ભાગ

પોલાદ=ખડ્ડ લોહું
કરવત=સાકડા વેરવાનું
દાંતાવાળુ ઓળર
રકુ=પેચવાળો લોહાનો
ખીલો
નક્કર=સંગીન
પાધરું=સીધું

પાઠ ૫૪મો.

દંદ્રિયો=ભાગ, અંગ
મૂળ પાંદડા, થડ વીગેરે
મુખ્ય=મોટા
અંગ=ભાગ

કામનાં=ઉપયોગનાં
ટયાર=સીધું
અગત્યનું=જરૂરનું
હિપ્રો=કાણું
ચૂસે છે=શોષી લે છે
આધાર=ટેકો
શોષી લે છે=ચુસી લે છે
ખ્યાલ=અટકળ, વિચાર
ખારીક=ઝીણા
ઉત્પન્ન=પેદા

પાઠ ૫૫ મો.

સીસાપેન=પે-સીલ
ડાધા=છેકા
ઝાડનું દુધ=ઝાડનો રસ
ધટ=ધાડું
ચીકણું=ચીકણવાળું
છેદ=કાપ, ચીરો
ઝરપે છે=ટપકે છે
દોંગલીઓ=પુતળીઓ
ચારપાર=એક બાજુથી
બીજી બાજુ સોંસરું
ધડીઆં=નાનાં માટલાં,
તાડી ભરવાના ઉંચી
કોકના ધાડવા

ટાચ=મથાળા

નીરો=તાઢી કે ખજુરી

નો તાળે ઝરેલો રસ

ઉપવાસ=જીખ્યા રહેતું તે

ખાંડી=કચરી

રેસા=તાર, તાતથ્યાં

ઝહોળી=વલોવી

ગળણી=ગાળવાનું ઝીણા-

કાણાવાળું વાસણ

પાઠ પદ્મો.

શુમારે=આશરે

કુંડી=નાનું કુંડું

પોંક=પાકવા ઉપર આ-

વેલી ઉખીને શેકી

ઘાણા જુદા પાડે છે તે

મુખળાં=કુંડી કે કંઠીની

આજુએ સોયા જેવું

હોય તે

ખાંચ=ખોમણ

પોટા=મઠીઆ ધઉ

હુમસો=ટુંકો ને ભરાઉ

ભરાઉ=ભરેલા

ફાડ=મામ

પુટિદારક=કૌવત આપનાર

દબાચી=પીસાચી

ખરછટ=કઠણ ને ખર-

બચકું લાગે તેવું

ચાળણી=હવાલો

બાફેછે=રાધે છે

મેળીને=મેળવીને

કણુક=ધઉના લોટના

બાધેલો લોચો

ગુંદીને=મસળીને, ફેળવીને

હવાલો=તારની ચારણી

મે'દો=ખૂંચ ઝીણો

ચીકણો લોટ

રવો=ઝીણો ઘાણાદાર લોટ

ભુંસું=થુંલું

વાની=ચીજ

આથો=ચઢીને ખાટું

ચએલું ખીં

જણુસો=ચીખે

જખમ=ધા

લોપડી=પદ્મી

પોટીસ=ગુમડા વગેરે

હરદ પકવવા માટે

ધઉને બાંધી લુમડી

કરી બાધે છે

પાઠ પદ્મો.

ધાટ=આકાર

થોકડો=જથ્થો

ખાનું=ફળ

લગભગ=ધણું કરીને

જથાખ'ધ=ધણું

ઘાંતા=અણીવાળી કોર

કળી=ખીલ્યા વગરનું ફુલ

ઓછોવતો=ઓછો વધારે

પાઠ પદ્મો.

જવજ'તુ=જવડાં

ભટક્યા=રખડ્યા

વર્ષ=જનત

સૂઢ=નાકનો લાંબો નળી

જેવો મામ-

જઠર=ખોરાક પચાવવાની

કોથળી

પારખું=ઓળખું

ખૂંચસુરત=સુંદર

ખીલકુલ=તદન

માઘ=પશુ-પક્ષીમાં સ્ત્રી

જાતિને કહે છે.

વૈતરી=વેડ કરનારી

અવસ્થા=હાલત

સ્થિતિ=અવસ્થા

ધમળ=પેટે આસનાર જીવડું
 આણી=લાવી
 પોષણુ=ગુજરાન
 તાર=તાંતણું
 કાશેટા=લાંબી ગોળ હડી
 નિરાંત=નિર્ધીત
 અવતાર=એક રૂપ બદલી
 ખીખ રૂપમાં આવવું તે
 મોજ=આનંદ
 હુમલો=હલ્લો
 મદદ=સહાય
 સહેલથી=વિના મહેનતે
 ધસડી=તાણી

પાઠ પદ્મો.

ભાગોળ=ગામ બહાર
 પાદરમાં
 ધોળાયાં કરતો=વારંવાર
 આવતો
 બાથું=ખાવાનું
 તીર=કામઠું
 ડરતું=ખીનતું
 નહેર=નખ
 ધસારાખંધ=એકદમ
 ચીરે છે=ફાડે છે

કરાંડી=કપાસ તુવેર વજેરે
 નીસુકાઈ=બચેલી ડાળીઓ
 થોગ્યો=રહેા
 ઉતાર=ઢાળ
 સરી=વપસી
 અધારાં=તંત્ર
 ગમડી પડયું=પડી ગયું
 આઘો=દૂર
 બારીક=ઝીણી
 ગરદન=કોઠ
 કોહવા=સડવા
 પુરું કરે છે=ખાઈ જાય છે
 ખાઉધરાં=ખાતાં ધરાય
 નહિ, એવાં અધરાંતીઆં
 કમકમાટ=કંટાળો
 ઉપજે છે=પેદા થાય છે.

પાઠ ૬૦મો.

ઠેકડા=કુદકા
 દોડાદોડ=નાસા નાસ
 સાધારણુ=સામાન્ય
 બપકાદાર=શોભાયમાન
 તેજવાળો
 વલવલાટ=ફરીને નહિ
 ખેસવું તે

પીઠે=વાંસે
 કાબર ચીતરી=વણી કાળી
 અને થોડી ધોળી એવી
 ગુચ્છાવાળી=ઝુમખા જેવા
 વાળવાળી
 ગરવાળાં=માવાવામાં
 કુમળી કુમળી=વણી
 ઝીણી
 કુંપળો=ફણુગા
 રાક્ષી=મંત્રે બાળુ પર
 જે અંકેક અણીદાર
 દાંત છે તે
 રંવાંટી=ઝીણા વાળ
 ચપળ=ચક્રાર
 અવાજ=સાદ
 ધાતદી=ખુની
 ઓચીંતી=અચાનક
 ચક્રાર=ચંચળ, ચાલાક
 ગતિ=વેગ
 દુશ્મનો=શત્રુઓ
 બચાવ=રક્ષણુ
 પોલાણુમાં=પોલા ભાગમાં
 ઝુમખું=જથ્થો
 છત=છાજ
 ખીકણુ=ડરે તેવું
 ધમ ધમ=ઠેકાણે ઠેકાણે

દૂરનું દૂર=આધું
 તેજ=અળવાળી, ચાલક
 કૌવતવાળા=અળવાન,
 મળ્યુત
 ઉપરાયાપરી=એક પછી
 એક
 ફાળ=ફલંગ
 કક્ષા=પુળા
 રહેકાણુ=સુકામ
 તુલ=અનાજના છોડ
 સમી સાંજ=સંધ્યાકાળ

પાઠ ફરમો.

ઠેકડા=કુદકા
 આળુઆળુ=આસપાસ
 ફરી વળ્યાં=વીટાઈ વળ્યા
 સરત=હાર છત
 અંખેરી=ઝાટકી
 ગભરાઈ=અકળાઈ
 બીની=બીનાશવાળી
 ડીબે=શરીરે
 લટકતી=લપડતી
 લાળ=ચીકણું થુંક
 ગળે છે=નીકળે છે
 પંજે=પાંચ આંગળનો
 ભાગ

ગળફી=દોટ
 હોશિયાર=ચાલક
 ભરોસાદાર=વિશ્વાસુ
 મળતાવાળું=માયાળુ
 તાબેદાર=હુકમમાં રહેનાર
 ભાઈબિંધ=દોસ્ત
 માગ=આખર-કાળ
 પત કરતી=ગણકારતી
 ભાવ=હેત, પ્રીતિ

પાઠ ફરમો.

કુતરાની જાતનાં=કુતરાને
 મળતાં
 ધર્મશાળા=મુસાફર ત્યા
 ગરીબ ગરબાને રાત
 વાસો રહેવાનું મકાન
 જંગલી=જંગલમાં રહે-
 નાર
 સવાલ પર સવાલ=પ્રશ્નો
 ટટાર=સિધા
 ગરદન=ડોક
 બરછટ=કરકરા
 બગાસું ખાય=આળસખાય
 નળો=ધુંટણથી પાટલી
 સુધીનો પગનો ભાગ

વિકસળ=ભયંકર બિહા-
 મણે
 જોરાવર=અળવાન
 ખીકણુ=ખીએ તેવું
 છાતીવાળું=હિંમતવાળું
 હુમલો=ધસારો
 ટોળામાં=જ્યામાં, હુકડીમાં
 શિકારે=શિકાર કરવાને
 કાખરચીતરં=કાળાં ઘોળા
 રંગનું
 બદ્ધમીઠું=બદ્ધમના રંગ
 જોવું
 ડાચું=જડચું
 ભુરાશપડતી=માંજરી
 પાદર=માગની બહાર
 મેદાન
 કીકિઆરી=ખૂમો
 પકકું=પાકું-પેક
 અધું=લુચ્ચું
 બમે છે=રખડે છે
 ભારો=મુચ્છો
 ફાટ=ચિરો
 ખોળમાં=શોધમાં
 વાઢ=શેરડીનું ખેતર
 અંધાઈ=લુચ્ચાઈ

પાઠ ૬૩મો.

ત્રાણ્યું=ખેચ્યું
 ધુરકવા=ડાળા કાઢીને
 કરડવા આવે તે
 ગુસ્સો=ક્રોધ
 ગમ્મત ખાતર=મળ માટે
 પજવો છો=હેરાન કરો છો
 કોઠી=અનાજ ભરવાના
 નાના કોઠાર
 કોથળા=થેળા
 સહેલાઈથી=સરળતાથી
 કામની=કપયોમની
 જ્ઞાન થાય=ખબર પડે
 ધોર અધારમાં=વણાજ
 ભયંકર અધારામાં
 ઘંટડી=ટોકડી
 અ્યાન=તરવારને રાખ-
 વાનું ખોખું
 ચીફું છું=ફાફું છું
 સમાતા=માઈ શકતા
 કરકરી=ખરબચડી
 યાદ રાખજો=સંભાળજો
 સતાવશો=દુખ દેશો
 મહેરબાની=કૃપા

કાસળ=જડમૂળથી નાશ
 કરવું તે

પાઠ ૬૪મો.

સિંહણુ=સિંહની માદા
 વિકરાળ=ભયંકર
 અગ્નયન થયા=નવાઈ
 પામ્યા
 ખીધાં=ખીન્યા
 ચોંટયું=લાગ્યું
 અગ્નિ=દેવતા
 ચળકતી=ઝળકતી
 યાળ=કેશવાળી, ચોડા સોંઠ
 વગેરેની ગરદન ઉપર
 વાળ હોય તે
 ઠેલણુ=હડસેલી શકાય તેવી
 ધુધવાટા=સુસવાટા, ધુધુ
 કરતો અવાજ
 ગર્જના=સિંહનું બરાડવુંતે
 ધૂજતાં=ધરધરતાં
 વળગી=આગી
 વાધણુ=વાધની માદા
 ગોસ=માંસ
 ભો=ડર
 ઠેકાણું=નિયમ

આખેલ=સ્વાદીઓ
 ચંચળ=ચાલાક
 બળવાન=ઝેરાવર
 દેખાવડું=શોભીતું
 ચાકાં=ડાધા
 આંતરે છે=ધેરે છે

પાઠ ૬૫મો.

ઉપરાંત=તેથી વધારે
 દવાખાનું=હેરપીતાલ
 હાડપિંજર=હાડકાનું
 ખોખું
 દિવાલ=ભોંત
 ટાંચું=લટકાવ્યું
 બિઆમણું=ભયંકર
 કરોડ=ગરજાની વચ્ચેનું
 ઉભું હાડકું
 ખેડોળ=ઘાટ વગરના
 કદરયું=રૂપ વગરનું, ખેડોળ
 કૌવત=શક્તિ
 સાચવવા=જાળવવા
 અગત્યના=ગરેરના
 અવયવો=ભાગો
 ખોપરી=માથા ઉપરનો
 ભાગ

મગજ=ખોપરીની અંદ-

રનો નરમ ભાગ

ફેફસાં=શ્વાસ ભરવાની

કાચળી

હૃદય=લોહી ભરવાની

કાચળી

થાપા=કુત્તા નીચેનો

બાંધનો ભાગ

પુકો=શ્વાસ લેવાની

કાચળી

સંરક્ષણુ=સાચવતું તે

રેસા=તાતણા

સંકડાય છે=સંકાય

પામે છે

ગોરસો બાજે છે=એક

ઠેકણે એકઠો થાય છે

પાઠ ૬૬મો.

કુદરતી=સ્વભાવિક, પર-

મેધરતું કરેલું તે

હાંકણ=પડ

રક્ષણુ=મચ્છા

સુંવાળું=શીસું

ફાલો=ચામડીનું

ઉપસવું તે

ગોડ=ચુમડા

ખેચાય=તણાય

ચીરીએ=કાપીએ

ખરી પડે છે=જતી રહે છે

ધા રાતો=ધા પુરાતો

દરદ=દુઃખ

લઈ=મળખુત

આળું=જરા અડક્યાથી

દુખાય તેવું

ભોકે=ખોસે, થોચે

ખાલ=ચામડી

ખમાતું=સહન થતું

ઓસીકું=નાનો તકીઓ

રચના=ગોઠવણ

ખોળીઈ=ઉપરનું પડ

ગલેફ=અસ્તર

શોભીતું=સુંદર

સૂક્ષ્મદર્શક=જેનાથી નાની

વસ્તુ મોટી દેખાય

અસંખ્ય=બધા

ઝડતુમાં=મોસમમાં

પાઠ ૬૭મો.

ટકારો=રણુકો

ખાસું=મળનું

સુંવાળું=શીસું

પસંદ પડ્યા=ગમ્યા

કમાવેલું=સુધારેલું,

કળવેલું

ભેજવાળું=ભીનાશવાળું

કોહવા=સડવા

ખરમચડું=કરકરું

તરડે છે=તરડ પડે છે,

ફાટ પડે છે

ધડી=ધેડ

ચમારવાડો=જ્યાં ચમાર

લોકો રહેતા હોય તે

કાચળીઓ=થેળીઓ

ટાંગેલી=સટકાવેલી

વાસ=મંથ

કરાયું નહિ=રહેવાયું નહિ

પત્રાળી=મોળી

એકરસ કરી=મેળવી

મસાલો=ચામડું કમાવાનો

સામાન

ચોપડી=લગાડી

રાંપી=ચામડું સાફ

કરવાનું ઓળર

જીન=ધોડાની પીઠ

પર નાંખવાની બાદી

કુમળું=નરમ, સુંવાળું

કુમ્મર=ભુંડ

મશકો=પાણી ભરવાની

ચામડાની કોથળી

પાઠ દટમો.

ડગલો=કોટ

ઢોરઢાંકર=ઢોર વગેરે

ઝોઢો=અળદ વગેરે

ઢોરને ઝોરાઢવાનું કપડું

ગરમાવો=ગરમી

ગિન=ઘેટાના વાળ

ઉતર્યા=ગયા

ભરવાડો=રખારી

કાતરી લે છે=કાપી લે છે

ગાંસડી=પોટલી

કાંતવું=લાંબા દોરા

કાઢવા તે

ગિઠવેઠ=માથાકુટ

વાંકડીઆ=ગુંચળીઆ

ભરાઉ=ખીચોખીચ

ટકાઉ=મજબુત

ફંફં=મરમાવો

ટુઆ=ઝીણા જીવડાં

વારકુટ=ભાકીટ, એક

જાતનું જોય વગરનું

કુંકું બઢન

પાઠ દટમો.

પડવો=સુદ ૧

ઝોધડીએ=વખતે

આંગણું=આરણા આગ-

ળની છુટી જગા

ખેઠક=જોય તળીયાની

ઉંચાઇ

ખેજ=ખિનારા

કુંભી=થાંભલા નીચેનો

ભાગ

સાગ=એક જાતનું લાકડું

કરા=ભીંત

છોએલા=છોથી પાલીસ

કરેલા

પરસાળ=ધરમાં પેસતાં

પહેલો ખંડ હોય તે

ઝોસરી=ઝોટલી

દેરાસર=દેવને રાખવાનું

ઠેકાણું

પૂજા=સેવા

રસોડું=રાંધવાની જગા

પાણિઆફ=પાણીના ખેડા

રાખવાની જગા

કોઠાર=અનાજ ભરવાની

જગા

ધુમાડીઉં=ધુમાડો જવા

માટે બનાવેલું જાળીઉં

અજવાળું=પ્રકાશ

વૈઢનાં પગલાં થતાં નથી=

કોઈ માંડુ પડતું નથી

ઝોટલે વૈઢની જરૂર

પડતી નથી

લાકડાં=માળવાની કાઠી

જાજર=સંડાસ

વાડો=ધરની પાછળની

ખુલ્લી જમીન

તુલસી કપારો=તુલસીને

વાવવા માટે બનાવેલું તે

છીંડી=ધરની પછાડી

છાપરાના નેવા પડ-

વાનો સાંકડો ભાગ

સીડી=નીસરણી, દાઢર

દિવાનખાનું=ખેસવા

ઉડવાનો મુખ્ય ઝોરડો

રંગખેરંગી=તરેહતરેહ

રંગના

જડયા=મઢયા

છખીઓ=ફોટાઓ

ખુખીથી=યુક્તિથી

તાકાં=ગંગા

મોભ=છાપરાની વચમાંનું

આહું લાકહું

સાકટો=સાગતી લાંબી

અને જાડી ડાળી, વળી

પકવાસા=છાપરાની

સાકટી સાથે જડેલી

પાટીયાની ચીપો

કામડાં=વાંસના અડધીયા

સરડાવવું=છાપરા ઉપર

કામડાં બંધાવવાં

છત=શીલીંગ

નરફમ=તદન

ઝરખો=હળું, ગોખ

સગવડવાળું=સોષવાળાં,

વગવાળું

પાઠ ૭૦મો.

અસલી=શુના વખતની

ગોળો=પડછાયો

ધડિઆળ=વખત જાણુ-

વાનું યંત્ર

છાયાયંત્ર=પડછાયા

ઉપરથી વખત જા.

ણવાનું યંત્ર

સાધન=સાહિત્ય

બેરવી=લગાડી

ગોછાયો=પડછાયો

ચક્રર=ગોળ

મદારી=વાંદરા, રીંછ

વગેરે રખાડી ખેલ

કરનાર

કુગડુગી=કુમકુમી

ધીમેધીમે=હળવે હળવે

ચોટી=પહેરો

પાઠ ૭૧મો.

ચંદો=ધડિઆળ ઉપર

આંકડા માટેલું ગોળ

પતરું

શુની=અસલ

લિપિ=ભાષા

ગોળખતાં=પારખતાં

મિનિટ=૬૦ સેકન્ડ

કોરે=પડખે

અંતરે=છેટે

સામટાં=ભેગા

જલદી=ક્રિતાવળે

મધરાત=અડધી રાત

ઝડપથી=ક્રિતાવળથી

ઉમેરીએ=વધારીએ

કમાન=પોલાદની પટ્ટી કે

તારનું ચુંછળું

કુંચી=ચાવી

ઉકલતી=કિતરતી

સંબંધ રાખનાર=

જોડાણવાળા

ટકોરા=રણકા

કુંડાળું=ગોળ

પાઠ ૭૨મો.

ત્રાજવું=તોળવાનું સાધન

પડીકું=અંડલ

તોળવા=જોખવા

પદ્ધતિમાં=ત્રાજવામાં,

છાખડામાં

સમતોલ=ખરાખર

વજનવાળું

છેતર્યો=હથેયો

પાધરો=સીધો

વેરાધ=દોળાધ

કાટલાં=તોલાં

એકસરખાં=ખરાખર

વજન=કાટલા

સોદો=માલ

સમાન=સરખી	વચલા=મધ્ય	વાની રમત.
દાંડી=નાજવા બાધે છે	જોખ્યું=તોખ્યું	નમતું=નીચું જતું
તે લાકડી	ચીચવા=એક અણીવાળા	ફાયદો=લાભ
દોહદાંડી=એક તરફની	લાકડા ઉપર બીજું	વહેમ=શંકા
દાંડી કરતાં બીજી	જાડું લાકડું આડું	ખાધ=તુકસાની
તરફની મોટી હોય તે	રાખી બે છેડે બેસ.	સહેજસાજ=કાંઈક

અધરા જોડણીવાળા ડીકટેશનના શબ્દો.

મૂળાક્ષરો	આહાણી	આવક	ધન્સાક	વિશ્વસ્વામી
કવિતા	પાંડિતો	પસ્તાયા	વિજયનગર	પ્રભુ
શિખામણી	અજ્ઞુ	અક્ષત	પૈસાદાર	દીનાનાથ
પદાર્થપાઠો	માત્રા	પરગણુ	અભ્યાસ	સંકટો
ચિત્રો	અનુસ્વાર	ધણિઆણી	નસીબદાર	અગ્નિ
હોશિયારી	લહીઓ	મંથિરકૃપા	મિલકત	પ્રાર્થના
દિશાઓ	ધંધર	નરસિંહ ચૌહાણ	વર્તીશું	ભક્તિ
અધિકારી	શ્રદ્ધા	રવમાવ	વહેંચણુ	શક્તિ
માહિતી	ફક્કડ	સ્ત્રીઓ	દહાડોપાણી	નિવારો
વાર્તાઓ	અગ્નુકતું	અંતઃકરણુ	પરમેશ્વર	સિંહ
દરીઓ	વિદ્યાભ્યાસ	આશ્ચર્ય	સુશોભિત	જીવતઘન
સામાન્ય	ટકું	લગ્ન	સિપાઇઓ	મગરરી
વનસ્પતિ	વાતચીત	પ્રીતિ	પાછપૈસો	શિકારીઓ
વર્ણન	હડહડતો	આશિષ	વિશ્વપતિ	ફાંફાં માર્યા
પોપટીઉં	કળિયુગ	ખુંચેલો	જગકર્તા	વિચાર્યું
આળખાધ	બુદ્ધિ	પરોપકારી	ધંધર સ્તુતિ	પ્રમાણિક
ત્રિપિ	જોસબંધ	સહીસલામત	જુનંગી	આમહ

પરચુરણ
કુટુંબ
કિંમત
ઘેરંઓ
હમેશાં
મોહનમાળા
પોલીસથાણા
અમલદાર
વૃદ્ધ
પ્રથમ
કોલેરા
મુશ્કેલી
વિધવા
ધન્ય
જાપ્તો
તુરંગ
ધનવાન
સંધ
વિકટ
ચોકીદારો
દ્રવ્ય
લૂંટી
મિલકત
તાલેવંત
હુકું
યુધિષ્ઠિર
અર્જુન
કોધ
વર્તુણક
પીતરાઇ

દુર્યોધન
ફાસલાવી
દ્રોપદી
રચતી
નીચપણું
કૌરવો
ચિત્રગુપ્ત
ગંધર્વ
બિચારા
ડાહો
ન્યાયાધીશ
કારભારીઓ
છાનીમાની
ગણેપકુ
ગૃહસ્થ
નિસાસો
અભાગીઆ
લંગડો
કદાપિ
રૂપીઆ
શિઆળ
વિલાસપુર
મહોલ્લામાં
મશ્કરી
નોતરું
પિત્તળ
શિરોધ
સ્વાદે
સત્ય
દુષ્ટ

ક્લેશ
ચિંતન
નિશ્ચય
ઝળકીત
વૃક્ષ
વિશાળ
આશ્રય
પરિતાપ
પ્રગટે
મર્મ
સ્વર્ગ
મુસાફર
રિવાજ
વર્તમાનપત્ર
લક્ષ્મી
પુસ્તક
શિક્ષકે
પત્થરના
મીલનસાર
પરોણાચાકરી
ચામડીઆ
વિદ્યાર્થી
સ્વચ્છ
મોહોરમ
રોશનખીખી
પુછકું
સ્થિતિમાં
રડારોડ
આડોશીપાડોશી
ખુણી

પ્રસંગ
પરિણામ
છિદ્રો
અકસ્માત
પ્રમાણિક
વિદ્વાન
ભાઇભાંડુ
કરકસર
સોના મહોરો
નિર્ણય
બંધ બેસતી
અર્ધો
દિલ્હી
પ્રખ્યાત
પરાક્રમી
ખજનનચી
ભાગીદાર
ખુદાવંદ
લાંચીઆ
ગુસ્સો
દ્રવ્ય
મચ્છર
નમ્ર
કરોળીઓ
યુક્તિથી
શબ્દ
અભિમાની
અહંકાર
પત્ર વહેવાર
અંગ્રેજી

સ્થાપન
આફિસો
ટિકિટવાળાં
પત્તાં
પરબિડીઆં
બેપીઆ
તીર્થ રૂપ
ચિરંજીવી
રાજશ્રી
પ્રિય
કમવાર
સુલતાન
અયાદી
અક્ષાહ
સાંધ્યાવા
ઝવેરાત
આશ્ચર્ય
ભિખારી
પ્રધાન
ધર્માખોર
દેશનિકાલ
તુર્ત
વાલવિવાહ
સ્વાર
કૂર
અબ્યાડી
ઐશ
નિર્દોષી
ત્રાસ
બ્યાપાર

शुनेमार	सतोष	महिमाय	भरतीओट	योर्पाशी
सद्गुण्यो	निर्भण	कोकिला	किनारा	कमिखनर
प्रदक्षीन	विपत्तिओ	चित्त	भूक्षिर	अधिकारी
कन्याओ	चित्तव्या	प्रसारी	द्वीपकल्प	ओछोवतो
सीवण्णकम	वंशपरंपरा	प्रपुष्ट	भूगोणविद्या	उभुटि
रंभजेरंगी	भोमवटो	ओन्नरो	उपसागर	छन्ननेर
तक्षीन	योडभाध	काटपुण्यो	वांकोयुको	लोडलओड
नौतमहाध	भेनपण्णी	उहापण्ण	सामुद्रधुनी	मुन्सह
सलाहसंप	पुण्णोयरे	प्रहलाह	कारीभरो	सिविलसक
विलायत	आडीजुडी	करभो	सरभोण्ण	शांतिलाल
राजधानी	दुर्गंध	जहादुरी	वसवायां	कन्याशाणा
किस्सा	कैकयी	पश्चिम	सकण्ड	मुकरहभो
आगगाडी	शत्रुन्ध	वायव्य	ताल्यावाल्या	किरणो
पुष्कण	अयोध्या	आरंगा	छुट्टी	गुंगणाध
जंतुओ	कौशल्या	रमणीय	मिस्लीहंडा	लालयोण
महिना	सुमित्रा	आकृति	अमदावाद	अत्रेण
प्याला	लक्ष्मण्ण	देवरथान	ओद्रिस	भेस्वाद
कठिआरा	रामयंद्रज	काठिआवाद	वराणधन	गुआणे
तरस्या	सदेह	शिभर	दीवासणी	सिधव
विसामो	अणुसमणु	पालिताल्या	भीण्णत्ती	विरमय
धर्मादानां	धिकार	लसुंदा	भूटभोण	यिनाध
आशीर्वाद	मुकुंद	पृथ्वी	महेसुल	वस्तुओ
शेषयक्षी	सरण्णार्ध	जन्म	ओवरसीअर	वांकीयुंटी
तर्कप्रसाह	अंगकसरत	गम्मत	भामलतदार	भरययडी
ज्ययां	गुलांट	समुद्र	अवलकारकुन	जुंभर
प्रयास	यकर यकर	निर्भण	तिजेरर	रहू
आसमानमां	यमकार	यित्र वियित्र	विभाग	रवेश
भणरके	श्रीणभ	पिछाणीओ	जिल्सा	धडीआण
तरवर	भटु	पीर भोहमह	इलेक्ट्र	अपु
विधविध	स्याम	पर्वतो	धन्वेकटर	छिद्रियो

કિત્તપત્ર
મુળીઆં
અગત્યનું
સીસાપેન
દોગલીઓ
ખરસાણી
સાણુઓખા
યુદ્ધિકારક
દુડીઓ
સુખળાં
ઉખી
હિંદુસ્તાન
દાઉદખાની
હાંસોટી
ફાલ્લા
ગંજુદાનાં
શોષી
ચિરાએહું
ગુલમોર

પ્રકાશ
જીવનંતુ
અવસ્થા
પતંગીઆ
વૈતરી
સ્થિતિ
કીડિઆરા
કોશેટા
ધસારાખંધ
અણીદાર
ખાઉધરાં
ખીસકોલી
ભપકાદાર
રાખોડીઉં
કાખરચીતરી
ગુઝાવાળી
રવાંટી
ઓચીંતી

કૌવતવાળા
દુસ્મન
ઉપરાચાપરી
કલ્લામાં
પ્રાણીઓ
ગળફી
મચેરજી
ભરોસાદાર
મમતાવાળું
ધર્મશાળા
શિઆળ
શ્રીધર
વિકારાળ
કાખરચીતરૂં
કીકિઆરી
લોકડી
મ્યન
અમિ

ગર્જના
ધૂળતા
સિંહણુ
ત્રંબકલાલ
કરોડવાળાં
હાડપિંજર
બિઆમાણું
માંસપેશી
સંરક્ષણુ
સૂક્ષ્મદર્શક
અસંખ્ય
રાંપી
અમારવાડા
વારકુટ
અખ્ખા
ઢોર ઢાંકર
વાંકડીઆ
જઠવેઠ

ભોંય તળીઉં
કુંભીઓ
ધુમાડીઉં
દિવાનખાનું
ઝરખામાં
સગવડવાળું
છાયા યંત્ર
મિનિટ
ધડિઆળ
ચક્રર
ડુગડુગી
પોણાપાંચ
કુંડાળું
ત્રાજવું
પક્ષામાં
એક સરખાં
યુક્તિઓ
ચીચવા

1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144	145	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	181	182	183	184	185	186	187	188	189	190	191	192	193	194	195	196	197	198	199	200	201	202	203	204	205	206	207	208	209	210	211	212	213	214	215	216	217	218	219	220	221	222	223	224	225	226	227	228	229	230	231	232	233	234	235	236	237	238	239	240	241	242	243	244	245	246	247	248	249	250	251	252	253	254	255	256	257	258	259	260	261	262	263	264	265	266	267	268	269	270	271	272	273	274	275	276	277	278	279	280	281	282	283	284	285	286	287	288	289	290	291	292	293	294	295	296	297	298	299	300	301	302	303	304	305	306	307	308	309	310	311	312	313	314	315	316	317	318	319	320	321	322	323	324	325	326	327	328	329	330	331	332	333	334	335	336	337	338	339	340	341	342	343	344	345	346	347	348	349	350	351	352	353	354	355	356	357	358	359	360	361	362	363	364	365	366	367	368	369	370	371	372	373	374	375	376	377	378	379	380	381	382	383	384	385	386	387	388	389	390	391	392	393	394	395	396	397	398	399	400	401	402	403	404	405	406	407	408	409	410	411	412	413	414	415	416	417	418	419	420	421	422	423	424	425	426	427	428	429	430	431	432	433	434	435	436	437	438	439	440	441	442	443	444	445	446	447	448	449	450	451	452	453	454	455	456	457	458	459	460	461	462	463	464	465	466	467	468	469	470	471	472	473	474	475	476	477	478	479	480	481	482	483	484	485	486	487	488	489	490	491	492	493	494	495	496	497	498	499	500	501	502	503	504	505	506	507	508	509	510	511	512	513	514	515	516	517	518	519	520	521	522	523	524	525	526	527	528	529	530	531	532	533	534	535	536	537	538	539	540	541	542	543	544	545	546	547	548	549	550	551	552	553	554	555	556	557	558	559	560	561	562	563	564	565	566	567	568	569	570	571	572	573	574	575	576	577	578	579	580	581	582	583	584	585	586	587	588	589	590	591	592	593	594	595	596	597	598	599	600	601	602	603	604	605	606	607	608	609	610	611	612	613	614	615	616	617	618	619	620	621	622	623	624	625	626	627	628	629	630	631	632	633	634	635	636	637	638	639	640	641	642	643	644	645	646	647	648	649	650	651	652	653	654	655	656	657	658	659	660	661	662	663	664	665	666	667	668	669	670	671	672	673	674	675	676	677	678	679	680	681	682	683	684	685	686	687	688	689	690	691	692	693	694	695	696	697	698	699	700	701	702	703	704	705	706	707	708	709	710	711	712	713	714	715	716	717	718	719	720	721	722	723	724	725	726	727	728	729	730	731	732	733	734	735	736	737	738	739	740	741	742	743	744	745	746	747	748	749	750	751	752	753	754	755	756	757	758	759	760	761	762	763	764	765	766	767	768	769	770	771	772	773	774	775	776	777	778	779	780	781	782	783	784	785	786	787	788	789	790	791	792	793	794	795	796	797	798	799	800	801	802	803	804	805	806	807	808	809	810	811	812	813	814	815	816	817	818	819	820	821	822	823	824	825	826	827	828	829	830	831	832	833	834	835	836	837	838	839	840	841	842	843	844	845	846	847	848	849	850	851	852	853	854	855	856	857	858	859	860	861	862	863	864	865	866	867	868	869	870	871	872	873	874	875	876	877	878	879	880	881	882	883	884	885	886	887	888	889	890	891	892	893	894	895	896	897	898	899	900	901	902	903	904	905	906	907	908	909	910	911	912	913	914	915	916	917	918	919	920	921	922	923	924	925	926	927	928	929	930	931	932	933	934	935	936	937	938	939	940	941	942	943	944	945	946	947	948	949	950	951	952	953	954	955	956	957	958	959	960	961	962	963	964	965	966	967	968	969	970	971	972	973	974	975	976	977	978	979	980	981	982	983	984	985	986	987	988	989	990	991	992	993	994	995	996	997	998	999	1000	1001	1002	1003	1004	1005	1006	1007	1008	1009	1010	1011	1012	1013	1014	1015	1016	1017	1018	1019	1020	1021	1022	1023	1024	1025	1026	1027	1028	1029	1030	1031	1032	1033	1034	1035	1036	1037	1038	1039	1040	1041	1042	1043	1044	1045	1046	1047	1048	1049	1050	1051	1052	1053	1054	1055	1056	1057	1058	1059	1060	1061	1062	1063	1064	1065	1066	1067	1068	1069	1070	1071	1072	1073	1074	1075	1076	1077	1078	1079	1080	1081	1082	1083	1084	1085	1086	1087	1088	1089	1090	1091	1092	1093	1094	1095	1096	1097	1098	1099	1100	1101	1102	1103	1104	1105	1106	1107	1108	1109	1110	1111	1112	1113	1114	1115	1116	1117	1118	1119	1120	1121	1122	1123	1124	1125	1126	1127	1128	1129	1130	1131	1132	1133	1134	1135	1136	1137	1138	1139	1140	1141	1142	1143	1144	1145	1146	1147	1148	1149	1150	1151	1152	1153	1154	1155	1156	1157	1158	1159	1160	1161	1162	1163	1164	1165	1166	1167	1168	1169	1170	1171	1172	1173	1174	1175	1176	1177	1178	1179	1180	1181	1182	1183	1184	1185	1186	1187	1188	1189	1190	1191	1192	1193	1194	1195	1196	1197	1198	1199	1200	1201	1202	1203	1204	1205	1206	1207	1208	1209	1210	1211	1212	1213	1214	1215	1216	1217	1218	1219	1220	1221	1222	1223	1224	1225	1226	1227	1228	1229	1230	1231	1232	1233	1234	1235	1236	1237	1238	1239	1240	1241	1242	1243	1244	1245	1246	1247	1248	1249	1250	1251	1252	1253	1254	1255	1256	1257	1258	1259	1260	1261	1262	1263	1264	1265	1266	1267	1268	1269	1270	1271	1272	1273	1274	1275	1276	1277	1278	1279	1280	1281	1282	1283	1284	1285	1286	1287	1288	1289	1290	1291	1292	1293	1294	1295	1296	1297	1298	1299	1300	1301	1302	1303	1304	1305	1306	1307	1308	1309	1310	1311	1312	1313	1314	1315	1316	1317	1318	1319	1320	1321	1322	1323	1324	1325	1326	1327	1328	1329	1330	1331	1332	1333	1334	1335	1336	1337	1338	1339	1340	1341	1342	1343	1344	1345	1346	1347	1348	1349	1350	1351	1352	1353	1354	1355	1356	1357	1358	1359	1360	1361	1362	1363	1364	1365	1366	1367	1368	1369	1370	1371	1372	1373	1374	1375	1376	1377	1378	1379	1380	1381	1382	1383	1384	1385	1386	1387	1388	1389	1390	1391	1392	1393	1394	1395	1396	1397	1398	1399	1400	1401	1402	1403	1404	1405	1406	1407	1408	1409	1410	1411	1412	1413	1414	1415	1416	1417	1418	1419	1420	1421	1422	1423	1424	1425	1426	1427	1428	1429	1430	1431	1432	1433	1434	1435	1436	1437	1438	1439	1440	1441	1442	1443	1444	1445	1446	1447	1448	1449	1450	1451	1452	1453	1454	1455	1456	1457	1458	1459	1460	1461	1462	1463	1464	1465	1466	1467	1468	1469	1470	1471	1472	1473	1474	1475	1476	1477	1478	1479	1480	1481	1482	1483	1484	1485	1486	1487	1488	1489	1490	149
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	-----

ୱା	—	୦।	୮୧।	—	୧୫୭।	୫।
୧୫	—	୦।	୮୦	—	୧୫୫	୫।
୧୧।	—	୦।	୮୦।	—	୧୭୧।	୫।
୩୦	—	୧	୧୦୫	—	୧୮୦	୬
୩୭।	—	୧।	୧୧୧।	—	୧୮୭।	୬।
୪୫	—	୧।	୧୧୦	—	୧୮୫	୬।
୫୧।	—	୧।	୧୧୭।	—	୧୦୧।	୬।
୬୦	—	୧	୧୩୫	—	୧୧୦	୭
୬୭।	—	୧।	୧୪୧।	—	୧୧୭।	୭।
୭୫	—	୧।	୧୫୦	—	୧୧୫	୭।

୧୩୧।	—	୭।	୧୦୦	—	୧୦୦୦	୩୩
୧୪୦	—	୮	୧୦୦	—	୧୦୦୦	୬୬।
୧୪୭।	—	୮।	୩୦୦	—	୩୦୦୦	୧୦୦
୧୫୫	—	୮।	୪୦୦	—	୪୦୦୦	୧୩୩
୧୬୧।	—	୮।	୫୦୦	—	୫୦୦୦	୧୬୬।
୧୭୦	—	୯	୬୦୦	—	୬୦୦୦	୧୦୦
୧୭୭।	—	୯।	୭୦୦	—	୭୦୦୦	୧୩୩
୧୮୫	—	୯।	୮୦୦	—	୮୦୦୦	୧୬୬।
୧୯୧।	—	୧୦	୧୦୦୦	—	୧୦୦୦୦	୩୦୦
୩୦୦	—	୧୦	୩୦୦୦	—	୩୦୦୦୦	୩୩୩

કોષ્ટકો.

વેપારી લોકોને હિસાબ
ગણવાનું કોષ્ટક.

૧૬ વીશવાશી	૧ બદામ
૧૬ બદામે	૧ દોકડો
૬૧ દોકડો	૧ આનો
૧૦૦ દોકડો	૧ રૂપિયો

સોના રૂપાના તોલનું કોષ્ટક.

૬ ચોખ્ખાભાર	૧ રતી
૩ રતીનો	૧ વાલ
૧૬ વાલનો	૧ ગદીઆણી
૨ ગદીઆણી	૧ તોલો

દક્ષિણમાં ચાલે છે તે.

૮ રતીનો	૧ માસો
૧૨ માસોનો	૧ તોલો

રૂ તથા કપાસ તોલવાનું કોષ્ટક.

૪૮ શેરની	૧ ધડી
૨૦ ધડીનો	૧ ભાર

દક્ષિણમાં ચાલે છે તે

નાણાનું કોષ્ટક.

૧૦૦ રૈસનું	૧ પાવલું
------------	----------

૪ પાવલોનો	૧ રૂપિયો
૧૫ રૂપિયાની	૧ મોહોર

ગણતરીનું (કાગળનું) કોષ્ટક.

૨૪ તાવ અથવા કાગળનો	૧ ધા
૨૦ ધા	૧ રીમ

લીલાવતી પ્રમાણે અંતર

લરવાનું કોષ્ટક.

૮ આંગળવ	૧ આંગળ
૪ આંગળની	૧ મુઠી
૩ મુઠીની	૧ વેંત
૨ વેંતનો	૧ હાથ
૪ હાથનો	૧ દંડ
૨૦૦૦ દંડનો	૧ ગાઉ
૪ ગાઉનો	૧ જોજન

અંતર માપવાનું કોષ્ટક.

૧૨ ઇંચનો	૧ ફુટ
૩ ફુટનો	૧ વાર (યાર્ડ)

લુગડાં-લાકડાં-માપવાનું
કોષ્ટક.

૨ આંગળનો	૧ તસુ
૨૪ તસુનો	૧ ગજ

૧૥ ગજનો ૧ વાર

કાળદર્શક પરિભાષાનું કોષ્ટક.

૬૦ વિપળની ૧ પળ
૬૦ પળની ૧ ધડી
૭૥ ધડીનો ૧ પહોર
૮ પહોરનો ૧ રાત્રી દિવસ
૭ દિવસનું ૧ અઠવાડીક
૧૫ તિથિનું ૧ પખવાડીક
૩૦ તિથિ અથવા

૨૪૥ દિવસનો ૧ ચંદ્રમાસ

૧૨ ચંદ્રમાસ તથા

૩૫૪ દિવસનો ૧ ચંદ્રવર્ષ

મુખ્યગણિત.

એક રૂપિયાની રેસ કેટલી ?
બે આનાના દોકડા કેટલા ?
૨૥ દોકડાની બદામ કેટલી ?
૩ બદામની વીશવાશી કેટલી ?
૦૥ ના દોકડા કેટલા ?
૦) ની રેસ કેટલી ?
૦૥૥ ખાંડીના મણુ કેટલા ?
૧ કળશીના મણુ કેટલા ?
૧ માણીની કેટલી ગાલી ?

૧૥ બેડીયાની કેટલી કળશી ?
૦૥ ભારની ધડી કેટલી ?
૦૥૥ ધડીના શેર કેટલા ?
૧ તોલાના વાલ કેટલા ?
૧ તોલાની રતી કેટલી ?
૧ ગદીઆણાની રતી કેટલી ?
૨ રતીના ચોખાભાર ?
૧૥ ગદીઆણાના વાલ કેટલા ?
૨૥ તોલાના માસા કેટલા ?
૧ માસાની રતી કેટલી ?
૧ મુડીના આડાજવ કેટલા ?
૧ લાથના આંગળ કેટલા ?
૭ બ્લેજનના ગાઉ કેટલા ?
૩ ડુટના ઇંચ કેટલા ?
૧ વારના ઇંચ કેટલા ?
૧૥ ગજના તસુ કેટલા ?
૧ ગજના આંગળ કેટલા ?
૧ ચંદ્રવર્ષના દિવસ કેટલા ?
૧ ચંદ્રમાસના દિવસ કેટલા ?
૩ અઠવાડીયાના દિવસ કેટલા ?
૧૥ દિવસના પહોર કેટલા ?
૩ પહોરની ધડી કેટલી ?
૧ ધડીના વિપળ કેટલી ?
૧ પળની વિપળ કેટલી ?

- એક શેર ફોલ રૂપિયાભાર મીઠું જોડએ તો ૨૥ મણુ કેટલું ?
 માણસ દીઠ ૨૥ શેર ફોલ જોડએ તો ૩ મણુ ૫ શેરમાં કેટલા માણસ જમશે ?
 એક રૂપિયાનું શેર ૧૧ થી મળે તો ૧ મણુનું શું ?
 એક રૂપિયાની શેર ૧૥૥ ખાંડ મળે તો ૧૫ રૂપિયાની કેટલી ?
 એક રૂપિયાનું શેર ૨૥ તેલ મળે તો ૩. ૦)~ આનાનું કેટલું ?
 એક રૂપિયાનો શેર ૮ ગાળ મળે તો ૩. ૦૦ નો કેટલો ?
 એક રૂપિયાનો શેર ૭ ગાળ તો ૩. ૦૦ નો કેટલો ?
 ૩. ૧૮ નું મણુ તો પાંચ શેરનું શું ?
 ૩. ૨૫ નું મણુ તો ૨૥ શેરનું શું ?
 ૩. ૩૦ નું મણુ તો એક શેરનું શું ?
 ૦)~ તોલો એલચી મળે તો ૦૧ શેરનું શું ?
 ૦)~ નું અધાળ મળે તો ૧ શેરનું શું ?
 ૦)~ નું અધાળ મળે તો શેર ૦૦ નું શું ?
 ૩. ૧૨ નું એક શેર તો ૦)~ (અધાળનું) શું ?
 ૩. ૨૫ નું શેર તો ૧ રૂપિયાભારનું શું ?
 એક તોલાના ૩. ૦૦ તો ૨૫ તોલાનું શું ?
 ૦)~ એક રતી સોનું મળે તો ૧ તોલાનું શું ?
 એક રૂપિયાનું ૨૥ ગજ લુમડું મળે તો ૫૨૥ ગજનું શું ?
 ૮૦ ગજ કપડામાંથી ૨૥ ગજની કેટલી ચાદરો થાય ?
 રોજના ૩. ૦૦ લેખે ૧૭ દિવસનું શું ?
 રોજના ૩. ૦૦ લેખે ૩. ૧૮ મળ્યા તો કેટલા દિવસ મળુરી કરી ?
 (૧) ૫ પૈસાના ૧ શેર જમડખને ૧ પૈસાનાં ૫ શેર ઓર મળે તો
 ૨૧ પૈસાનું ૨૧ શેર લાવે ?
 (૨) મણીકાને કાપી તેના ૫ ભાગ એવા કરો કે તેનાથી ૧ થી ૪૦
 શેર સુધીનું વજન જોખી શકાય તો તે પાંચ ભાગ કેટ કેટલા શેરના ?

(૩) અં ૧ પુરુષને ૨ શેર સ્ત્રી ૧૥ શેર ને ઊકરો ૦૥ શેર દુધ પીવે છે
તો ૨૦ શેર ૨૦ માણસને પાવું છે તો પુરુષ, સ્ત્રી ને ઊકરોની
સંખ્યા કેટલી ?

જ ૧ આનાની ૪૦ પેન, ૩ આનાનું એક ૧ હોલર ને ૫ આનાની
એક ૧ સ્લેટ મળે છે તો ૧૦૦ આનાનાં ૧૦૦ નંબ લાવો ?

(૪) એક વખારમાં ૧૨૭ મણુ અનાજ છે તેની સાત ઢમલી એવી કરો
કે તોલ કર્યા સિવાય માગેલા દાણા (મણુ) આપી શકાય ?

૧ ૪૫ દશકમાંથી ૫૫ બાદ કરો ?

૨ ૭૫ સોમાં ૧૯ દશક ઉમેરો ?

૩ ૧૫૦ સોને ૦૥ સોએ ગુણો ?

૪ ૪ સાડી બાવીસોને અઢીસોએ લાગો ?

૫ સાડી બારસોને એક હજાર બસો પચાસ એ એમાં ફેર શો ?

૬ વીશ અઢીશીને સવામણુમાં ફેર શો ?

૭ ૧૧૮ પાવલાંના રૂપીઆ કેટલા ?

૮ ૩૨ આના ૨૮ પાવલાં ને ૧૪ અડધા મળી કેટલા રૂપીઆ થાય ?

૯ મારી પાસે ૯ રૂપીઆ હતા તેમાંથી મેં ૬૪ પૈસા દાન કર્યા ૨૪
ઢ્યુની કેરી લીધી ૨૦ એઆનીના ઘઉં લીધા ૮ પાવલાંની સાકર
લીધી તો મારી પાસે શું રહ્યું ?

૧૦ ૫૭ આનામાં શું ઉમેરીએ તો ૩. ૪) થાય ?

૧૧ ૩૮ શેરમાં કેટલા ખાશોરા ઉમેરીએ તોમણુ થાય ?

૧૨ ૧૧૨૥ માં ૨૥ કેટલીવાર રહેલા છે ?

૧૩ ૨૨૥ માં ૦૧ કેટલીવાર રહેલો છે ?

૧૪ ૫૨૥ માં ૧૥ કેટલાવાર રહેલા છે ?

૧૫ ૭૩૥ માં ૧૧ કેટલીવાર રહેલો છે ?

- ૧૬ ૧૥ પૈસાનું ૧ શેર તો ૧૫ શેરનું થું આપવું ?
 ૧૭ ૧૧ પૈસાનું ૧ શેર તો ૩૫૫ આનાનું કેટલું ?
 ૧૮ ૦૫૫ આનાનું ૧૧ શેર તો ૧૧ મળ્યું થું ?
 ૧૯ ૧૫ પૈસાનું ૨૧ શેર તો ૨૫ આનાનું કેટલું ?
 ૨૦ ૨૫ પૈસાનું ૬૧ શેર તો ૭૫ શેરનું થું ?
 ૨૧ ૦૫ આનાનું ૫૧ શેર તો ૫૫ આનાનું કેટલું ?
 ૨૨ ૨ પૈસાનું ૬૫ શેર તો ૫૫ આનાનું કેટલું ?
 ૨૩ ૨૧ પૈસાનું ૯ શેર તો ૧૧ પૈસાનું ?
 ૨૪ ૫૫ પૈસાનું ૨૫૫ શેર તો ૯ પૈસાનું ?
 ૨૫ એક રૂપીઆનું ૧૧ શેર થી મળે તો ૧૫ શેરનું થું ?

ગણિત.

કોષ્ટકોનો સમાવેશ ૪ વર્ગમાં કરેલો છે.

અર્થદર્શક પરિમાણ—સોનું-રૂપું-વગેરે નાણાના હિસાબ.

ભારદર્શક પરિમાણ—વજન-ખાંડી-મણ-શેર-અધોળ વગેરેના હિસાબ. તોલો-ગદીઆણો વગેરે. ગણતરીના-કાગળ-પેન્સીલ વગેરેના હિસાબ.

મહત્વદર્શક પરિમાણ—લુગડા-લાકડાં-જમીનની લંબાઈ વિગેરેના હિસાબ.

કાળદર્શક પરિમાણ—વખતનું માપ-દિવસ-ઘડી-પળ વિગેરેના હિસાબ.

ઉત્તરતી ભાંજણી એટલે ભારે રૂપ છે તેને હલકા રૂપમાં લાવવું તેને ઉત્તરતી ભાંજણી કહે છે જેમકે રૂ. ૭ છે તેની પાંચ કરો.

૫૨

$$\begin{array}{r}
 ૩. \quad ૭ \quad \text{તેના આના} \\
 \times ૧૬ \\
 \hline
 ૧૧૨ \quad \text{આના} \\
 \times ૧૨ \quad \text{આનાની પાછ} \\
 \hline
 ૨૨૪ \\
 ૧૧૨ \\
 \hline
 ૧૩૪૪ \quad \text{પાછ}
 \end{array}$$

ઉપર પ્રમાણે દરેક વર્ગમાં થઈ શકે છે. ૨ ખાંડી ૪ મણ ૨૦
૨ ખાંડીના ગણુ શેરના શેર કરો.

૪૨૦

$$૪૦ \text{ મણુ} + ૪ = ૪૪ \text{ મણુ થયા તેના શેર} \\
 \times ૪૦$$

$$૧૭૬૦ \text{ શેર} + ૨૦ \text{ શેર} = ૧૭૮૦ \text{ શેર}$$

૧૭૮૦ શેર

૫ ગજ ૧૨ તસુના આંગળ કરો

૫ ગજ

૪૨૪

$$૧૨૦ \text{ તસુ} + ૧૨ \text{ તસુ} = ૧૩૨ \text{ તસુના આંગળ} \\
 \times ૨$$

૨૬૪ આંગળ થયા

૨૬૪ આંગળ

૨૫ ઘડી ૧૫ પળ ને ૩૦ વિપળની વિપળ કરો

૨૫ ઘડીના પળ

× ૬૦

$$૧૫૦૦ પળ + ૧૫ પળ = ૧૫૧૫ પળ$$

× ૬૦

$$૯૦૬૦૦ વિપળ + ૩૦ વિપળ = ૯૦૬૩૦ વિપળ$$

૦—

૯૦૬૩૦

ચઢતી ભાંજણી.

જેમ ઉતરતી ભાંજણીમાં ભારે રૂપને હલકા રૂપમાં લઈ જવાના છે તેમ ચઢતી ભાંજણીમાં હલકા રૂપને ભારે રૂપમાં લઈ જવાય છે. જેમકે ૮૬૫ પાઈ છે તેના રૂપિયા કરો.

૧૨)૮૬૫ પાઈને ÷ ૧૨ ભાગવાથી આના થશે ૭૨ આના

આવ્યાને ૧ પાઈ વધી હવે આનાને ૧૬ ભાગવાથી

૧૬)૭૨-૧ રૂપિયા થશે સોજો ભાગવાથી ૪ રૂપિયા આવ્યા ને ૮

આના ૧ પાઈ જવાય રૂ. ૪-૮-૧ પાઈ થયા.

૩૮૨૫ રૂપિયાભાર છે તેની કળશી કરો.

૪૦)૩૮૨૫ પ્રથમ રૂપિયાભારને ૪૦ ભાગવાથી શેર થશે ૯૫ શેર

આવ્યા ને ૨૫ રૂપિયાભાર રહ્યા. શેરને ૪૦ ભાગવાથી

૪૦)૯૫-૨૫ ૨ મણુ આવ્યા ને ૧૫ શેર રહ્યા મણુને ૧૬ ભાગ-

૧૬)૨-૧૫ વાથી ૦ કળશી ને ૨ મણુ આવ્યા

જવાય ૦-૨-૧૫-૨૫

૦-૨

૨૪૫ આંગળ છે તેના ગજ કરો

૨)૨૪૫ પ્રથમ આંગળને ૨ ભાગીને તસુ કર્યા તો ૧૨૨ તસુ
 ને ૧ આંગળ થયા તેને ૨૪ ભાગીને ગજ કર્યા તો
 ૨૪)૧૨૨-૧ ૫ ગજ ને ૨ તસુ આવ્યા.
 ૫-૨ જવાબ ૫-૨-૧

વિવિધ પરિમાણના સરવાળા સાદા સરવાળાની માફકજ ગણવાના
 પરંતુ ફેર એટલેજ કે પ્રથમ હલકા પરીમાણનો સરવાળો લઈ જેમાંથી
 બારે પરીમાણ કાઢી લઈ વધે તે નીચે મૂકવા ને કાઢી લીધેલા તેના
 પરીમાણમાં ઉમેરી તેનો સરવાળો કરવો જેમકે.

૩. આ. પા. ચાર રકમેનો સરવાળો કરવાનો છે તો પ્રથમ પાછોનો
 ૨૫-૧૨-૬ સરવાળો કરો તે ૨૮ થયા તેમાંથી ૧૨ ભાગી આના
 ૩૭-૯-૪ કાઢ્યા તો ૨ આનાને ૪ પાછ થઈ પાછ નીચે મૂકી
 ૫૧-૮-૧૧ ને આનાને આનામાં ઉમેરી સરવાળો કર્યો તો ૭૫
 ૮૪-૪-૭ આના થયા તેને ૧૬ ભાગી રૂપિયા કર્યા તો ૨ રૂપિ-
 ૧૯૯-૩-૪ યાને ત્રણ આના થયા આના નીચે મૂકી ૩ ૨) રૂપિ-
 આમાં ઉમેરી સરવાળો કર્યો તો ૧૯૯ રૂપિયા થયા
 તેથી જવાબ ૩ ૧૯૯-૩-૪

ખાંડી મણુ શેર	તો. ગ. વાલ રતી	રીમ લા કામળ
૪૪-૭-૧૪	૫૩-૧-૭-૧	૧-૫-૧૫
૭૬-૬-૧૮	૫૧-૧-૧૫-૨	૭-૩-૨૦
૭-૧૫-૩૫	૩૦-૦-૯-૧	૧૯-૧૧-૧૨
૧૯-૧૮-૨૮	૯૬-૧-૧૧-૨	૯-૧૧-૧૫
૧૦૮-૮-૧૫	૨૩૨-૧-૧૨-૦	૧૧૯-૧૨-૧૪

વિવિધ પરિમાણની બાદબાકી.

જે પ્રમાણે સરવાળા કરીએ છીએ તેજ પ્રમાણે બાદબાકી થાય છે
 પ્રથમ હલકા પરીમાણની બાદબાકી કરી બારે રૂપમાં જવાનું છે જેમકે

૩. આ. પાઠ તેમાંથી બાદ ૩. આ. પા.

૪૫-૧૨-૬

૨૭-૧૫-૯

૫. —————

૨૭-૧૫-૯

પ્રથમ ૬ પાઠમાંથી નવ પાઠ બાદ કરવી તે
જરૂર શકે તેમ નથી. માટે પ્રથમના આનામાંથી

૧૭-૧૨-૯

૧ આનો લેવો તેની ૧૨ પાઠ + ૬ છે

તે મળી ૧૮ પાઠ થઈ તેમાંથી ૯ પાઠ બાદ કરી તો ૯ પાઠ
રહી તે નીચે મુકવી લીધેલો આનો ૧૫ આનામાં ઉમેરવાથી ૧૬ આના
થશે તે ઉપરના ૧૨ આનામાંથી બાદ કરવા બાદ થશે નહિ માટે પ્રથમના
રૂપિયામાંથી ૧ રૂપિયો લેવો તેના આના ૧૬+૧૨ મળી ૨૮ આના
થયા તેમાંથી ૧૬ બાદ કરવાથી ૧૨ રહે તે નીચે મુકવા લીધેલો રૂપિયો
૨૭ માં ઉમેરવાથી ૨૮ રૂપિયા થાય તે ૪૫ માંથી બાદ કરવાથી ૧૭
રૂપિયા રહે છે જેથી જવાબ ૩ ૧૭-૧૨-૯ તેજ પ્રમાણે નીચેના
હીસાબ ગણવા.

બેડીડ મણુ શેર	તોલા વાલ રતી	વેત મુડી આંગળ
૪૫-૧૭-૨૫	૫૪-૫-૧	૧૨૫-૫-૨
૫-૨૬-૨૧-૨૯	૩૭-૧૭-૨	૪૭-૨-૩
—————	—————	—————
૧૮-૨૭-૩૬	૧૬-૧૯-૨	૭૭-૧-૩

વિવિધ પરીમાણના ગુણુકાર પણ ઉપરની રીતેજ થાય છે જેમકે

૩. આ. પાઈ બારે ગુણુવાના છે જેથી પ્રથમ પાઈએ ૧૨

૧૩-૪-૪ × ૧૨ ગુણુવાથી ૪૮ પાઈ આવી તેના આના કરો

૧૨

તો ૪ આનાને ૦ પાઈ આવી તે-પાઈ નીચે

—————

મુકવી ને આનાને ૧૨ ગુણુવાથી ૪૮

૧૫૯-૪-૦

આના આવ્યા તેમાં ૪ આના ઉમેરવાથી ૫૨

આના થયા તેને ૧૬ ભાગવાથી ૩ રૂપિયા

આવ્યા ને ૪ આના રહ્યા તે નીચે મૂકવા ને ૩ રૂપિયા રહ્યા તે રૂપિયાને ૧૨ ગુણુવાથી ૧૫૬ આવ્યા તેમાં ૩ ઉમેરવાથી ૧૫૯ આવ્યા તે જવાબ રૂ. ૧૫૯-૪-૦ બીજા દિસાબ પણ એજ માફક થઈ શકે છે.

ખાંડી મથુ શેર	રૂ. પા. રેમ	તોલા સાલ રતી
૧૨-૫-૨૦x૮	૫-૧-૧૫x૧૫	૫-૧૨-૨x૨૦
૮	૧૫	૨૦
૬૮-૪-૦	૭૯-૧-૨૫	૧૦૭-૨૬-૧

ત્રિવિધ પરીમાણના ભાગાકાર પ્રથમનાથી ઉલટી રીતે થાય છે જેમકે રૂ. આ. પાઈ

$$૧૯૬-૧૩-૮ \div ૮$$

પ્રથમ ૧૯૬ રૂપિયાને ૮ ભાગો તો ૨૪ રૂપિયા આવ્યા ને ૪ શેષ

૮) ૧૯૬-૧૩-૮ (૨૪-૯-૮ વધી તે શેષને ૧૬ ગુણુવાથી આના

૧૬	૭૨	થશે તે ૬૪ આવ્યા તેમાં ૧૩ આના
—	—	છે તે ઉમેરો ૭૭ આના આવ્યા તેને
૩૬	૫	૮ ભાગવાથી-૯ આના આવ્યા ને ૫
૩૨	૧૨	શેષ વધી તો શેષને ૧૨ ગુણુવાથી
—	—	પાઈ થશે તે ૬૦ પાઈ થઈ તેમાં ૮
૪	૬૦	ઉમેરવાથી ૬૮ પાઈ થઈ તેને ૮
૧૬	૮	ભાગવાથી ૮ આના આવ્યા ને ૪ પાઈ
—	—	રહી નેથી જવાબ રૂ. ૨૪-૯-૮ પાઈ
૬૪	૬૮	ને શેષ ૪ રહી.
૧૩	૬૪	
—	—	
૭૭	૪	

ખાંડી મણુ શેર

૨૫૪-૧૨-૨૮ ÷ ૧૫

ખાંડી

૧૫) ૨૫૪-૧૨-૨૮ (૧૬-

૧૫

૧૦૪

૯૦

૧૪૪

૨૦

૨૮૦

૧૨

મણુ

૧૫) ૨૯૨ (૧૯

૧૫

૧૪૨

૧૩૫

૭

૪૦

૨૮૦

૨૮

શેર

૧૫) ૩૦૮ (૨૦

૩૦

૦૦૮

ખાંડી મણુ શેર

૧૬-૧૬-૨૦ ૮

તોલા વાલ રતી

૮૪-૬-૨ ÷ ૩૬

તોલા

૩૬) ૮૪-૬-૨ (૨

૭૨

૧૨૪

૩૨

૩૮૪

૬

વાલ

૩૬) ૩૯૦ (૧૦

૩૬

૩૦

૩

૯૦

૨

રતી

૩૬) ૯૨ (૨

૭૨

૨૦

તોલા વાલ રતી શેષ

૨-૧૦-૨ ૨૦

આણુપાણુના સરવાળાને બાદબાકી શીખવતાં પહેલાં પા—અડધાં—
પોણા ને એક પાણુની એક પાણુ વધ્યા કાંઈ નહિ. એ આંકો બરાબર
પાકા કરાવવા.

૨૪૧ = આ રકમોનો સરવાળો કરો પ્રથમ આનામાં ઉભી પાણુ

૨૭૧ = છે તેનો સરવાળો કરો તે ૮ થાય છે. પા આનાના

૧૫૧૧ ૦૧૧ આખા બે આના આવ્યાને કાંઈ વધ્યું નહિ. જેથી એની

૧૮૧૧ ~ નીચે આવો) હોળાયો મૂકવો. બે આના આનામાં ઉમે-

૬૭૧ = રવાથી ૮ આના થાય છે તેમાંથી પાવલાં કાઢી લેવાથી

— ૨ પાવલાને એક આનો વધ્યો તે આના નીચે મૂકયો બે

૧૫૪૧ ~) વધેલા પાવલા પાવલામાં ઉમેરી સરવાળો કરવાથી ૧૩

પાવલાં થાય છે ૧૩ પાણુની એક પાણુ વધ્યા ત્રણ જેથી એક પાવલું

(પાણુ) નીચે મૂકવી ને ૩ વધ્યા એકમમાં ઉમેરી સરવાળો કરવો તો ૩૪

આવ્યો તેનો ૪ એકમનો આંકડો મૂકી બાકીની વધ્યા દશકમાં ઉમેરી

સરવાળો કરવો તો પંદર આવ્યા તે નીચે મૂકવા જેથી જવાબ ૩.

૧૫૪૧ થયો.

મણુ	શેર	અધીળ	ખાંડી	મણુ	શેર
૨૩૨૧	૭૧	=	૩૭૧	૪૧	૮૧
૧૫૧૧	૫૧	=	૨૪૧	૧૧	૫૧
૩૪૧	૯૧	=	૩૨૧	૩૧	૩૧
૫૬૧	૨૧	=	૨૯૧	૪)	૭૧
૪૩૧	૬૧	=	૨૧૧	૨૧	૬૧

૫૧૯) ૧૧૧ =

૧૪૬૧ ૨) ૧૧૧

બાદબાકી સરવાળાની માફકજ બાદબાકી થાય છે તે નીચે મુજબ.
 ૫૩૧૧ = ઉપરના બે આનામાંથી નીચેના અઢી આના બાદ કરે બાદ
 ૧૯૧ ના થઈ શકશેનહિ માટે રૂપિયામાંથી પાવલું લેવું તેના ૪ આનાને
 ————— બે આના મળી ૬ આના થાય તેમાંથી ૦) ના બાદ કર્યા તો
 ૩૪૧ ના ૩૧ આના રહ્યા તે નીચે મૂકવા. લીધેલું પાવલું ૧૯૧ માં
 ઉમેરવાથી ૧૯૧ થશે તે ૫૩૧૧ માંથી બાદ કરવા. બાદ કરવાથી ૩૪૧
 રહે છે જેમ ૨. ૩૪૧ નવાળ.

મળુ શેર	ખાંડી મળુ શેર
૧૫૨૧ ૪૧-	૭૫૧—૧૧—૨૧
૮૯૧ ૭૧૧=	૬૬૧—૩૧—૭૧
૬૧૧ ૬૧	૮૧—૨૧—૪૧

ત્રિરાશીના સહેલા હિસાબ.

કાઠપણ આવેલ ત્રણ પદ ઉપરથી ચોથું પદ શોધી કાઢવાની રીતને ત્રિરાશી કહે છે જેમકે ૪ રૂપિયાની ૩૦ શેર ખાંડ મળે તો ૧૦ રૂપિયાની કેટલી આવે.

સામાન્ય વિચાર કરીશું તો જણાશે કે દસ રૂપિયાની વધારે ખાંડ આવે, જેથી નીચે પ્રમાણે પદો મૂકવા-આમાં બે પદ એક જાતના આવશે તે ત્રીજું પદ જુદી જાતનું આવશે તે જવાબ આવશે તે ત્રીજા પદની જાતનો આવશે. જે જાતનો જવાબ લાવવાનો હોય તે હમેશાં ત્રીજા પદમાં મૂકાય છે. પદ નીચે પ્રમાણે—

$$\begin{array}{l} \text{પહેલું} \quad \text{બીજું} \quad \left\{ \begin{array}{l} \text{ત્રીજું} \\ ૩૦ \text{ શેર} \end{array} \right. \\ ૪ = ૧૦ \end{array}$$

ત્રીશ શેર ત્રીજે પદે મૂકવા પછી ૪ રૂપિયાનું ૩૦ શેર આવે છે તો દશ રૂપિયાનું વધારે આવશે માટે વધારેનો જવાબ લખવા માટે ઓછી રકમ પહેલે પદે ને બારે રકમ બીજે પદે ઉપર મુજબ મૂકવી બીજા અને ત્રીજા પદનો ગુણાકાર કરી પહેલે પદે ભાગવા જેથી જવાબ નીકળશે, જેમકે

$$30 \times 10 \div 4 = \frac{\text{શેર}}{104}$$

$$\begin{array}{r} 4 \overline{) 300} \quad (74 \\ \underline{28} \\ 20 \\ \underline{20} \\ 00 \end{array}$$

એક માણસ ૨૪ દિવસમાં ૪૨ શેર અનાજ ખાય છે તો ૪ દિવસમાં કેટલું ખાશે.

$$24 = 4 \quad \left\{ \begin{array}{l} \text{શેર} \\ 42 \end{array} \right.$$

$$42 \times 4 \div 24 = \frac{\text{શેર ખાશે}}{7}$$

$$\begin{array}{r} 24 \overline{) 168} \quad (7 \\ \underline{168} \\ 000 \end{array}$$

૨૫ રૂપિયાનું ૩૦૦ મણુ તો ૧ રૂપિયાનું કેટલું

$$\left. \begin{array}{l} ૨૫-૧ \\ ૩૦૦ \times ૧ \div ૨૫ \\ ૩૦૦ \\ ૧ \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{મણુ} \\ ૩૦૦ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \text{મણુ} \\ ૧ \end{array} \quad \underline{\hspace{1cm}} \quad ૧૨$$

$$\begin{array}{r} ૨૫) ૩૦૦ (૧૨ \\ \underline{૨૫} \\ ૫૦ \\ \underline{૫૦} \\ ૦૦ \end{array}$$

૩૦ મણુ અનાજ ૩૨ માણુસોને ૩૫ દિવસ ચાલે તો તેટલુંજ અનાજ ૪૦ માણુસોને કેટલા દિવસ ચાલશે આમાં મણુનું વજન સરખું છે એટલે તેને ગણતરીમાં લેવાના નથી. દિવસને જવાબ માગ્યો છે માટે તે ત્રીજે પદે મૂકવા.

$$\left. \begin{array}{l} ૪૦ \div ૩૨ \\ ૩૨ \times ૩૫ \div ૪૦ \\ ૩૫ \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{દિવસ} \\ ૩૫ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૧૬૦ \\ ૯૬ \\ \hline \end{array} \quad \text{દિવસ}$$

$$\begin{array}{r} ૪૦) ૧૧૨૦ (૨૮ \\ \underline{૮૦} \\ ૩૨૦ \\ \underline{૩૨૦} \\ ૦૦૦ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \text{દિવસ} \\ ૨ \end{array} \quad \underline{\hspace{1cm}} \quad ૨૮$$

ભૂગોળ વિષય.

પ્રાંત. ઇલાકાના એક મોટા ભાગને, અથવા ધણી જુદા કે એજન્સિ મળવાથી જે ભાગ થાય તેને પ્રાંત કહે છે.—જેમકે ગુજરાત પ્રાંત. તેના ઉપરીને કમિશનર સાહેબ કહે છે.

ઇલાકો. દેશના એક મોટા ભાગને અથવા ધણી પ્રાંત મળવાથી જે ભાગ થાય તેને ઇલાકો કહે છે. જેમકે મુઘાઇ ઇલાકો.—તેના ઉપરીને ગવર્નર સાહેબ કહે છે.

દેશ. ખંડના એક મોટા ભાગને અથવા ધણી ઇલાકા ભેગા મળવાથી જે ભાગ થાય તેને દેશ કહે છે. જેમકે હિંદુસ્તાન દેશ. તેના ઉપરીને વાઇસરાય કહે છે. હિંદુસ્તાન દેશ એશિયા ખંડનો એક ભાગ છે.

જીલ્લો. ધણી તાલુકા ભેગા મળવાથી જે ભાગ થાય તેને જીલ્લો કહે છે. તેના ઉપરીને કલેક્ટર સાહેબ કહે છે.

તાલુકો. ધણી ગામ ભેગા મળવાથી જે ભાગ થાય તેને તાલુકો કહે છે. તેના ઉપરીને મામલતદાર કહે છે.

ગામ. જેમાં થોડી વસ્તી ને થોડાં ઘર હોય તેને ગામ કહે છે. ગામના ઉપરીને મુખી કહે છે.

એજન્સિ. ધણી સંસ્થાન ભેગા મળવાથી જે ભાગ થાય તેને એજન્સિ કહે છે. તેના ઉપરીને પોલિટિકલ એજન્ટ કહે છે.

સંસ્થાન. દેશી રાજાનું એક મોટું રાજ્ય હોય તેને સંસ્થાન કહે છે. તેમાં રાજ્યકર્તા રાજા હોય છે, ને તે પોલિટિકલ એજન્ટની દેખરેખ નીચે રાજ્ય ચલાવે છે.

દિશાઓ. સૂર્ય સમારે ને બાણુ ઉગે છે તે બાણુને પૂર્વ દિશા કહે છે. તેજ સૂર્ય સાંજે પાછો સમી બાણુ આવશે છે તેને પશ્ચિમ દિશા કહે છે. પૂર્વ દિશા બણી મોઢું રાખીને ઉભા રહીએ તો ડાબા હાથ બણી ઉત્તર દિશા ને જમણા હાથ બણી દક્ષિણ દિશા આવે છે.

પૂર્વ સનમુખ મ્હોં કરો, પાછળ પશ્ચિમ વીર;

ડાબે કર ઉત્તર બણો, જમણે-દક્ષિણ-તીર.

ખૂણાઓ. દિશાઓ ચાર છે તેમ ખૂણાઓ પણ ચાર છે એક બાણુ બીજી બાણુને જ્યાં મળે તેને ખૂણો કહે છે. પૂર્વ અને દક્ષિણ વચ્ચે અગ્નિ ખૂણો, દક્ષિણ ને પશ્ચિમ વચ્ચે નૈઋત્ય ખૂણો. પશ્ચિમ ને ઉત્તર વચ્ચે વાયવ્ય ખૂણો, ને ઉત્તર ને પૂર્વ વચ્ચે ઈશાન ખૂણો.

પૂર્વ અને દક્ષિણ ચક્રી, અગ્નિ ખૂણો જાણુ,

દક્ષિણ પશ્ચિમથી જાને, તે નૈઋત્ય પ્રમાણુ;

પશ્ચિમ ઉત્તર દિશથી, જાને વાયવ્ય નિર્ધાર,

ઈશાન ઉત્તર પૂર્વથી, એમ ખૂણા છે ચાર.

આપણો પ્રાંત ગુજરાત કહેવાય છે, ને આપણે ગુજરાતી લોક કહેવાઈએ છીએ. ગુર્જર જાતની એક જાતના રાજા પ્રથમ અહીં અમલ કરતા હતા તેથી આ દેશનું નામ ગુજરાત પડ્યું છે. હાલમાં ગુજરાત પ્રાંતમાં અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય છે. પરંતુ તેમાં કેટલાક દેશી રાજાઓ પણ છે. તેઓમાંના કેટલાક તેમની દેખરેખ નીચે અને કેટલાક તેમની સલાહથી રાજ્ય કરે છે.

અતુરદિશા. ઉત્તરે આપણુ પહાડ ને પેલી મેર રજપુત સંસ્થાન, દક્ષિણે કોંકણપ્રાંત અને ખાનદેશ જીલ્લો, પૂર્વે મધ્ય હિંદ એજન્સિ ને વરાહ, ને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર ને કચ્છનું રાજુ છે. આપણો પ્રાંત ઉત્તર વિભાગમાં ગણાય છે. તેનું ક્ષેત્રફળ ૫૮૬૨૫ ચો. માઈલ ને

વસ્તી પ્રિટિશ ૪૯ લાખ ને દેશી રાજ્ય ૩૭ લાખ સાથે ૮૬ લાખ માણસની છે. તેમાં નીચે લખેલા જિલ્લા તથા એજન્સીઓ છે.

જિલ્લા.	એજન્સી.	સંસ્થાન.
અમદાવાદ.	કાઠિયાવાડ.	ગાયકવાડ.
ખેડા.	પાલનપુર.	ખંભાત.
પંચમહાલ.	મહિકાંડા.	જવાર.
ભરૂચ.	રેવાકાંડા.	
સુરત.	પંચમહાલ.	
થાણા.	સુરત.	

ભાષા. આ પ્રાંતના લોકોની ભાષા ગુજરાતી છે. પરંતુ ખોલીમાં કેટલેક ઠેકાણે ફેર પડે છે. કાઠિયાવાડના લોકો ચાલો ને બદલે હાલો, છે ને બદલે સે, કેમ ને બદલે ચેમ, બાને બદલે બા વગેરે શબ્દ વાપરે છે. તેમ સુરત બણી શ ને બદલે સ વાપરે છે. એમ કેટલેક ઠેકાણે ખોલીમાં ફેર પડે છે. તે સિવાય કેટલાક લોકો ઉર્દુ ફારસી કે અરબી ભાષા વાપરે છે. બ્રાહ્મણોમાં કેટલાક સંસ્કૃત ભાષા કે જે આ બંધી ભાષાઓતું મૂળ છે તે વાપરે છે. હાલમાં રાજ્યમાંના ઇંગ્લિશ હોવાથી ઘણા લોકો તે બણે છે, ને ખોલી ચાલીમાં પણ તે સામાન્ય જેવી વપરાય છે.

ધર્મ. શિવ, વિંધણુ, સ્વામીનારાયણ, જૈન, ઇસ્લામી, ખ્રિસ્તિ અને જરથોસ્તી, એ ધર્મ મુખ્ય છે. દેવી ભક્ત પણ ધણા છે. તે સિવાય નાનકશાહી, કઝીરપંથી, આર્યસમાજ, પરણામી વગેરે ધણા જુદા જુદા ધર્મ માનનારા લોકો આ પ્રાંતમાં છે.

૧. શિવધર્મ, માનનારાનો મોટો ભાગ બ્રાહ્મણોનો છે ને તે શંકરાચાર્યનો સ્થાપેલો છે. હાલમાં તેમની માદી દ્વારકા ને ધોળકામાં છે.

૨. વિષ્ણુધર્મ માનનારાનો મોટા ભાગ વાણિયાઓનો છે ને તે વલ્લભ સ્વામીએ સ્થાપેલો છે. તેમના આચાર્યો ધણા છે તેમ દરેક મોટાં શહેરમાં તેમનાં મંદિરો છે.
૩. સ્વામીનારાયણ. આ ધર્મ માનનારા કણ્બી, કોળી ને બારાટ લોકો છે, ને તે સહજનંદસ્વામીએ સ્થાપેલો છે. તેમનું મોટું મંદિર વડતાળ, અમદાવાદ ને ગઢડામાં છે.
૪. જૈનધર્મ. એમાં સદૈવ કપડાં પહેરનાર સ્થાનકવાસી ને પીળાં કપડાં પહેરનાર દેરાવાસી એવા બે મુખ્ય મત છે. એ ધર્મ સ્થાપનાર વૃષભદેવજી હતા. તેમનાં દેરાં આણુ; ગિરનાર, શેત્રુંજી ઉપર છે. તેમ અંબાયતમાં ચિન્તામણીનું દેડું પ્રખ્યાત છે.
૫. ઇસ્લામી ધર્મ. આ ધર્મ માનનારા મુસલમાન લોકો છે. તેના સ્થાપનાર મહમદ પેગમ્બર સાહેબ છે. તેમનું જન્મનું ઠેકાણું આ પ્રાંતમાં નથી પરંતુ તેઓ મક્કા, મદીના ને કરમલા ભણી જન્મ જાય છે. તેમાં પણ બે ફાંટા છે. ૧. શિદ્દા. ૨. સુન્ની.
૬. ખ્રિસ્તી. આ ધર્મ સ્થાપનાર ઇસુખ્રિસ્ત છે. તેઓનો જન્મ જરૂસલમ કરીને તુર્કિસ્તાનમાં શહેર છે ત્યાં થયો હતો. તે ધર્મનો બોધ કરનાર પાદરી કહેવાય છે.
૭. જરથોસ્ત ધર્મ માનનારા પારસી લોકો છે. તેઓ અગ્નિને પુજે છે, તેમ ગાય અને દરિયાને નમે છે. તેઓ મૂળ ઇરાનમાંથી આ દેશમાં આવી વસેલા છે. તેઓ સાહસિક ને મોટા વેપારી છે. તેમના જૂના અગ્નિનું દેવળ ઉદવાડામાં છે.
૮. દેવી ભક્ત દેવીને માને છે. તેમનાં દેરાં ધણાં છે. મુખ્ય દેરામાં આરાસુર ઉપર અંબાજીનું, પાવાગઢ ઉપર કાળકાજીનું, ચુંવાળમાં

બહુચરાણું ને અમદાવાદમાં બદકાળીઆતાનું દેડ વધારે પ્રસિદ્ધ છે. બીજાં ધણાં ગામોમાં દેવીનાં દેરાં છે.

૯. આર્યસમાજ-દયાનંદ સરસ્વતીએ થોડાં વર્ષ ઉપર સ્થાપ્યો છે. તે ધર્મમાં હાલ ઉત્તર હિંદુસ્તાનના ધણા લોકો છે. તેમના તરફથી એક ગુરુકુળ દેવલાલીમાં સ્થાપવામાં આવ્યું છે.

આખો હવા. આ પ્રાંત સમશીતોષ્ણ કટિબંધમાં આવેલો છે. તેથી બહુ તાપ તેમજ બહુ ઠાઠ પડતી નથી. નાના નાના ડુંગરો ધણા આવેલા છે તેમ જંગલો પણ ધણાં છે અને કેટલોક ભાગ દરિયા કિનારે આવેલો હોવાથી ઘણે ઠેકાણે વરસાદ માફકસર આવે છે. પરંતુ, કાઠિયાવાડની અંદરના ભાગમાં વરસાદ કમી પડે છે. પાલનપુર બહુ તાપ વધારે પડે છે, તેમ કચ્છનું રણ નજીક હોવાથી વરસાદ કમી પડે છે. હવા સુકી પરંતુ નિરોગી છે. જંગલવાળા ને કેટલાક ડુંગરી પ્રદેશની હવા રોગિષ્ઠ છે.

વનસ્પતિ. આ પ્રાંતની હવા સારી હોવાથી, તેમ વરસાદ માફકસર પડતો હોવાથી ધણી જાતની વનસ્પતિ, છોડ, વેલા, ટુલ, ને ફળ થાય છે. સામાન્ય રીતે આંબા, ફણસ, કેળ, બાવળ, રાયણ, જાંબુડા, ગુંદી, આમલી, પપૈયા, મહુડા, લીમડા, પીપળા, વડ, કોઠી, ખરસાણી, તાડ, નાળીએરી વગેરે ધણી જાતના ઝાડ, છોડ, ને વેલા થાય છે. તેમ જંગલમાં સાગ, સીસમ, વાંસ, હળદરવો ને બીજો વગેરે ધમારતી લાકડાં પણ થાય છે.

જાનવરો. વસ્તીમાં રહેનારાં જનાવરો, ગાય, બેંસ, કૂતરાં, બિલાડાં, બળદ, ઘોડા, ઉંટ, ગધેડાં, વાંદરા, ઘેટાં, બકરાં વગેરે દરેક ઠેકાણે દીકામાં આવે છે. ગિરના જંગલમાં સિંહ છે. પાવાગઢ, આણુ ને રાજપીપળા વગેરે ડુંગરોમાં વાઘ, દીપડા, ચિત્તા, સાબર, રીંછ,

હરણુ, હુકર, વર, સસલાં, શિયાળ, શાહુડી, વગેરે જણાય છે. ખંભાતની નજીક, રોઝ, હરણુ, શિયાળવાં વગેરે છે. કાઠિયાવાડની ઘોડીઓ વખણાય છે, ને કડી પરગણાના બળદ સરસ ગણાય છે.

પક્ષીઓમાં. પથુ, કાગડા, પોપટ, ચકલી, કચુતર, હોલા, મોર, ચામાચેણુ, વાગેળો, કોયલ વગેરે શહેરમાં રહેનારાં તેમજ સમગ્રી, ગીધ, શકરાખાજ, ધુવડ, ચાસ, સારસ, તીતર, બગ, વગેરે શિકારી પક્ષીઓ પથુ ધણાં છે.

ધંધો. આ પ્રાંતમાં મુખ્ય ધંધો ખેતીનો છે. વરસાદ માફકસર આવે છે, તેમ નદીઓ પથુ સારી હોવાથી આ પ્રાંત આખા હિંદુસ્તાનમાં એક ફળદ્રુપ બગીચા જેવો છે. પાક સારો ઉતરે છે તેમ દરેક જાતની ઉપયોગી વસ્તુઓનો પાક થતો હોવાથી કાચું સોનું પાકે છે, એવું ધણા લોકો કહે છે. તમામ જાતનું અનાજ, ઘઉં, ખાજરી, ડાંગર, તમામ કઠોળ, અળશી, સરસવ, તલ, દીવેલી, મહુડા, તમાકુ, રૂ, મકઈ, મીઠું, તેમજ ઇમારતી લાકડાં, સાગ, સીસમ, હળદરવો, વાંસ, વગેરે થાય છે. ને તે બધું પરમુલક જાય છે. ઢોરોની નીપજ સારી હોવાથી દુધ, ઘી, વગેરે પુષ્કળ થાય છે. ખેતી તિવાય બીજો ધંધો મજૂરીનો છે. કેટલાક લોકો હાથે વણવાની શાળેથી પોતાનું પોષણ કરે છે, તેમ વરાળયંત્રથી ચાલતી લગભગ ૭૫ કાપડ તથા સુતર વણવાની મીત્રો છે. તેમાં ધણા લોકોને રોજી મળે છે. તેમ કપાસ પીલવાના પથુ દરેક મોટાં શહેરમાં સંચાઓ છે જેને જીન કહે છે. તેમાં પથુ ધણા લોકોને રોજી મળે છે. કારીગરીમાં અકોક, સોના રૂપાનું નકશી કામ, રેશમી અને કસખી ભરતનું કામ, વગેરેથી પથુ ધણા લોકોને રોજી મળે છે. લોકો મહેનતુ, અને ચાલાક હોવાથી આ પ્રાંતના લોકો દુનિયાના ધણા દુર દુરના દેશ સુધી વેપારને માટે

જઠ વસેલા છે, અને તેથી ઘણું દુર દેશ સુધી અહીંના માલની આપ લે ચાલ છે.

ખનિજ. પોરબંદર અને ધ્રાંગધ્રામાંથી પથ્થર નીકળે છે તે ઇમારત બાંધવાના કામમાં આવે છે તેમ આરાસુરમાંથી પથ્થર નીકળે છે તે આરસપહાણુ નામે પ્રસિદ્ધ છે. તે સફાઈબંધ તેમ ચળકતા હોવાથી ને ઓછા મળતા હોવાથી મોંઘા છે. રાજપીપળા ડુંગરમાંથી અકીક નીકળે છે. તેને પકાવીને ખંબાપતમાં તેની ઉપયોગી વસ્તુઓ ચાક, એરીંગ, બટન, રમવાની રમતોની વસ્તુઓ વગેરે બનાવે છે. પાવાગઢમાં મેગેનીઝ નામની ધાતુ તેમજ લોહું નીકળે છે. બર્ડા પર્વતમાંથી આરસ ને લોખંડ નીકળે છે. ખંભાણીઆમાંથી ત્રાંચું નીકળે છે.

વેપારના માર્ગો. અગાઉના વખતમાં જ્યારે રેલ નહતી તે વખતે દરિયામાં વહાણ વડે વેપાર ચાલતો. તે કાંઠાપરજ ચાલતો, ને ત્યાંથી વણુઝારા લોકો દેશની અંદરના ભાગોમાં પોઠો મારફતે લઈ જતા હતા. પરંતુ તેમાં તે લોકોને ઘણી મુશ્કેલીઓ વેઠતી પડતી હતી. હાલમાં આગગાડી થવાથી એક ઠેકાણાનો માલ બીજા ઠેકાણે તત્કાળ ને સહેજમાં જઈ શકે છે, તેમ વહાણને બદલે સ્ટીમરો થવાથી તે રસ્તે પણ ધાર્યા પ્રમાણે માલ લાવ, લઈ જઈ શકાય છે તેથી લોકોને ધણું મુખ થયું છે. જે વસ્તુ ઘણી કિંમત ખર્ચવાથી પણ મળતી નહોતી, તે આજ સહેજમાં મળે છે.

નિકાશ. આપણા દેશમાં જે વધારાનો માલ હોય ને તે બહાર દેશાવર જાય તેને નિકાસ કહે છે. અનાજ, ધી, ને ઇમારતી લાકડું, પથ્થર, તેમજ મીઠામાં થતું કાપડ હાથના વણાટનું રેશમી અને કસબી

કાપડ, મીઠું, રૂં, તમાકુ, મહુડા, મકક, વગેરે માલ અહીંથી પરમુલક બન્ય છે.

આયાત. પરમુલકથી આપણે અહીં જે સામાન આવે છે તેને આયાત કહે છે. મીથોને માટે લોખંડનો સામાન, ઉન, રેશમ, કાચનો સામાન, કરીઆણું, દવાઓ, કાગળો, વગેરે સામાન, પરદેશથી અહીં આવે છે.

રાજકિય વિભાગ. કુદરતી વિભાગ પ્રમાણે ઉપર જે જીલ્લા તથા એજન્સિ બતાવી છે તેમાં થાણા જીલ્લો જુદો પડે છે. ત્યાંના લોકોની બોલી, પહેરવેશ વગેરે મહારાષ્ટ્રના લોકોને મળતી આવે છે. છતાં રાજકિય વિભાગમાં તેને ગુજરાત પ્રાંતમાં ગણ્યો છે. એટલે તે ગુજરાત પ્રાંતના કમિશનર સાહેબની દેખરેખ નીચે છે. તેથી તેની હકીકત પણ આમાં લખી છે, આપણા ગુજરાત પ્રાંતને રાજ્યકિય વિભાગમાં ઉત્તર વિભાગ કહે છે.

રાજ્યસત્તા. આ પ્રાંત મુંબઇ ઇલાકાનો ભાગ હોવાથી કેટલાક ખાતાનો સંબંધ મુંબઈ સાથે છે. તેમ આ રેઝ્યુલેશન પ્રાંત છે તેથી તમામ વ્યવસ્થા કાયદા કાનુન મુંબઈ આવે છે. ગાયકવાડનું રાજ્ય તેમજ કાઠિયાવાડ એજન્સિ બાદ કરતાં બાકીના વિભાગ પર કમિશનર સાહેબ દેખરેખ રાખે છે, ને તે ઉત્તર વિભાગના કમિશનર સાહેબ કહેવાય છે. તેમના તાબામાં કલેક્ટરો, મામલતદારો, તલાટી, વગેરે હોય છે. તેઓ આ પ્રાંતની બધી ઉપજ વસૂલ કરી ખર્ચ બાદ જતાં મુંબઈ સરકારને મોકલાવે છે, ને સુલેહની વ્યવસ્થા બળવે છે. કાઠિયાવાડ રાજ્યને માટે મુંબઈના ગવર્નર સાહેબ તરફથી એક અભાયદો અમલદાર નિમાધને આવે છે. તે એજન્ટ ટુ ધ ગવર્નર કહેવાય છે, ને તે બધી બાબતોનો બારોબાર મુંબઈ સરકાર

સાથે સંબંધ રાખે છે. તેમ ગામકવાડના રાજ્યને માટે એક રેસીડેન્ટ લશ્કરની જાવણી સાથે રહે છે તે હિંદુસ્તાન દેશના વાઇસરાય તરફથી મોકલવામાં આવે છે. કમિશનર સાહેબની ઓફીસ અમદાવાદમાં શાહીબાગ છે.

પોલિસખાતું. આખા મુંબાઇ ઇલાકાના પોલિસ ખાતાના ઉપરી. પોલિસ કમિશનર સાહેબના હાથ નીચે આ પ્રાંતમાં એક પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર રહે છે. તે તમામ જિલ્લાઓની અને એજન્સિઓની પોલિસનો વડો છે. તે પોલિસ કમિશનરની મંજૂરીથી તેમાં ફેરફારી કરે છે અને રાજ્યનો બંદોબસ્ત રાખે છે, તેમ કમિશનર સાહેબને રાજ્યની વ્યવસ્થા જાળવવામાં મદદ કરે છે.

ન્યાયખાતું. નાના ગામડામાં મુખી અને તલાટી ન્યાયનું કામ કરે છે. તાલુકામાં મુનસફ હોય છે ને જિલ્લાઓમાં સેપ્ટેન્ટેન્ટ જજની કચેરીઓ હોય છે. આ પ્રાંતને માટે મોટી અદાલત અમદાવાદમાં છે. પરંતુ તેમાં પણ નારાજ થયેલા પક્ષકારો મુંબાઇની હાઇકોર્ટમાં જાય છે. ત્યાંની હાઇકોર્ટમાં જજ સાહેબ હોય છે, તે ચુકાદો આપે છે તે છેવટનો ગણાય છે. છતાં પણ કેટલાક કેસ પ્રિવિ કાઉન્સિલમાં પાર્ટીમેન્ટમાં જાય છે. મોટાં દેશી રાજ્યોમાં ન્યાયને માટે અદાલતો હોય છે ને છેવટનો ન્યાય ત્યાંના રાજા કરે છે. નાનાં રાજ્યોમાં પણ અદાલતો હોય છે, પરંતુ છેવટનો ન્યાય પોલિટિકલ એજન્ટ પાસે જાય છે.

મુખાકારીખાતું. રૈયતની આરોગ્યતા જાળવવાને આ ખાતું છે. દરેક જિલ્લામાં તેમ મોટાં શહેરોમાં મોટી મોટી ઇન્ડિપેન્ડેન્સ હોય છે ને તેમાં પાસ થયેલા ચીફ મેડીકલ ઓફીસર હોય છે. તાલુકામાં તેમ મોટાં ગામમાં એકેડ ડીસ્પેન્સરી હોય છે ત્યાં પણ ડોક્ટરો હોય છે. તેઓ રોગીને મફત દવા આપે છે. તે સિવાય ગામમાં કોઈ પણ

રામ ફેલાવા ન પામે તેને માટે સાવચેતીના ઉપાય લે છે. સૌથી મોટા અધિકારી મુંબઈમાં રહે છે.

સુધરાઈ ખાતું. જીલ્લામાં તેમજ મોટા શહેરોમાં રૈયતના વહીવટ તળે આ ખાતું ચાલે છે. તેમાં સરકાર તરફથી તેમજ શહેર તરફથી પ્રતિનિધિ નીમે છે, અને તે રૈયતને સુખ થાય તેને માટે રસ્તાઓ સાફ કરાવવા, દીવા કરાવવા, પાણી છંટાવવું, નિશાળો ચલાવવી, દવાખાનાં ચલાવવાં, રસ્તા સુધરાવવા, વગેરે લોકોપયોગી કામ કરે છે. તેના ખર્ચને માટે કેટલેક ઠેકાણે વેરા (કર) નાખે છે ને કેટલેક ઠેકાણે જગત લે છે.

કેળવણી ખાતું. નાનાં બાળકોને બંણીવી તેમને બુદ્ધિશાળી બનાવવાનું કામ આ ખાતું કરે છે. મોટાં મોટાં શહેરોમાં પ્રાથમિક શાળાઓ ને કન્યાશાળા ઉપરાંત હાઈસ્કૂલો હોય છે. નાનાં નાનાં ગામોમાં વસ્તીના પ્રમાણમાં પ્રાથમિક શાળાઓ, કન્યાશાળાઓ ને એંગ્લોવર્નાક્યુલર સ્કૂલો પણ કેટલેક ઠેકાણે છે. તેમાં સારા ટ્રેન્ડ થયેલા શિક્ષકો રાખી શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. અમદાવાદ, વડોદરા, રાજકોટ, બાવનગર, જૂનાગઢ ને ગોંડળમાં મોટી મોટી કોલેજો છે. પ્રાથમિક શાળાઓ, કન્યાશાળાઓ ને એંગ્લોવર્નાક્યુલર સ્કૂલોની દેખરેખ રાખવાને દરેક જીલ્લામાં ડેપુટી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબો હોય છે. તેઓ દરેક સ્કૂલમાં વર્ષમાં એકવાર પરીક્ષા લે છે ને શિક્ષણમાં સુધારો કરાવે છે. તેમના ઉપરી આ પ્રાંતમાં એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ હોય છે, તે ઉપરની સ્કૂલોની દેખરેખ રાખવા ઉપરાંત હાઈસ્કૂલોની અને કોલેજોની દેખરેખ રાખે છે. તેમના ઉપરી ગવર્નેક્ટર સાહેબ છે. તે આખા મુંબઈ હિલાકાના કેળવણી ખાતાના વડા છે. તેમનો મુકામ પુનામાં છે.

જંગલખાતું. દરેક જંગલ માટે અકેક ઇન્સ્પેક્ટર હોય છે તે જંગલમાંના નિરૂપયોગી ઝાડ કાઢી નાંખાવે છે, તેમ બીજા ઉપયોગી હોય તેને સાચવી રાખે છે. કુદરતી નિયમ પ્રમાણે જ્યાં જંગલો અને પહાડો હોય ત્યાં વરસાદ વધારે પડે છે. બધા ઇન્સ્પેક્ટરને માથે મુંબઈ ઇલાકાનો એક મોટો ઇન્સ્પેક્ટર છે તે ફોરેસ્ટ ઇન્સ્પેક્ટર કહેવાય છે, અને તે મુંબાઈમાં રહે છે.

પોસ્ટખાતું. આ ખાતું સરકારથી જૂદું છે એટલે એક કમ્પની છે. આ ખાતાથી વેપારને ધણો લાભ થયો છે. આગળના વખતમાં કાગળો બીજા ગામ મોકલવા માટે ખેપીઆઓ રાખવા પડતા હતા, અને ઘણું લાંબે દહાડે તેઓનાથી કાગળો મળતા હતા. હાલમાં નાના નાના ગામથી તે મોટાં શહેર સુધી દરેક ઠેકાણે અકેક પોસ્ટ ઓફીસ ઉઘાડેલી છે. તેમાં કાગળો લઈ જવા લાવવાનું તેમ મનીઓરડર, ખેંગીઓ, પારસલો, રજીસ્ટર, કાગળો, વગેરે લાવે છે ને લઈ જાય છે. થોડા ખર્ચમાં વધારે કામ અને નિયમસર કામ આ ખાતું બજાવે છે. આની સાથે તાર ઓફીસ પણ જોડેલી છે, તેથી થોડી મિનિટમાં દુર દુરના દેશોની ખબર મળી શકે છે. પોસ્ટખાતાનો સૌથી મોટો અમલદાર પોસ્ટમાસ્ટર જનરલ કહેવાય છે ને તેમની ઓફીસ મુંબાઈમાં છે.

કસ્ટમખાતું. મીઠા ઉપર અંગ્રેજ સરકારે કર નાંખ્યા પછી જ્યાં જ્યાં મીઠું પાકતું હતું ત્યાં ત્યાં કાંઈ મીઠું પકવે નહિ તેને માટે અકેક ઓફીસર તે ઠેકાણે રાખેલો છે. તેઓ કાંઈ મીઠું પકવે નહિ તેની દેખરેખ રાખે છે. હાલમાં આ પ્રાંતમાં ખારાધોડામાં મીઠું પાકે છે ને ત્યાંથી દુર દેશોવર મોકલે છે. સૌથી મોટા કસ્ટમ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની ઓફીસ મુંબાઈમાં છે.

રેલવેખાતું. સને ૧૮૫૩ માં આ પ્રાંતમાં પ્રથમ રેલવે ચાલુ

અર્ધ. હાલ આખા પ્રાંતમાં ધણે ઠેકાણે રેલવે ચલેલી છે. તેમાં ધણી કમ્પનીઓ છે. તેમાં માણસોને એક ગામથી બીજે ગામ લઈ જાય છે, તેમ સામાન પણ લઈ જાય છે. એન્જીનને ચલાવનાર ડ્રાઈવર કહેવાય છે, તે છેક છેલ્લા ડાખામાં લોકોનું તેમજ સામાનનું રક્ષણ કરનાર રહે છે, તેને ગાર્ડ કહે છે. દરેક ગામની આગળ એકેક સ્ટેશન બાંધેલું છે. ત્યાં સ્ટેશન માસ્તર, તાર માસ્તર, ગુડસ માસ્તર વગેરે હોય છે.

બોમ્બે બરોડા એન્ડ સેન્ટ્રલ ઇન્ડિયા રેલવે. આ લાઇન મુંબઈથી નીકળી સુરત, વડોદરા, અમદાવાદ થઈ વીરમગામ સુધી જાય છે.

તામીલેલી રેલવે. આ લાઇન સુરતથી નીકળી ખાનદેશમાં જાય છે.

રતલામ-દિલ્લી-રેલવે. આ લાઇન મુંબઈથી વડોદરા થઈ ત્યાંથી ગોધરા, રતલામ, મથુરા થઈ દિલ્લી જાય છે. તેનો બીજો ફાટો આણંદથી નીકળી ગોધરા થઈ દિલ્લી જાય છે.

રજપુતાના માળવા રેલવે. આ લાઇન અમદાવાદથી નીકળી મેસાણા, પાલનપુર થઈ અજમેર બહી જાય છે.

ખંભાત સ્ટેટ રેલવે. આ લાઇન આણંદથી નીકળી પેટલાદ થઈ ખંભાત જાય છે.

નાંદોદ સ્ટેટ રેલવે. અંકલેશ્વરથી નીકળી નાંદોદ જાય છે.

વડોદરા સ્ટેટ રેલવે. વડોદરાથી નીકળી ડભોઈ થઈ ચાંદોદ જાય છે. તેનો બીજો ફાટો મીયાંગામથી નીકળી ડભોઈ થઈ સંખેડા, બાધરપોર જાય છે. તેમ ચાંદોદ જનારી લાઇન પાછી વળી વડોદરાથી વાદરા થઈ મેસરોડ જાય છે.

પ્રાંતિજ રેલવે. અમદાવાદથી પ્રાંતિજ જાય છે, ત્યાંથી આમળ ઇડર ભણી જાય છે.

ધોળકા રેલવે. અમદાવાદથી ધોળકા ધંધુકા થઇ પોરબંદર અને ભાવનગર જાય છે.

ભાવનગર-ગુનાગઢ-ગોંડળ-પોરબંદર-મોરબી-રેલવે.

કાઠિયાવાડની અંદરના ભાગમાં દરેક મોટાં રાજ્યે પોતાને ખર્ચે રેલવે બંધાવી છે.

ઉપર પ્રમાણે આખા ગુજરાત પ્રાંતમાં ઘણું ઠેકાણું ચાલુ થઇ છે. તેથી મુસાફરોને જવા આવવાને તેમ માલ લાવવા લઇ જવાને ઘણું સુગમ પડે છે.

અધિકારીઓ. નાના ગામમાં મુખી ને તલાટી હોય છે. તાલુકામાં મામલતદાર, મુનસિફ ને ફાજદાર હોય છે. જિલ્લામાં ન્યાયાધીશ, પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર, કલેક્ટર, ડેપુટી એજ્યુકેશનલ, ચીફ મેડિકલ ઓફીસર વગેરે દરેક ખાતાના વડા અધિકારી હોય છે.

ઉપર પ્રમાણે ગુજરાત પ્રાંતમાં હાલ રાજ્યસત્તા ચાલે છે. આ પ્રાંતમાં ધણી નદીઓ, પર્વતો, બંદરો, બેટ, દ્વીપકલ્પ, ભૂશિર, અખાત, સરોવર, વગેરે આવેલું છે.

નદી. મીઠા પાણીના રેસો પર્વતમાંથી કે, સરોવરમાંથી નીકળી ઢગળી જગ્યામાં થઇ સમુદ્રને મળે તેને નદી કહે છે.

પર્વત. જમીન ઉપરના ઉંચા ટેકરાને ડુંગર કહે છે, ને વધારે ઉંચા ટેકરાને હાર ને પર્વત કહે છે.

શહેર. જે ગામમાં મોટાં સારાં મકાનો હોય ને વસ્તી વધારે હોય તેમ વસ્તીનો ઘણો ભાગ કારીગરી ઉપર આધાર રાખતો હોય તેને શહેર કહે છે.

બંદર. જે શહેર નદી કે દરિયા કિનારે આવેલું હોય તે જ્યાં વહાણથી વેપાર ચાલતો હોય તેને બંદર કહે છે.

ઘેટ. જેની ચારે બાજુએ પાણી આવેલું હોય તેને ઘેટ કહે છે.

દ્વીપકલ્પ. જેની એક બાજુ જમીન હોઈ ત્રણે બાજુએ પાણી આવેલું હોય તેને દ્વીપકલ્પ કહે છે.

ભૂશિર. જમીનની અણી લાંબી થઈને સમુદ્રમાં ગયેલી હોય તેને ભૂશિર કહે છે.

સમુદ્ર. મહાસાગર કરતાં નાનો હોય તેને સાગર કે સમુદ્ર કહે છે.

અખાત. સમુદ્રનો ફાંટો લાંબો થઈને ઘણા ગાઉ સુધી ગયો હોય તેને અખાત કહે છે.

સરોવર. જમીનથી વીંટાયલા પાણીના ભાગને સરોવર કહે છે. તે નાનું હોય તો તળાવ કહેવાય છે.

ઉંચ પ્રદેશ. જે પ્રદેશમાંથી ઘણી નદીઓ નીકળતી હોય તેને ઉંચ પ્રદેશ કહે છે.

અમદાવાદ જિલ્લો.

ચતુરદિશા. આ જિલ્લો સૌ જિલ્લાથી ઉત્તરે છે. એની ઉત્તરે ગાયકવાડનો મુલક, દક્ષિણે ને પશ્ચિમે કાઠિયાવાડ, પૂર્વે અને અગ્નિ ખૂણામાં ખેડા જિલ્લો, ને અંભાતનું સંસ્થાન છે.

ક્ષેત્રફળ ૩૮૨૪ ચો. માઈલ છે. તે ભરૂચ જિલ્લાથી ૨૩૩ ગણું છે. તેમ વસ્તી ૯ લાખ માણસની છે. તે ભરૂચ જિલ્લાથી ૨૩૩ ગણું છે.

નિકાશ. ઘઉં, ડાંગર, બાજરી, જુવાર, રૂ, ચણા, ઈમારતી લાકડું વગેરે.

નદીઓ. સાબરમતી, હાથમતી, વાત્રક, માળુમ, ખારી વગેરે.

સાબરમતી. અરવલી ડુંગરમાંથી નીકળી અંભાતના અખાતને મળે છે. તેના ઉપર અમદાવાદ ને સાદ્રા મોટાં શહેર છે.

વાજક એ અરવલ્લીના ડુંગરમાંથી નીકળી સાયરમતીને મળે છે. એના ઉપર મહેમદાવાદ છે.

બંદર. ઘોષા.

લશ્કરની છાવણી. અમદાવાદ.

તાલુકા.

તાલુકાનાં મોટાં ગામ.

પ્રાંતિજ...ઝોરાણુ, ગાબટ, ધનસુરા, ને ચોખલા.

વિરમગામ...પાટડી, માંડળ, ખારાધોડા, દેત્રોજ, ગોરૈયા, સીતાપુરા.

ઘોળકા...ચલોડા, ગાંગડ, કોઠ, વૌઠા.

દસકોઈ...અમદાવાદ, ઉવારસદ, નરોડા, જેતલપુર.

ધંધુકા...ધોલેરા, રાણપુર, ખસ, ગાંધ.

સાણુંદ...સર્ખેજ, કાસિંદ્રા, મોડાસર.

પેટા તાલુકા.

ઘોષા.....વાલુકડ, ને કમળેજ.

મોડાસા.

પેટા તાલુકામાં મામલતદાર નથી હોતા પણ મહાલકરી તેમનાથી ઉતરતા દરજ્જાના હોય છે.

અમદાવાદ. (૨૭૪૦૦૦) એ ગુજરાત પ્રાંતની રાજ્યધાનીનું શહેર ઇ. સ. ૧૪૧૨ માં અહમદશાહે સાયરમતી નદીના કાંઠાપર વસાવેલું છે. આજે પણ મુસલમાન લોકોની મસીદો, કબરો, રાજ્ય વગેરે જોવામાં આવે છે. પ્રાંતના કમિશનર સાહેબનો મુકામ શાહીબાગમાં છે અને કલેક્ટર સાહેબનો મુકામ ભદ્રના કિલ્લામાં છે. શહેરથી થોડે દુર લશ્કરને રહેવાની જગ્યા છે, તેને કમ્પ કહે છે. તેમાં ગોરા આદમીનું લશ્કર રહે છે. દૂધેશ્વર આગળ નદીના બાકામાં દૂધા ખોદેલા છે. ત્યાંથી

નળવાટે આખા શહેરને પાણી પુરું પાડે છે. સ્વામીનારાયણનું તેમ
વૈશ્વનાનાં મોટાં મંદિરો આ શહેરમાં છે. આ શહેરમાં આશરે ૫૦-૬૦
મીલો હોવાથી તેમજ રેલવેનું મોટું જંકશન હોવાથી મજુરીઆત
લોકોને સારો રોજગાર મળે છે. તેમ રેશમી અને કસબી કારીગરીનું
કામ પુષ્કળ ચાલે છે. તેથી તેમ પુસ્તકો છાપવાના પણ ધણા પ્રેસ છે
તેથી લોકોને સારી રોજ મળે છે. આ પ્રાંતમાં આ શહેર આપારને
માટે પહેલા નંબરનું ગણાય છે. કેળવણીને માટે પણ અહીં ધણી
કોલેજો તેમ હાઈસ્કૂલો, પ્રાથમિકશાળાઓ ને કન્યાશાળાઓ છે. દવાખા-
નાંઓ પણ ધણાં છે. તેમ હોસ્પિટાલ આસિસ્ટન્ટની એક કોલેજ પણ
છે. દર શુક્રવારે ત્રણ દરવાજા આગળ ગુજરી ભરાય છે તેમાં ધણી
જાત જાતનો માલ વેચાય છે. વર્તમાનપત્રો ને માસિકો પણ ધણાં
નીકળે છે. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની ઓફીસ તેમજ મકાન
અહીં ત્રણ દરવાજા આગળ છે. આ શહેરના લોક સાહસિક, ઉમંગી,
ઉદ્યોગી ને ચાલાક હોવાથી અહીં વેપાર ધણો સારો ચાલે છે. જોવા
લાયક જગ્યાઓ પણ ધણી છે. બદ્રકાળી માતાનું દેર ને પાસે નદી ઉપર
એલિસબ્રિજ (પુલ) તેમજ કાંકરીઉં ને ચંડોલા તળાવ, શાહઆલમનો
ને સરખેજનો રોજો, દાદાહરીની ને માતર ભવાનીની વાવ, હડીસીંગનાં
દેહેરાં, જુમામસીદ વગેરે જગ્યાઓ જોવા લાયક છે. આને કેટલાક લોક
રાજનગર પણ કહે છે.

પ્રાંતિજ. (૯૦૦૦) આ તાલુકો મોટો હોવાથી એમાં મોડાસા
પેટા મહાલ છે. અહીં જંગલ હોવાથી સાગ વગેરે ઈમારતી લાકડું
થાય છે. અહીં ચણીનો પાક વધારે થાય છે.

ચિરમગામ. (૨૬૩૦૦) ગામની બહાર મુનસર ને ગંગાસર બે
તળાવ, સિદ્ધરાજની મા મીનળદેવીનાં બંધાવેલાં છે તે જોવાલાયક છે.

અહીં રૂનો પાક વધારે છે તેથી કપાસ પીલવાનાં કારખાનાં છે. પાટડી અને માંડલ મોટા કસબા છે. તે હાકોરના તાખામાં છે.

જારાણીડા. (૮૦૦૦) અહીં મીઠું પાકે છે તે વરાગડું કહેવાય છે. કરટમ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની અહીં એક આશીસ છે, અહીંથી એક રેલવે વિરમગામ સુધી જાય છે.

ઘોઢાકા. (૧૨૫૦૦) આગળના વખતમાં આને વૈરાટ નગરી કહેતા હતા. એમાં મીનજદેવીનું બંધાવેલું મલાવ તળાવ છે, તેમ નળનામે ખારા પાણીનું મોટું તળાવ પણ છે. અહીં દાડમ, જમરખ, કેળાં વગેરે ધણું પાકે છે. કોઠ વગેરે કેટલાક ગામ તાલુકદારી છે. કોઠમાં હાકોરનો દરખાસ છે. વૈાહા ગામમાં સાત નદીઓનું પાણી ભેગું થાય છે તેથી ત્યાં કારતક શુદ્ધ ૧૫ ના રોજ મોટો મેળો બરાય છે ને લાખ માણસ ભેગું થાય છે.

ઘોલેરા. (૧૦૦૦૦) ધંધુકા તાલુકામાં રૂના વેપારને માટે પ્રસિદ્ધ ગામ છે. અહીંનું રૂ સાફ છે ને તે બહાર ગામ ધણું જાય છે. ગાંદે નામે ગામ તાલુકદારી છે.

ઘોઘા. (૪૨૦૦) આ બંદર પ્રથમ નામીયું હતું. અહીંથી અશોક રાજનો ભાઇ વહાણમાં ખેસી લંકામાં જઈ ત્યાંના રાજની કુંવરી વરણી લાવ્યો હતો તેથી આજ પણ કહેવત છે કે લંકાની લાડી ને ઘોઘાનો વર.

ભાલ. અમદાવાદથી દક્ષિણ બણી સાબરમતીના કાંઠાની બંને બાજુના ભાગને ભાલ કહે છે. તેમાં ઘઉંનો પાક ધણો થાય છે.

ખેડા જિલ્લો.

ચતુર દિશા. ઉત્તરે અમદાવાદ જિલ્લો, ગાયકવાડ, મહીકાંઠા ને રેવાકાંઠા, પૂર્વે અને દક્ષિણે મહી નદી, પંચમહાલ અને ગાયકવાડ,

પશ્ચિમે ખંભાતનું સંરંધાન અને અમદાવાદ જીલ્લો છે.

ક્ષેત્રફળ. આ જીલ્લાનું ક્ષેત્રફળ ૧૬૦૯ ચો. માઇલ છે તે પંચ-મહાલ જીલ્લાની બરાબર છે. તેમ વસ્તી સાત લાખ અગીઆર હજાર માણસની છે તે પણ પંચમહાલ જીલ્લાની લગભગ છે.

નિકાશ. આ જીલ્લો ઝાડોથી ભરપુર છે. તેમ ખેતી સારી થતી હોવાથી બાજરી, જાર, ડાંગર, કઠોળ, કોદા, શેરડી, રૂ, તમાકુ, આવટો વગેરે પુષ્કળ થાય છે. તમાકુનો મહાલ આ જીલ્લો કહેવાય છે.

નદીઓ—મહી, વાત્રક, મેશ્વો, શેઠી, મોહોર, ખારી.

મહી. માળવાના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેના ઉપર ખંભાયત, પાલી, વાસદ ને લુણાવાડા છે.

શેઠી. એ માળવાના ડુંગરમાંથી નીકળી વાત્રક નદીને મળે છે. તેના ઉપર ડાકોર, નડીઆદ છે.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં—ડાકોર, વડતાલ.

ઉના પાણીના કુંડ. લસુંદ્રા.

તાલુકા. તાલુકાનાં ગામ.

કપડવંજ.....આંત્રેલી, કઠલાલ, છીપડી, તોરણા ને લસુંદ્રા.

ઘસરા.....ડાકોર, જનોડ, પડાળ ને કાળસર.

નડીઆદ.....મહુધા, અલીણા, ઉતરસંડા, ચકલાસી, ને વડતાલ, મહેમદાવાદ...ખેડા, સિંહજી, સરસ્વણી, રદણુ.

માતર.....રડું, લોંબાસી ને ત્રાજ.

આણંદ.....ઉમરેઠ, નાપાડ, કરમસદ, ઝોઠ, બોરીઆવી, વાસદ.

બોરસદ.....વીરસદ, રાસ, દહેવાણુ, સુણાવ, ને પીપળાવ.

સ્વેદા. (૮૨૭૭) વાત્રક અને શેઠીના સંગમ ઉપર છે. કલેક્ટર સાહેબ વગેરે અધિકારીઓ અહીં રહે છે. ગામને ફરતો કોટ છે મહેમદાવાદ સ્ટેશનથી ૭ ગાઉ દુર છે. ત્યાં સુધી સડક કરેલી છે.

કપહર્વજ. (૧૪૮૦૦) એમાં કાચ અને સાથુ ખનાવવાના કારખાનાં છે, ને તે પરદેશ બહુ જાય છે. તેઓ ખંતથી કામ કરે તો આ કારખાનાંને સારી પાપરી ઉપર લઇ જઇ શકે એમ છે. લસુંદ્રા ગામમાં ઉના પાણીના કુંડ છે.

હાકોર. (૮૦૦૦) કાસરા તાલુકામાં આ ગામ છે. તેમાં રણુછોડજીનું મોટું મંદિર ને ગોમતી નામે તળાવ છે. અહીં ઘણા દુર દુરના લોકો દર પુનમે દર્શન કરવા આવે છે. આશરે ૭૦૦ વર્ષ ઉપર ખોડાણો ભક્ત દ્વારકામાંથી રણુછોડજીને ચોરી લાવ્યો ને તેણે અહીં સ્થાપના કરી છે, કાર્તિકી, ચૈત્રી, ને માણેકકારી પુનમે તથા રથજત્રા ઉપર આશરે લાખ માણસ ભેગું થાય છે.

નહોઝાદ. (૩૧૯૦૦) જીલ્લામાં આ મોટું ગામ શેઠી નદી ઉપર છે. અહીં હાઇસ્કૂલ છે. આ સ્ટેશન છે. અહીં એક મીલ છે. તળાવો પુષ્કળ છે. કપાસના કારખાના છે, ને સંતરામનું મંદિર છે. આ જીલ્લાના ડેપ્યુટી એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની ઓફીસ અહીં છે. અહીં વેપાર સારો ચાલે છે. ગામમાં વડતાલ ગામમાં સ્વામીનારાયણનું મોટું મંદિર છે. ત્યાં ઘણા લોકો જત્રા કરવા જાય છે.

મહેમદાવાદ. (૬૨૦૦) ઇ. સ. ૧૪૭૫માં મહમદ એગઝએ વાત્રક નદી ઉપર વસાવ્યું છે. અહીં બમરીઓ ફૂલો જોવા લાયક છે. કહે છે કે ફૂલામાં અમદાવાદ સુધી સુરંગ છે. અહીં પારીજાતકનાં ફુલ થાય છે. અહીંથી ખેડા સુધી સાત માઇલની સડક બાંધેલી છે.

ઝાળંદ. (૧૧૧૦૦) એ મોટું રેલવેનું જંકશન છે. અહીંથી ચારે બાજુએ ગાડીઓ જાય છે. અહીં ખિરતી લોકોનું દેવળ છે. તેમ તે લોકોની ડીરપેનસરી છે. તેમ પ્રેમચંદ રાયચંદની બધાવેલી ધર્મશાળા પણ નજીકમાં છે.

ઉમરેઠ. (૧૪૦૨૪) આણંદ તાલુકામાં મોટું ગામ છે. આણંદથી ડાકર ને ગોધરે જનારી ગાડી અહીં યદને જાય છે. અહીં તેમજ થોડે દુર ઓઝ ગામ છે. ત્યાંના કુવા ધણા ઉંડા છે. તેથી કહેવત છે કે “ઓઝ, ઉમરેઠના ઉંડા કુવા, ને દીકરી દે તેના માથાપ મુઆ.” અહીં અનાજનો મોટો વેપાર ચાલે છે. તેમ પંચમહાલ જિલ્લામાંથી ખાખરાના પાંદડા લાવી તેનાં પત્રાળાં, દડીઆ વગેરે બનાવી વેચે છે.

બોરસદ. (૧૧૮૫૮) આણંદથી બીજી લાઇન ખંભાત જાય છે તેમાં રસ્તામાં અગાસ રોશને યદને બોરસદ જવાય છે. આ તાલુકાનાં ગામ ખંભાતના અને ગાયકવાડના રાજ્ય સાથે સેજસેજ છે. દહેવાણુ ગામ તાલુકદારી છે. પીપળાવ ગામમાં આશાપુરી માતાનું દેવળ છે ને સામે મોટું તળાવ છે.

ચરોતર. મહી નદી અને સાબરમતી નદીના વચ્ચેના ભાગને ચરોતર કહે છે. તેમાં બાજરી, જીર, કઠોળ, તમાકુ, વગેરે પાક થાય છે.

પંચમહાલ જિલ્લો.

ચતુરદિશા. દેવગઢ બારીયાના રાજ્ય વડે આ જિલ્લાના બે ભાગ થાય છે. એક નૈઋત્ય ખૂણનો ને બીજો ઇશાન ખૂણનો ભાગ. નૈઋત્ય ખૂણના ભાગની ઉત્તરે ને પૂર્વે રેવાકાંઠા, પશ્ચિમે ગાયકવાડનો મૂલક ને મહી નદી, ને દક્ષિણે ગાયકવાડનો મૂલક છે.

ઇશાન ખૂણના ભાગની ઉત્તરે કિરોળી ને કિશનગઢનાં રાજ્યો, પૂર્વે માળવા ને બનાસ નદી, દક્ષિણે માળવાનો પશ્ચિમ ભાગ ને પશ્ચિમે રેવાકાંઠા છે.

ક્ષેત્રફળ. આ જિલ્લાનું ક્ષેત્રફળ ૧૬૧૩ ચો. માઇલ છે તે ખેડા જિલ્લાની બરાબર છે. તેમ વસ્તી પોણાચાર લાખ માણસની છે તે ખણ ખેડા જિલ્લાની લગભગ અર્ધી છે.

નિકાશ. આ જીલ્લાનો કેટલોક ભાગ પહાડી તેમ સપાટ છે. તેમાં ખાખર, ટીમરૂં, ને મહુડાના ઝાડ તેમ મકાઈ અને હલકું સાગવાન, તથા ચણી વગેરે થાય છે.

હવા. અહીંના કેટલાક ભાગની હવા જંગલોને લીધે ખરાબ છે. તેમ કેટલાક ગામતું પાણી રોગિષ્ઠ છે અને કેટલોક ડેકાણે તો પાણી ખીલકુલ મળતુંજ નથી.

નદીઓ. મહી.

મહી. માળવાના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેના ઉપર ખંભાત, વાસદ ને લુણાવાડા છે.

પૂર્વત. પાવાગઢનો પ્રખ્યાત ડુંગર છે. તે ૨૫૦૦ ફુટ ઉંચો છે. તેને પવનગઢ પણ કહે છે.

જાત્રાનું ડેકાણું. પાવાગઢના ડુંગર ઉપર કાળા માતાનું દેરું છે. ત્યાં માગશર તેમ ભાદરવામાં ધણા લોક જાત્રાએ જાય છે.

ઊના પાણીના કુંડ દુવા ગામમાં છે. આશુદંથી ગોધરે જતાં રસ્તામાં તે રેલવેનું સ્ટેશન છે.

જાનવર. જંગલમાં વાઘની વસ્તી ઘણી છે.

આ જીલ્લો પ્રથમ સિંધિયા સરકારને તાબે હતો તે વખતે માહી દશામાં હતો. તેને બદલે બીજો મુલક આપીને અંગ્રેજ સરકાર ૧૮૬૧ માં પોતાને કબજે લીધો છે, ને હાલ સુધારે છે. જંગલમાં બીલ લોકો ઝાડની લાખ, ગુંદર, ભેગા કરી વેચી પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે.

તાલુકા. મોટાં ગામ.

એમાં પાંચ મહાલ હોવાથી પંચ-મહાલ નામ પડ્યું છે.

ગોધરા. સહેરા.

ગોધરા.

કાલોલ. હાલોલ-વેળલપુર. કાલોલ.

હાલોલ.

દાહોદ. અલોદ.

દાહોદ.

અલોદ.

ગોધરા. (૨૭૦૦૦) આ જિલ્લાનું મોટું શહેર છે. એકદર સાહેબ, વગેરેની ઓરીસો અહીં છે. અહીં એક હાઈસ્કૂલ છે, ને ગોધરેક નામે તળાવ છે. અહીંની ચારોલી તેમજ ચણી વખણાય છે ને તે પરદેશ બણી જાય છે. અહીં મકાન, મહુડા, ખાખરના તે ટીમરના પાંદડાની નીપજ ધણી છે. આ મોટું સ્ટેશન છે. આજુદથી તેમ વડોદરથી ઉપરેલી ગાડીઓ અહીં યમને માળવામાં જાય છે. ટુવા ગામમાં ઉના પાણીના કુંડ છે.

દાહોદ. (૧૬૦૦૦) એ દિલ્લીના મુગલખાદશાહ ઔરંગઝેબની જન્મભૂમિ છે. નજીકમાં છાપ તળાવ છે. તે સિદ્ધરાજ જયસિંહનું અંધાવેલું કહેવાય છે. રજપુતસ્થાનની સરહદની નજીક હોવાથી વેપાર ધણો સારો ચાલે છે. આ મોટું સ્ટેશન છે. ગુજરાત અને માળવા એ બે હદો જોડાવાથી દોહદ એટલે હાલનું દાહોદ નામ પડેલું છે.

ચાંપાનેર. હાલ આ શહેરનું ખરેખર છે. તે ઇ. સ. ૭૪૬ માં વનરાજના પ્રધાન ચાંપા વાણીઆએ અંધાવેલું તેથી તેનું નામ ચાંપાનેર પાડ્યું છે. હિંદુ રાજાઓના વખતમાં તે પૂર્ણ જહોજલાલીમાં હતું. પરંતુ મહમદ બેગડાએ ઇ. સ. ૧૪૧૦ માં ત્યાંના રાજા પતાઇ રાવળને માર્યો, ને તે લઈ લીધું. આ શહેર પાવાગઢના ડુંગર ઉપર છે.

ભરૂચ જિલ્લો.

ચતુરદિશા. ઉત્તરે મહી નદી, પૂર્વે ગાયકવાડનો મુલક, દક્ષિણે કીમ નદી ને પશ્ચિમે ખંભાતનો અખાત છે.

ક્ષેત્રફળ. આ જિલ્લાનું ક્ષેત્રફળ ૧૪૬૩ ચો. માઇલ છે. તે સુરત જિલ્લાથી વધુ ગણ્યું છે ને વસ્તી ૩ લાખ માણસની છે. તે સુરત જિલ્લાથી ૬ લગભગ છે.

નિકાશ. નર્મદા કાંઠાની ભૂમિ રસાળ છે તેમ કાળી ધરતી હોવાથી રૂ, ધઉ, તલ, ચણા, દીવેલી, તમાકુ, કઠોળ, બાજરી વગેરે પાકે છે. અહીંના તમાકુ પોંકીઆને નામે પ્રસિદ્ધ છે.

નદીઓ. નર્મદા, કીમ, ને ઢાદર છે.

નર્મદા. અમરકંટકના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેના ઉપર નાંદોદ, ચાંદોદ, કન્યાલી, સીનોર, ને ભરૂચ છે.

કીમ. રાજપીપળાના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે.

બંદર. ભરૂચ, ટંકારીઆ, દહેજવારા, કાવી, દેગામ.

ખેટ. ધંતુરીઆ ને કાસવા.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં. શુકલતીર્થ, તવરા, ને ભાડબુજ.

તાલુકા.

તાલુકાનાં ગામ.

ભરૂચ.....શુકલતીર્થ, ટંકારીઆ, ચમારગામ, પાલેજ,

ભાડબુજ ને તવરા.

અંકલેશ્વર...હાંસોટ, કતપુર, સીસોદરા.

વાધરા.....દહેજવારા, ગંધાર.

આમોદ...કેરવાડા, રોજનટંકારીઆ.

જંબુસર...ટંકારીઆ, દેગામ, કાવી, સારોદ.

મરુચ. (૪૨૬૦૦) એ મોટું રેલવે સ્ટેશન છે તેમ બંદર પણ છે. આ શહેર પહોળાઇમાં નથી. પરંતુ લાંબુ પાઘડી પને છે. ઘણા જુના વખતમાં તે ભૂયુ ઋષિનું ઠેકાણું હતું. તે ઉપરથી તેનું નામ

ભૃગુક્ષેત્ર અથવા હાલનું ભરૂચ એ નામ પડેલું છે. આ જિલ્લામાં રત્ની નીપજ વધુ હોવાથી અહીં તેમ ચમારગામ ને પાલેજના સ્ટેશનપર કપાસ પીલવાનાં ઘણાં કારખાનાં છે. નર્મદા નદી ઉડી અને મોટી હોવાથી તેમ આ શહેર તેના મુખ ઉપર હોવાથી ઘણા મૈત્ર સુધી વહાણો ચાલી શકે છે. તેથી તેમજ રૂ. વગેરેના પાકને લીધે વેપારની સવળતા સારી છે. અહીં એક હાઇસ્કુલ છે. તેમ ક્લેક્ટર સાહેબ વગેરે અધિકારીઓનાં ઓફીસો છે. નર્મદા નદી ઉપર રેલવેને જવાને ધણે મન્યુત પુલ બાંધેલો છે, તે જોવા લાયક છે. આ જિલ્લાના કેટલાક ભાગને કાનમ કહે છે. નર્મદા નદીના મુખ આગળ **ધંતુરી** આ ને કાસવા એ બે એટ છે. તેમાં માણસો વસે છે.

શુકલતીર્થ. (૯૨૪૩) ભરૂચથી નદીને સામપાર આ જવાનું કેકાણું છે. દર વરસે કારતક સુદ ૧૫ ઉપર અહીં મોટો મેળો ભરાય છે. અહીં આગળ નજીકમાં **કળીરવડ** કરીને મોટો વડ છે. તે ધણેજ મોટો છે. એટલો મોટો છે કે તેની નીચે ૫૦૦૦ માણસ ખુશીથી રહી શકે છે.

અંકલેશ્વર. (૧૧૮૦૦) આ સ્ટેશન છે. અહીંથી એક ગાડી નાંદોદરસ્ટેટમાં જાય છે. આમાં હાંસોટ પેટા મહાલ છે. તેથી તેમાં મહાલકરી રહે છે.

વાઘરા. (૪૦૦૦) આ તાલુકામાં મુખી નામે એક ખાડી છે, તે હહેજવારા નામે કર્મો છે તે બંદર છે.

આમોદ. (૪૦૦૦) આ તાલુકામાં કેરવાડા ગામ તાલુકદારી છે.

જંબુસર. (૧૨૦૦૦) આ તાલુકામાં ટંકારીઆ બંદર છે ને આરોહ તાલુકદારી ગામ ઠાકોરનું છે, તેમાં આશરે ૧૫૦૦ માણસની વસ્તી છે ને ૫૦ હજારની ઉપજ છે. ઠાકોર કેળવણી છે ને રાજ્ય-

પદ્ધતિ સુધરેલી રીત પ્રમાણે ચલાવે છે. દેગામ ને કાવી એ દરિયા-કાંઠે બંદર છે. આ ગામથી ૪ ગાઉ દુર મેસરરોડ સુધી ગાયકવાડ સરકારે પાદરાથી રેલવે આણી છે. તેથી વેપારની સવળતા સારી થઈ છે. કાવીથી થોડે દુર દરિયામાં એક ગંગાનાથની ટેકરી છે, તે ટેકરી ઉપર મીઠા પાણીનો એક કૂવો છે. કાવીમાં સાસુ વહુના દેહેરાં સામ-સામી સારી બાંધણીનાં બાંધેલાં છે તે જોવાલાયક છે.

કાનમ. આ જીલ્લાના ધણા ભાગની જમીન કાળી છે. તેથી તેને કાનમ કહે છે. તેમાં કપાસનો મુખ્ય પાક થાય છે.

સુરત જીલ્લો.

ચતુરદશિ. ઉત્તરે કીમ નદી, બશ્ય જીલ્લો ને ગાયકવાડનો મુલક, પૂર્વે ગાયકવાડનો મુલક વાંસદા ને ધરમપુરનાં રાજ્યો, દક્ષિણે દમણગંગા નદી, પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર ને ખંભાતનો અખાત છે.

ક્ષેત્રફળ. આ જીલ્લાનું ક્ષેત્રફળ ૧૬૬૨ ચો. માઈલ છે, તે લગ-લગ ખેડા જીલ્લાની બરાબર છે, ને વસ્તી ૬૫ લાખ માણસની છે, તે ખેડા જીલ્લાથી સહેજ ઓછી છે.

નિકાશ. જર, રૂ, ઘઉં, ડાંગર, બાજરી, ને કઠોળ, દીવેલી, નાગલી, કોદા, શેરડી, કેળાં, તમાકુ, બીંદી, શાક ને સાગ પુષ્કળ થાય છે.

નદીઓ. તાંપી, કીમ, મીઠોળા, પૂર્ણા, અંબિકા, પાર, કોલક ને દમણગંગા.

તાપી. એ સાતપુડા પર્વતમાંથી નીકળી, અરબી સમુદ્રને મળે છે. તેના ઉપર સુરત ને રાંદેર છે.

બંદર સુરત ને વલસાડ છે.

બાંત્રાનું ઠેકાણું. ઉદવાડા એ પારસી લોકોનું બાંત્રાનું ઠેકાણું છે.

તાલુકા.

તાલુકાનાં મોટાં ગામ.

પારડી.....બગવાડા, કુંતા, ઉઠવાડા, કોલક.

વલસાડ.....હરવાડા, ખીંચરી, કોસંબા ને હરિયા.

ચીકલી.....દેગામ, ખેરગામ, આલીપોર.

જલાલપોર.....મટવાડ, અમલસાડ, પનાર ને સીસોદરા.

ખારડોલી.....કડોદ, વાલોડ, દેગામ, વાંકાનેર ને કસવાસ.

માંડવી.....બહુધાન, મંટોળી, ને તડકેશ્વર.

ચોર્થાશી.....સુરત, રોંદેર, કતારગામ, કુંભારીઆ.

ઝોરપાડ.....કુડસદ, અમરોલી, કોસાડ, વરાછા.

સુરત. (૧૧૭૪૦૦) પ્રથમના વખતમાં આ મોટું બંદર હતું. તેથી યુરોપીયન લોકો પહેલવહેલા આ બંદરેથી વેપાર કરતા હતા; તેથી તેમની તે વખતની નાંખેલી કોડિઓ હતી પણ છે. એ તાપી નદીના મુખ ઉપર છે. નદીમાં પુરાણ થવાથી મોટાં વહાણો આવતાં અટકી પડ્યાં, તેમ મોટી રેલ આવવાથી ને બે ત્રણ વખત શહેરમાં અગ્નિ લાગવાથી વેપાર રોજગાર કમી થઈ ગયો છે. અંગ્રેજ સરકારે ઈ. સ. ૧૮૦૦ની સાલમાં ત્યાંના નવાબને વર્ષાસન બાંધી આપી પોતાને કબજે લીધું છે. કચેકટર સાહેબની તેમ ખીજા અધિકારીઓની ઓફીસો અહીં છે. અહીં એક હાઈકોર્ટ છે, ત્રણ મીસો છે, તેથી તેમ રેલ્વેમો અને કસબી કામના ભરતને લીધે સાધારણ વેપાર ચાલે છે, અહીંના લોકો મોજા અને આનંદી છે. અહીંથી રેલવેના એક ફાંટો ખારડોલી થઈ ખાનદેશ તરફ જાય છે તેને તામીવેલી રેલવે કહે છે. અહીંની બરફી સારી બને છે, અને પાપડીઓ પુષ્કળ થાય છે. તે આખા ઈલાકામાં વખણાય છે, ને દુર દેશાવર જાય છે. અહીં અશ્વિનીકુમારનું દેવું નદીના કાંઠાપર છે તે જોવાલાયક છે.

પારહો. (૪૦૦૦) આ તાલુકામાં પાર નદી ને પારનેરાનો કુંભરી કિલ્લો ગાયકવાડનો આધિક્ષે છે તે જોવાલાયક છે.

ઉદવાઢા. (૪૦૦૦) એ પારસી બ્રોકાનું જત્રાનું ઠેકાણું છે. ધરાનથી એ લોકો આવેલા તે વખતે જે અગ્નિ સાથે લાવેલા તે અગ્નિ એ દેવળમાં હજી કાયમ છે. કુંતા ગામમાં હર વરસે કુતેશ્વર મહા-દેવની જત્રા ભરાય છે.

વલસાડ. (૧૯૮૦૦) એ મોટો કસબો તેમ અંદર ને રેલવેનું સ્ટેશન છે. અહીંથી અનાજ, ગોળ અને સાગ પરદેશ બહુ જાય છે. હરવાડા ગામમાં મીઠું પાકે છે.

વારહોલી. (૫૦૦૦) એ રેલવે સ્ટેશન છે. તાપ્તીવેલી રેલવે સુરતથી ઉપડી અહીં થઈને ખાનદેશમાં જાય છે. એમાં વાલોડ પેટા તાલુકો છે. ત્યાં મહાલકરી રહે છે.

માંડવી. (૪૦૦૦) આ ગામમાં પહેલા બીલ રાજનો અમલ હતો. તે પછી ઉદેપુરના રાણાના કોઇ કુમારનો અમલ થયો, ને ઇ. સ. ૧૮૪૨માં અંગ્રેજ સરકારના અમલમાં આવ્યું. બહુધાન ગામમાં હર બાર વર્ષે સિંહસ્થના વર્ષમાં જત્રા ભરાય છે.

ઔરપાડ. (૫૦૦૨) આ તાલુકામાં હજીરા ગામ છે તે હવાખાવાનું ઠેકાણું છે. તેમ ત્યાં દીવાદાંડી છે.

રાંદેર. (૧૦૫૪૭) સુરતથી સામે કિનારે હોપ પુલને રસ્તે ત્યાં જવાય છે. અહીંના વહોરા સાહસિક વેપારી છે. અહીં બોર થાય છે, તેને સુકવવાથી ઘણાં દિવસ સુધી બગડતા નથી. તેને સુરતીબોર કહે છે.

થાણા જીલ્લો.

કુદરતી રીતે આ જીલ્લો મહારાષ્ટ્ર પ્રાંતમાં આવેલો જણાય છે. રાજકિય વિભાગમાં એને ગુજરાત પ્રાંતમાં ગણ્યો છે. અહીંના લોકોના

રીતરિવાજ મહારાષ્ટ્રના લોકોને મળતા છે. અહીં મોટા સહ્યાદ્રિ પર્વત આવેલો છે, તેથી ધણી જમીન પથ્થરની છે તેમ વરસાદ ધણો પડે છે તેથી ખીજ પાક કરતાં ડાંગરનો પાક ધણો થાય છે.

અતુરદિશા. ઉત્તરે પોર્ટુગીઝનું દમણ ને સુરત જુલો, પૂર્વે નાશિક, અહમદનગર, ને પુના, દક્ષિણે કોલાબા ને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર છે.

ક્ષેત્રફળ. આ જિલ્લાનું ક્ષેત્રફળ ૩૯૩૫ ચો. માઇલ છે તે અમદાવાદ જિલ્લાની બરાબર છે. ને વરતી લગભગ સાડાસાત લાખ માણસની છે.

નિકાશ. ડાંગર, નાગલી. આગામત પેદાશમાં શેરડી, કેળાં, પાન, આદુ ને નાળિયેર છે.

નદીઓ. મોટી નદીઓ એકે નથી.

પર્વત. સહ્યાદ્રિ કે પશ્ચિમઘાટ.

ગુફા. કેનેરી.

ખેટ. સાષી.

તાલુકા. ઝાલાયું, માહીમ, વસઇ, સાષી, ભીંવડી, વાડે, શાહપુર, મુરવાડ ને કચાણ.

થાળા. (૨૨૬૦૦) એ મુંબઇની નજીક છે. તેથી ધણા લોકો ત્યાંથી દરરોજ રેલવેમાં મુંબઇ જ આવ કરે છે. ફલેકટર વગેરે અધિકારીઓની ઓફીસો અહીં છે. અહીં એક મોટું મહાદેવનું પ્રસિદ્ધ દેરું છે. તેનું લિંગ એટલું મોટું છે કે ગોળ કુંડાળામાં પહોળા હાથ કરી ત્રણ ચાર માણસ ઉભા રહે તો તેની આસપાસ વીંટળાઇ વળે. મુંબઇની એક જિલ્લ અહીં છે. આ સાષી. ખેટમાં આવેલું છે.

માહોબ. (૩૦૪૭૯) આ મુંબઈનો એક ભાગ ગણાય છે. અહીંનો હલવો આખા ઇલાકામાં સારો ગણાય છે. એ સ્ટેશન પણ છે.

વસદ્. (૧૦૪૦૦) સ્ટેશન છે. અહીં પાન, શેરડી, કેળાં ને નાળીએરનો પાક થાય છે.

વાંદરા. (૬૦૦૦) મુંબઈથી નવ માઇલ દૂર છે. રેલવે સ્ટેશન છે. અહીં તમાકુ ઉપર જગત નહીં હોવાથી સીગાર બનાવવાનાં કારખાનાં છે.

કલ્યાણ. (૧૭૬૦૦) આ જૂનું ગામ તેમ સ્ટેશન છે. ચોખાના વેપારને માટે પ્રસિદ્ધ છે. મુંબઈથી ઉપડતી બે ટ્રેનો આ ઠેકાણે જુદી પડે છે. એક નાશિક ચઢી કલકત્તે જાય છે, ને બીજી પુણે ચર્ચ મદ્રાસ જાય છે.

કેનેરી. (૩૦૦૦) આ બોરીવલી તાલુકામાં શુક્રાને માટે પ્રસિદ્ધ છે. તે બોરીવલીના સ્ટેશનથી ૧૧ માઇલ દૂર છે.

કાઠિયાવાડ એજન્સિ.

ચતુરદિશા. આ પ્રાંતમાં આ મોટામાં મોટી એજન્સિ છે. એની ત્રણ બાજુએ દરિયો આવેલો છે. એટલે દક્ષિણે અરબીસમુદ્ર, પૂર્વે અંબાતનો ને પશ્ચિમે કચ્છનો અખાત છે, ઉત્તરે કચ્છનું રણ ને અમદાવાદ જલ્લો, તેમ ગાયકવાડનો મુલક છે.

ક્ષેત્રફળ. આ એજન્સિનું ક્ષેત્રફળ ૨૨૦૦૦ ચો. માઇલ છે, ને લગભગ ૨૫ લાખ માણસની વસ્તી છે. એમાં નાનાં મોટાં મળીને આશરે ૨૨૫ દેશી રાજ્યો છે. તેઓ અંગ્રેજ સરકારને કે ગાયકવાડને અંડણી આપે છે. એ ૧૭૫ મેલ લાંબોને ૨૦૦ મેલ પહોળો દ્વીપકલ્પ છે.

નિકાશ. મુખ્ય ધધો ખેતીનો છે, પરંતુ કેટલેક ઠેકાણે મલાલ, કંકુ, મીઠું, કીનખાખ, વગેરે બનાવે છે. કેટલેક ઠેકાણે પથ્થર નીકળે છે, તેમ કેટલેક ઠેકાણે અનાજ, રૂ, વગેરે પાકે છે ને કેટલેક ઠેકાણે ધી થાય છે.

નઠીઓ. ભાદર, શેત્રુંજી, મચ્છુ, ચોઝાત ને આજી.

માવર. જસદણ પાસેના મદાવનના ડુંગરમાંથી નીકળી અરબી સમુદ્રને મળે છે. તેના ઉપર જસદણ. જોતપુર, ધોરાજી ને નવીખંદર છે.

શેત્રુંજી. ગિરનારના પર્વતમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેના ઉપર પાલીતાણા ને ગારીઆધાર છે.

મચ્છુ. ચોટીલાના ડુંગરમાંથી નીકળી કચ્છના રણમાં જાય છે તેના ઉપર મોરબી, માળીઆ ને વાંકનેર છે.

પર્વતો. ગિર, ગિરનાર-૩૫૦૦, વર્ડા-૨૦૦૦, ચોટિલા, મદાવન, શેત્રુંજી-૧૫૦૦, મોરધાર.

હિંદુસ્તાનમાં ફક્ત ગિર ડુંગરમાં સિંહ નજરે પડે છે. આ પર્વતમાં તુળશીરયામમાં ઉના પાણીનાં ઝરણુ છે.

ગિરનાર પર્વત ઉપર ચંદ્રગુપ્તના પ્રધાને બંધાવેલું સુદર્શન તળાવ હજી કાયમ છે. તેમ આ પર્વત ઉપર ને શેત્રુંજી પર્વત ઉપર જૈન લોકોનાં બંધાવેલાં દેરાં ઘણાં છે.

ખંદર. પોરખંદર, નવીખંદર, વેરાવળ, માંગરોલ, ભદ્રામાદ, ભાવનગર, નવાનગર, વવાણીઆ ને મહુવા.

ખેટ. દીવ, દારકા, શંખોદાર, ગોપનાથ ને પીરમ.

દ્વીપકલ્પ. કાઠિયાવાડ.

જાનવર. સિંહ, હરણ, તેમ કાઠિયાવાડી ઘોડીઓ વખણાય છે. અલાવાડ પ્રાંતમાં હરણનાં ટોળાં માલમ પડે છે.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં. હિંદુનાં-દ્વારકાં ને સોમનાથપટણ, જૈનનાં-
પાલીતાણા, શેત્રુંજી ને ગિરનાર.

હવા ખાવાની જગ્યા. ગોપનાથ, આલાચડી.

છાવણીઓ. રાજકોટ ને વઢવાણ.

આખો હવા. દરિયા કાંઠાપર તાપ કમી છે, ને મધ્યભાગમાં વધારે છે. દરિયાકાંઠાની હવા ભીની પણ નિરોગી છે. વરસાદ આછો પડે છે, પરંતુ ખેતીને માફક છે. સામાન્ય રીતે હવાપાણી સારાં છે.

રેલવે. મોટાં રાજ્યોએ પોતપોતાની હદમાં પોતે રેલવે બંધાવી છે, અને અરસપરસ સંધાણુ કર્યું છે, તેથી ઘણા ભાગમાં રેલવે પ્રસરી ગઇ છે, અને તેથી કરીને વહાણ અને સ્ટીમરને રસ્તે આવેલો માલ ભાવનગર અંદરેથી રેલવે મારફતે આખા પ્રાંતમાં જાય છે.

રાજ્યવ્યવસ્થા. આ મોટી એજન્સિ હોવાથી તેમ ઘણાં રાજ્યો હોવાથી મુખ્યાર્થ સરકાર તરફથી એક અલાયદો અમલદાર નિમાઇને આવે છે, તે એજન્ટ ટુ ધ ગવર્નર કહેવાય છે. તે આખા કાઠિયાવાડ ઉપર દેખરેખ રાખે છે ને વ્યવસ્થા જાળવે છે. અહાં રાજ્યોના ચાર પ્રાંત કરી દરેકને માથે અકેક પોલિટિકલ એજન્ટ રાખેલા છે. તે અધા એજન્ટ ટુ ધ ગવર્નરની સત્તા નીચે છે. આમાં કેટલાંક ગામ ગાયકવાડનાં, પોર્ટુગીઝનાં અને હયસી રાજનાં છે. બાકીના રાજ-ઓમાં ઘણા રજપુત, મેમણ, મીઆણાં પઠાણ વગેરે છે. આમાંનાં કેટલાંક રાજ્યો પહેલા વર્ગનાં છે, તેમને દીવાની અને ફાજદારીની કુલ સત્તા છે. બીજા વર્ગવાળા રાજ્યોને દીવાની કામમાં કુલ સત્તા છે તેમ ફાજદારી કામમાં મોતની શિક્ષા માટે પોલિટિકલ એજન્ટની મંજુરી માગવી પડે છે. ત્રીજા વર્ગવાળાને દીવાની કામમાં ૨૦ હજાર સુધીના દાવા ચુકવવાનો તેમ ફાજદારીમાં ૭ વર્ષના કેદની સજા કરવાનો અધિ-

કાર છે. ચોથા વર્ગવાળાને ૧૦ હજાર સુધીના દાવા ચુકવવાનો ને ૩ વર્ષના કેદની સજા કરવાનો અધિકાર છે પાંચમા, છઠ્ઠા, ને સાતમા વર્ગ વાળાને અનુક્રમે ઓછી સજા છે.

પ્રાંતનાં નામ.	પહેલો વર્ગ.	બીજો વર્ગ.	ત્રીજો વર્ગ.	ચોથો વર્ગ.
ઝાલાવાડ.....	ધ્રાંગધ્રા.	વઢવાણ.	લખતર.	બાજણા.
		લીંબડી.	સાયલા.	પાટડી.
		વાંકાનેર.	ચુડા.	મૂળી.
ગોહિલવાડ.....	ભાવનગર.	પાલીતાણા.	વળા.	લાડી.
			જસદણ.	
સોરઠ.....	ચુનાગઢ.		ખાટવા.	જેતપુર.
	પોરબંદર.			
હાલાર.....	નવાનગર.	દ્રોણ.		માળીઆ.
	મોરબી.	રાજકોટ.		વીરપુર.
	ગોંડળ.			કોટડા સાંગાણી.

ઉપર પ્રમાણે પહેલા વર્ગમાં ૭, બીજા વર્ગમાં ૬, ત્રીજા વર્ગમાં ૬ ને આઠીના ચોથા, પાંચમા, છઠ્ઠા ને સાતમા વર્ગમાં મળી આશરે ૨૨૫ રાજ્ય છે. કાઠિયાવાડને કેટલાક લોક સૌરાષ્ટ્ર પણ કહે છે. ઝાલાવાડ પ્રાંતના પોલિટિકલ એજન્ટનો મુકામ વઢવાણ કાંપમાં છે.

ગોહિલવાડ પ્રાંત	„	સોનગઢમાં છે.
સોરઠ પ્રાંત	„	જેતલસરમાં છે.
હાલાર પ્રાંત	„	રાજકોટમાં છે.

પહેલા વર્ગનાં રાજ્યો.

ધ્રાંગધ્રા. (૧૭૫૦૦) આ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૧૧૫૬ ચો. માઇલ છે. તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૩૧ મૈલું વધારે છે, ને વસ્તી

આશરે પોણા લાખ માણસની છે તે ખંભાતના રાજ્યનો અરાખર છે; છે; ને ઉપજ આશરે ૬૫ લાખ રૂપિયાની છે. અહીંના રાજ્ય ઝાલા રજપુત છે. અહીંના પથ્થર વખણાય છે. તે કઠણ છે ને ખરસડ ખીડવાના કામમાં આવે છે. તેમ ધંટીઓ, ખલ વગેરે ઉપયોગી વસ્તુઓ ખનાવવાના કામમાં આવે છે. તેમ અનાજ, રૂ, તાંબાપીતળનાં વાસણ વગેરે થાય છે. ખીજું મોટું ગામ હળવદ છે.

“ભાવનગર. (૫૯૪૦૦) આ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૨૮૬૦ ચોરસ માઈલ છે. તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૮ માણું છે. ને વસ્તી ૪૫ લાખ માણસની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૬ ગણી વધારે છે. ઉપજ આશરે ૩૦ લાખ રૂ. ની છે. એ શહેર ઇ. સ. ૧૭૨૩ માં રાવળ ભાવસીંહજીએ વસાવ્યું છે. આ મોટું અને શોભીતું બંદર છે. અહીંના રાજાને મહારાજા કહે છે. તે ગોહિલ જાતના સૂર્યવંશી રજપુત છે. અહીંની ખાડીમાં મોટામાં મોટી સ્ટીમરો આવે છે. તે વડે પરમુલકનો માલ અહીં આવે છે, ને અહીંથી રેલ રસ્તે કાઠિયાવાડની અંદરના ભાગમાં તેમ ખીજે મુલક જાય છે. કપાસની નીપજ સારી છે, તેથી ત્યાં તે પીલવાનાં કારખાનાં ધણું છે, તેમ એક મીઠા છે જેથી કરીને શહેરનો વેપાર સારો ચાલે છે. અહીં એક કોલેજ તેમજ હાઈ-સ્કુલ છે. અહીંથી થોડે દુર અહીંના તાખાનું સિદ્ધાર ગામ છે ત્યાં રાજાના ઇષ્ટ દેવ સાલીગ્રામનું દેરું છે. તેમ નજીકમાં મહુવા મોટું બંદર છે. મહુવા મોટું ગામ છે. તેમાં સ્વામીનારાયણનું મોટું મંદિર છે.

જૂનાગઢ. (૩૩૨૦૦) આ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૩૨૮૪ ચો. માઈલ છે. તે ખંભાતના રાજ્યથી નવગણું છે ને વસ્તી ૨ લાખ માણસની છે. તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૩ ગણી વધારે છે ને ઉપજ ૨૭ લાખ રૂ. ની છે. આ શહેર ધણા જુના વખતનું

છે. અહીંના રામડણીક રામને મહમદ બેગડાએ ઇ. સ. ૧૪૮૦ માં કેદ પકડી લીધા પછી તે મુસલમાનોના તાબામાં આવ્યું. હાલના નવાબ બાપી જાતના મુસલમાન છે, અને તે નવાબ કહેવાય છે. અહીં એક કોલેજ તેમજ હાઈસ્કૂલ છે. રામનો મહેલ વગેરે કેટલીક જગ્યાએ જોવા લાયક છે. શ્રીકૃષ્ણનો ભક્ત નરસિંહ મહેતા આ ગામમાં થઈ ગયો તેનો ચોરા હજુ પણ અહીં છે. તે આખા પ્રાંતમાં પ્રસિદ્ધ છે. અહીંની નજીક ગિરનાર પર્વત ઉપર જૈન લોકોનાં દેરાં તેમ ચંદ્રગુપ્ત રામના પ્રધાને બંધાવેલું સુદર્શન તળાવ જોવાલાયક છે. અહીંના તામાના વેરાવળ અને માંગરોળ બંદરમાં સોપારી પાકે છે. સોમનાથ પદ્મમાં મહાકાળેશ્વર મહાદેવનું મોટું દેરું છે. તે દરિયા કાંઠા પર છે. ઇ. સ. ૧૦૨૪ માં મહમદસુલતાને આ દહેરા ઉપર સ્વારી કરી ત્યાંની મૂર્તિને બાંગી નાંખી હતી. એ દેરું કુમારપાળે સમરાયું હતું.

પોરબંદર. (૨૮૭૦૦) આ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૬૩૬ ચો. માઈલ છે. તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ બમણું છે. તેમ વસ્તી ૮૬ હજાર માણસની છે. તે ખંભાતના રાજ્યથી સહેજ વધારે છે, ને ઉપજ આશરે ૮૫ લાખ રા. ની છે. શ્રી કૃષ્ણના ભક્ત સુદામાજી આ શહેરમાં રહેતા હતા. તેથી આજે પણ કેટલાક લોક એને સુદામાપુરી કહે છે. આ મોટું બંદર છે. અહીંના રામને રાણા કહે છે. તે જોવા રજપુત છે. અહીંની જમીનમાંથી પથ્થર ધણા નીકળે છે, તે પોરબંદરી પથ્થર કહેવાય છે. તે મકાન બાંધવાના ખપમાં આવે છે, ને પરદેશ બહુ જાય છે. તેમ અહીંનું ધી પણ સાઈ થતું હોવાથી પરદેશ બહુ જાય છે. નવીબંદર દરિયા કિનારે છે.

નવાનગર. (૪૨૫૦૦) આ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૩૭૯૧ ચો. માઈલ છે. તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૧૧ ગણું છે. ને વસ્તી ૩૫ લાખ

માણસની છે, તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૫ ગણી વધારે છે. ઉપજ આશરે ૩. ૩૨ લાખની છે. અહીંના રાજાને જામસાહેબ કહે છે તેથી દેડલાક લોક એને જામનગર પણ કહે છે. એ ઇ. સ. ૧૫૩૯ માં જામ રાવળજીએ વસાવ્યું છે. તે જાડેજ રજપુત છે, તે કચ્છ પ્રાંતના રાજાના વંશના છે. આ શહેર કચ્છના અખાતપર બંદર છે, ને આ અખાતમાંથી મોતી નીકળે છે. અહીંનું કંકુ સાફ બને છે. તે આખા દિલાકામાં પ્રસિદ્ધ છે. આ શહેરમાં પરણામી ધર્મના લોકોનું મોટું મંદિર છે. આ રાજ્યના તાબાના બર્ડા પર્વતમાંથી આરસના પથ્થર તથા લોખંડ નીકળે છે. એમાં જોડીઆ, આમરણ ને ખંભાળીઆ મોટાં શહેર છે. ને બાલાચડી હવાખાવાનું ઠેકાણું છે.

મોરબી. (૧૩૧૦૦) આ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૮૨૨ ચો. માઇલ છે. તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૨૧૧ ગણું છે, ને વસ્તી ૮૭ હજાર માણસની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી સહેજ વધારે છે, ને ઉપજ ૧૨ લાખ ૩, ની છે. આ શહેર મચ્છુ નદી ઉપર છે. નદી ઉપરનો પુલ જોવા જવો છે. અહીંના રાજાને ઠાકોર કહે છે. તે જાડેજ રજપુત છે ને કચ્છના રાજાના વંશના છે, પ્રથમ અહીં મીઆણી લોકોનો ગહુ ત્રાસ હતો, પરંતુ ઠાકોર સાહેબે સખ્ત બંદોબસ્ત કરવાથી રાજ્યમાં શાન્તિ છે. અહીંના તાબાના વવાણીઆ બંદરે થઇ કચ્છ પ્રાંતમાં જવાય છે. મોરબીથી વવાણીઆ સુધી દ્રામવે ચાલે છે.

ગોંડલ. (૧૭૪૦૦) આ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૧૦૨૪ ચો. માઇલ છે. તે ખંભાતના રાજ્યથી ૩ ગણું વધારે છે, ને વસ્તી ૧૧૧૧ લાખ માણસની છે, તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ બમણી છે, ને ઉપજ ૧૬ લાખ ૩. ની છે. અહીંના રાજાને ઠાકોર કહે છે. તે જાડેજ રજપુત છે. અહીં એક હાઇરકુલ તેમ ગરાશીયાના બાળકો માટેની

એક કોલેજ છે. અહીંનું મોટું શહેર ધીરાજી છે તેમાં મેમણ સોકોની વસ્તી વધારે છે.

ખીજ વર્ગનાં રાજ્ય.

ઘઢવાળ. (૧૬૦૦૦) આ રાજ્યમાં ૨૩૮ ચો. મા. જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી પોણા ભાગની છે, ને વસ્તી આશરે ૦૫ લાખની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી ઓછી છે. ને ઉપજ સાડા ત્રણ લાખ રૂ. ની છે. આ શહેર ભોગાવો નદીના કાંઠાપર છે. ઝાલાવાડ પ્રાંતના પોલિટિકલ એજન્ટની ઓફીસ અહીં છે. તેમ અહીં લશ્કરની ઝાવણી રહે છે. અહીંના રાજ્યને કાકોર કહે છે. તે ઝાલા રજપુત છે. સિદ્ધરાજ જુનાગઢના રાજા રાખેંગારને મારીને રાણકદેવીને પકડી લાગ્યો હતો તે રાણી અહીં આગળ સતી થઈ હતી. તે ઠેકાણે સિદ્ધરાજે એક મોટી વાવ બંધાવી છે, તેને સતીની વાવ કહે છે. અહીં સાચુ સારો બને છે, ને તે પરદેશ જાય છે.

લોમહી. (૧૧૨૯૪) આ રાજ્યમાં ૩૪૪ ચો. મા. જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યની બરાબર છે, ને વસ્તી ૩૨ હજારની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી અડધી છે, ને ઉપજ ત્રણ લાખ રૂ. ની છે. અહીંના રાજ્યને કાકોર કહે છે. તે ઝાલા રજપુત છે. અહીં સુડીઓ સારી બને છે.

પાલોતાણા. (૧૨૮૯૦) આ રાજ્યમાં ૨૬૦ ચો. મા. જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી થોડીક ઓછી છે ને વસ્તી ૦૫ લાખ માણસની છે તે પણ ખંભાતના રાજ્યથી પોણી છે, ને ઉપજ ૫ લાખ રૂ. ની છે. અહીંના રાજ્યને કાકોર કહે છે. તે ગોહલ રજપુત છે. આ શહેર શેત્રુંજી નદી ઉપર છે. તેમ નજીકમાં શેત્રુંજીનો પહાડ છે. તે

ઉપર તથા શહેરમાં જૈન લોકોનાં દેરાં ઘણાં છે. તેથી દુર દુરથી જાત્રા કરના ઘણા લોકો આવે છે. અહીં કાળા આરસના પથ્થર નીકળે છે. આ રાજ્યમાં ગારીઆધાર મોટું ગામ છે.

વાંકાનેર. (૮૫૯૬) આ રાજ્યમાં ૪૧૫ ચો. માઈલ જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી વધારે છે ને વસ્તી આશરે ૩૦ હજારની છે, તે ખંભાતના રાજ્યથી અડધી કરતાં પણ ઓછી છે, ને ઉપજ ત્રણ લાખ રા. ની છે. અહીંના રાજા અલા રજપુત છે. આ શહેર મધ્ય નદીના કાંઠાપર વાંકી બાંધણીનું છે તેથી એને વાંકાનેર કહે છે.

ધોળ. (૮૦૦૦) આ રાજ્યમાં ૨૮૨ ચો. મા. જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી ઓછી છે. ને વસ્તી ૧૧ લાખ માણસની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી અડધી કરતાં પણ ઓછી છે—ત્રીજા ભાગની છે. ને ઉપજ ૧૧૧ લાખ રા. ની છે. અહીંના રાજાને ઠાકોર કહે છે, ને જાડેજ રજપુત છે. એમાં મોટું ગામ સરપદડ છે.

રાજકોટ. (૩૬૦૦૦) આ રાજ્યમાં ૨૮૨ ચો. મા. જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી ઓછી છે ને વસ્તી ૧૧ લાખ માણસની છે તે પણ સહેજ ઓછી છે. ને ઉપજ ૪૧૧ લાખની છે. આ શહેર આજ નદી ઉપર છે, અહીંના રાજાને ઠાકોર કહે છે, તે જાડેજ રજપુત છે. હાલાર પ્રાંતના પોલિટિકલ એજન્ટની કચેરી અહીં છે, તેમ લશ્કરની છાવણી રહે છે. વળી કાઠિયાવાડ પ્રાંતના એજન્ટ ટુ ધ ગવર્નર સાહેબનો મુકામ પણ અહીં છે. અહીંની હવા સારી છે. અહીં એક હાઇસ્કુલ તેમ કોલેજ પણ છે, અને રાજના કુંવરોને માટે રાજકુમાર કોલેજ છે. આ કાઠિયાવાડના મધ્ય ભાગમાં આવેલું છે. એમાં મોટું ગામ સરનાર છે.

ત્રીજા વર્ગનાં સંસ્થાન.

લલતર. સાવલા. ચૂડા. વઢા. બાટવા. જસવળ.

ચોથા વર્ગનાં સંસ્થાન.

બજાળા. પાટડો. લાઠી. જેતપુર. માઠીયા. ચોરપુર.
કોટહાસાંગાળી. અને મૂઢી.

આ સિવાય ત્રીજાં સંસ્થાન ધણાં છે. ને તેમાં ચીતળ, બીલખા, જોતલસર, ડાણ, વગેરે છે. તેમાં જોતલસરમાં સોરઠ પ્રાંતના પોલિટિકલ એજન્ટની ઓફીસ છે.

ગાયકવાડનું રાજ્ય. અમરેલી મહાલ એમાં ધારી મોટું ગામ છે ને ઓખામંડળ મહાલ એમાં દ્વારકાં પ્રસિદ્ધ ગામ છે.

પોર્ટુગીઝના રાજ્યમાં દીવ ખેટ એ દરિયાકાંઠા પર છે.

હઅશીનાં રાજ્ય જાફરાબાદ એ દરિયા કાંઠા પર બંદર છે. અહીંનું ધી ખડુ વખણાય છે. આ રાજ્ય જાંજીરાના હઅશી નવાબને તામે છે.

પાલનપુર એજન્સિ.

અતુરદિશા. આ એજન્સિ ગુજરાત પ્રાંતની ઉત્તરે છે. એની ઉત્તરે મારવાડ અને શિરોઈ, દક્ષિણે ગાયકવાડનો મુઝક, પૂર્વે શિરોહી અને મહીકાંઠા, પશ્ચિમે કચ્છનું રણ છે.

ક્ષેત્રફળ. ૮૦૦૦ ચો. માઈલ તથા વસ્તી પા લાખ માણસની છે. એમાં મુખ્ય ૧૩ સંસ્થાન છે. બાકીનાં ધણાં નાનાં છે.

નિકાશ. બાજરી, જર, ઘઉં, કડોળ, કપાસ, ડાંગર ને શેરડી વગેરે પાકે છે.

નદીઓ. બનાસ અને સરસ્વતી.

ચનાસ. શિરોહીના ડુંગરમાંથી નીકળી કચ્છના રણમાં જાય છે. તેના ઉપર પાલનપુર, ડીસા ને રાધનપુર છે.

સરસ્વતી. એ શિરોહીના ડુંગરમાંથી નીકળી કચ્છના રણમાં જાય છે. તેના ઉપર દાંતા, સિદ્ધપુર ને પાટણ છે.

છાવણીઓ. ડીસા.

આબોહવા. કચ્છનું રણ નજીકમાં હોવાથી ઉનાળામાં અહીં સખ્ત ગરમી પડે છે, ને વરસાદ કभी પડે છે. એકંદરે હવાપાણી સારા છે.

રેલવે. રજપુતાના માલવા રેલવેનો એક ફાંટો અમદાવાદથી નીકળી પાલનપુર ઉપર થઈ અજમેર જાય છે.

રાજ્યવ્યવસ્થા. આ એજન્સિ આ પ્રાંતના કમિશનરના તાબા હેઠળ છે. તેમના તરફથી એક પોલિટિકલ એજન્ટ ડીસામાં છાવણી રાખી રહે છે, ને બધા સંસ્થાન ઉપર દેખરેખ રાખે છે. પાલનપુર અને કચ્છના ગાયકવાડને ખંડણી આપે છે. બાકીના અગ્રેજ સરકારને ખંડણી આપે છે.

મોટાં સંસ્થાન. પાલનપુર, રાધનપુર, વારાધ, થરાદ, મેરવાડા, તેરવાડા, વાવ, સુધગામ, દેવદર, ચારચટ, સાંતલપુર, બાબરને કાકેર.

પાલનપુર (૧૭૮૦૦) આ રાજ્યમાં ૩૧૭૭ ચો. મા. જમીન છે, તે ખંભાતના રાજ્યથી ૯ ગણી છે, ને વસ્તી ૨૧ લાખ માણસની છે, તે ૩ ગણી છે, ને ઉપજ ૬૧૧ લાખ રૂ. ની છે. અહીંના રાજાને દીવાન કહે છે. તે જાતે પઠાણ ને ધર્મે મુસલમાન છે. એ મોટું સ્ટેશન છે. શહેરને ફરતો કોટ છે. અહીં એક હાઇસ્કૂલ છે. અહીંથી થોડે દુર આ રાજ્યનું **હોસા (૭૨૦૦)** ગામ છે ત્યાં લશ્કરની છાવણી રહે છે. તેમ પોલિટિકલ એજન્ટનો મુકામ છે. પાલનપુર તેમજ ડીસા બંને ગામ

ખનાસ નદી ઉપર છે. પાલનપુરમાં પાંચ તો તાલુકા છે. ધાનધોર,
ડીસા, ધાનેરા, પાથાવાડા, હાંતીવાડા.

રાધનપુર. (૬૯૦૦) આ રાજ્યમાં ૧૧૫૦ ચો. માઇલ
જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી ૩ ગણી છે, ને વસ્તી ૬૨ હજાર
માણસની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી સહેજ ઓછી છે, ને ઉપજ ૬૫૫
લાખ રૂ. ની છે. અહીંના રાજાને નવાખ કહે છે. તે બાળી પકાણુ
છે. આ શહેર ખનાસ નદી ઉપર છે, પરંતુ તે ખારી જમીનમાં થઇને
વહે છે, તેથી તેનું પાણી પીવા લાયક નથી. પીવાના પાણી માટે તળાવો
ખોદેલાં છે. તેમાં વાઘેલ તળાવ સુંદર છે, ને તે વાઘેલા રાજાએ બના-
વેલું કહેવાય છે. અહીં કપાસ, સુરોખાર ને ચણાની નીપજ મુખ્ય છે,
તેથી કપાસ પીવવાના કારખાનાં ઘણાં છે. મોટાં કસ્ટામાં સમી અને
મુજપર છે.

બાળાં સંસ્થાન નાનાં છે. તેમાં બારાહ સંસ્થાન જટ રાજાને
તામે છે. ને તેરવાહા બહુય ઠાકોરને તામે છે. બાકીનામાં થરાદ,
મોરવાહા વાઝ, સુદગામ, દેવદર, ચારચટ, સાંતલપુર, એ
૭ રજપુત રાજાઓનાં છે, ને મામર અને કાંક્રેજ એ કોળી ઠાકોરોનાં છે.

મહીકાંઠા એજન્સિ.

ચતુરદશી. આ એજન્સિ ગુજરાતના પ્રધાન ખુણામાં છે. એની
ઉત્તરે આબુ પર્વત, પૂર્વે મેવાડ, દક્ષિણે ગાયકવાડનો દહેગામ તાલુકો,
અમદાવાડ, ખેડા, ને રેવાકાંઠા, પશ્ચિમે ગાયકવાડનો મુલક ને પાલનપુર છે.

ક્ષેત્રફળ. આ એજન્સિનું ક્ષેત્રફળ ૧૮૬૧ ચો. માઇલ છે તે
ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ પા ધણું છે. ને વસ્તી ૩૫૫ લાખ માણ-
સની છે, તે ખંભાતના રાજ્યથી ૫ ગણી છે. તેમાં નાનાં મોટાં ધણું
રાજ્યો છે.

નિકાશ. અનાજ, તલ, શેરડી, અરીણ, અખરખ, મકાઈ વગેરે.
 નદીઓ. સાગરમતી, વાત્રક, હાથમતી, ખારી, મેશ્વો, માગુમ,
 હાથમતીની નહેર.

સાગરમતી. એ અરવલી ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખા-
 તને મળે છે, તેના ઉપર અમદાવાદને સાદરા છે,

હવા ખાવાની જગા. આપુ આ હવા ખાવાનું ઠેકાણું છે,
 અહીંની હવા સારી છે જેથી શ્રીમંત લોકોના જંગલા ત્યાં છે. તે ઉના-
 ળામાં ત્યાં આવીને રહે છે.

પર્વત. આપુ ને આરાસુર,

જાત્રાનાં ઠેકાણાં. અંબાજી, સામળાજી, ને ખેડબ્રહ્મા,

તળાવ. નખી.

આખોહવા. આ ડુંગરી પ્રદેશ હોવાથી હવા ઉત્તમ નથી.
 અહીં જંગલી અને ભીલ લોકો રહે છે.

જાનવર. વાઘ. પહાડોમાં વાઘની વસ્તી ઘણી છે.

રાજ્યવસ્થા. આ એજન્સિ ગુજરાત પ્રાંતના કમિસ્તરના તાબા
 હેઠળ છે. તેમની તરફથી એક પોલિટિકલ એજન્ટ સાગરમતી નદી
 ઉપર સાદરા ગામમાં રહે છે. અહીંના કેટલાક રાજ્યો ગાયકવાડને
 અને કેટલાક અંગ્રેજ સરકારને ખંડણી આપે છે.

મોટાં સંસ્થાન. હડર, દાંતા, માલપુર, મોહનપુર, માલુ-
 સળા, સતલાસળા, માળસા, ઘોઢાસર, ને આમલીખારા.

હડર. (૪૯૦૦) આ રાજ્યમાં ૧૬૯૯ ચો. માઈલ જમીન છે
 તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૫ ગણી છે, ને વસ્તી ૧૫૫ લાખ
 માણસની છે, તે ખંભાતના રાજ્યથી બમણી ઉપર છે, ને ૫ લાખ
 રૂ. ની ઉપજ છે. અહીંના રાજાને મહારાજા કહે છે, ને તે જ્ઞેષ્ઠપુ-

રના રાજ્યના કુટુંબી છે, અને તે રાકોડ રજપુત છે. અહીંના કેટલોક મુલક કુંગરાણ છે, અને તેમાં મહુડા, રાયણ વગેરે પાકે છે. હાથમતી નદીના કિનારા ઉપર અમનગર મોટું ગામ છે, તે ઇ. સ. ૧૪૨૭ માં અહમદશાહે ઇડરના રાજ્યને હમાતો રાખવાને ત્યાં કિલ્લો બંધાવ્યો હતો, તે હાલ પણ છે, એની પાસેની ખાણોમાંથી પથ્થર નીકળે છે. બીજાં ગામ વડાલી, ખાયડ, ગાખર ને ચોઈલા મોટાં છે.

દાંતા. (૪૦૦૦) આ રાજ્યને તામે ૭૦ ચો. માઈલ જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યના ચોથા ભાગ કરતાં પણ ઓછી છે, તેમ વસ્તી પણ ઓછી છે, ને અડધા લાખ રા. ની ઉપજ છે. અહીંના રાજા પરમાર વંશના છે, તેમના તાબામાં આરાસુર પર્વત ઉપર અંબાજી માતાનું દેવું છે, ત્યાં આગળ માનસરોવર ને ગાખર નામે પહાડ છે. એ દેરાની ઉપજ રાજ્યને મળે છે. અહીં શેરડીનો પાક ઘણો થાય છે, આખું ઉપર વિમળશાતાં બંધાવેલાં જૈન દેરાં ઘણાં છે.

માલપુર. (૪૦૦૦) એ રજપુત કાકોરનું નાનું રાજ્ય છે, તેમાં ડાંગર ઘણી પાકે છે.

મોહનપુર. (૩૦૦૦) આ પણ નાનું સંસ્થાન છે. તેમાં અર-પોદ્રા ગામમાં અખરખની ખાણ છે.

માણસા. (૪૦૦૦) આ નાના રાજ્યમાં આવડા જાતના રજપુત રાજા રાજ્ય કરે છે. બાકીના કોણી કાકોરોનો સંસ્થાન છે.

રૈવાકાંઠા એજન્સિ.

ચતુરદિશા. આ એજન્સિ ગુજરાતની પૂર્વે છે. એની વાઘ્ય ઉત્તર ને ઇશાનમાં મહીકાંઠા અને રજપુતસ્થાન પ્રાંત છે. પૂર્વે મધ્ય

હિંદુસ્થાન ને ખાનદેશ છે, દક્ષિણે ગાયકવાડનો મુલક અને સુરત જીલ્લો, પશ્ચિમે ગાયકવાડનો મુલક, ખેડા ને પંચમહાલ જીલ્લો છે.

ક્ષેત્રફળ. એન્ગ્લિસનું ક્ષેત્રફળ ૩૧૫૩ ચો. માઇલ છે. તે

ખંભાતના રાજ્યથી ૯ ગણું છે, ને વસ્તી ૬૫૫ લાખ માણસની છે તે પણ ખંભાતના રાજ્યથી ૯ ગણી છે. એમાં નાનાં મોટાં ધણાં રાજ્યો છે, પરંતુ મુખ્ય રાજ્ય ૬ છે.

નિકાશ. ડાંગર, જીર, કપાસ, મકાઈ, ચણા, અડીકના પથ્થર, મહુડા, સાગ, હળદરવો, ને તેલ બીજાં, વાંસ, ખેર, સીસમ, વગેરે.

નદીઓ. મહી, નર્મદા, પુનમ, ગોમા, ઢાઢર, વિશ્વામિત્રી, હરેણ, કરજણ ને એર.

મહી. માળવાના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેના ઉપર ખંભાત, વાસદ, પાલી ને જુણાવાડા છે.

નર્મદા. અમર કંટકના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે, તેના ઉપર નાંદોદ, આંદોદ, સિનોર, કન્યાલી ને ભરૂચ છે.

પર્વત. રાજપીપળા અને બીજા નાના ડુંગરા ધણા છે.

જનવર. વાઘ, ચિત્તા, દીપડા, રીંછ, હુકર, વગેરે જંગલી જનાવરો માલમ પડે છે.

રાજ્યવસ્થા. આ એન્ગ્લિસનો પોલિટિકલ એન્ડ પંચમહાલ જીલ્લાનો કલેક્ટર છે.

રાજપીપળા. આ રાજ્યમાં ૧૫૧૪ એરસ માઇલ જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી ૪૫ ગણી છે ને વસ્તી ૧૫ લાખ માણસની છે તે ખંભાત કરતાં લગભગ બમણી છે, ને ઉપજ રૂ. ૭૫ લાખની રૂ. ની છે. અહીંના રાજા ગોહેલ રજપુત છે. રાજપીપળાના ડુંગરમાંથી કીમ નદી નીકળે છે તેમ ત્યાંથી અડીકના પથ્થર લાલ, પીળા ને ધોળા

રંગના જડે છે. તે ખંભાતના અકીકીયા લઘ જઈ તેના તરફવાર ઘાટ બનાવી વેચે છે. અહીં બીલ અને કોળી લોકોની વસ્તી વિશેષ છે. અહીંનું મુખ્ય શહેર નાંદોદ (૧૧૧૦૦) છે. ત્યાં રાજ્ય રહે છે. તેમાં એક હાઇસ્કૂલ છે. અહીંના રાજ્ય તરફથી એક રેલવે અહીંથી અંકલેશ્વર સુધી બાંધવામાં આવી છે.

છોટાહટ્ટેપુર. (૫૫૦૦) આ રાજ્યમાં ૮૭૩ ચો. મા. જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૨૦ ગણી છે ને વસ્તી લગભગ ખંભાતના રાજ્યની બરાબર છે એટલે પોણા લાખની છે, ને ૩ લાખ ૩૦ ની ઉપજ છે. અહીંના રાજ્ય ચોહાણ રજપુત છે ને તે પાવાગઢના પતઈ રાવળના વંશના છે. અહીં ડુંગરા હોવાથી હવા ખરાબ છે તેમ જંગલોમાં વાઘ, ચિત્તા, દીપડા, રીંછ, કુકર વગેરે જનાવરોની વસ્તી છે. ઇમારતી લાકડું પુષ્કળ થાય છે.

દેવગઢવારીઆ. (૫૦૦૦) આ રાજ્યમાં ૮૧૩ ચો. મા. જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૨૦ ગણી છે, ને વસ્તી ૮૧ હજાર માણસની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી સહેજ વધારે છે, ને ઉપજ ૪૦ લાખ ૩૦ ની છે. અહીંના રાજ્ય પણ ચોહાણ રજપુત છે ને તે પતઈ રાવળના વંશના છે. અહીં પણ જંગલો હોવાથી હવા ખરાબ છે. તેમ જંગલોમાં હિંસક પશુઓ વાઘ, રીંછ, ચિત્તા, કુકર, વગેરે છે.

લુનાવાડા. (૧૦૦૦૦) આ રાજ્યમાં ૩૮૮ ચો. મા. જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી સહેજ વધારે છે, ને વસ્તી ૬૪ હજાર માણસની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી ઓછી છે. ને ઉપજ ૨૦ લાખ ૩૦ ની છે, અહીંના રાજ્ય સોલંકી રજપુત છે, અહીં અનાજ ને ઇમારતી લાકડું થાય છે. અહીં પણ હિંસક પશુઓની વસ્તી છે.

સુંથ. (૭૦૦૦) આ રાજ્યમાં ૩૮૪ ચો. મા. જમીન છે,

તે ખંભાતના રાજ્યથી સહેજ વધારે છે. તેમ વસ્તી ૪૦ હજાર માણસની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી અડધી કરતાં વધારે છે, ને ઉપજ પાા લાખ રા.ની છે. અહીંના રાજ પવાર રજપુત છે. અહીં ઈમારતી લાકડું અને અનાજ થાય છે.

વાઢાસિનોર. (૮૦૦૦) આ રાજ્યમાં ૧૮૯ ચો. મા. જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ અડધી છે ને વસ્તી ખંભાતના રાજ્યથી અડધી એટલે લગભગ ૩૩ હજારની છે, ને ઉપજ રા લાખ રા. ની છે. અહીંના રાજને નવાય કહે છે, તે આખી પટ્ટાણ છે. એમાં અનાજ અને કપાસ પાકે છે.

પંચમહાલ એજન્સિ.

આ એજન્સિ પંચમહાલ જિલ્લામાં ગોધરાથી થોડે દુર, પાવાગઢના હુગર પાસે છે. એમાં મુખ્ય સંસ્થાન નારુકોટ ને જાંબુઘોડા છે.

નારુકોટ. (૨૦૦૦) આ રાજ્યમાં ૧૪૩ ચો. મા. જમીન છે ને વસ્તી ૬ હજાર માણસની છે તેમ દશ હજાર રા. ની આશરે ઉપજ છે. એમાં ભીલ, કોળી ને નાયકા લોક રહે છે. નાયકા લોક જંગલી ભીલને મળતા છે. અહીંની હવા ખરાબ છે. અહીં થોડું અનાજ ને ઈમારતી લાકડું થાય છે. અહીંના રાજકર્તા જાતે રજપુત છે. જાંબુઘોડા નાનું સંસ્થાન છે. અને સંસ્થાન ઉપર પંચમહાલ જિલ્લાનો કલેક્ટર દેખરેખ રાખે છે.

સુરત એજન્સિ.

આ એજન્સિ સુરત જિલ્લાની પાસે છે. તેમાં સચીન, વાંસદા, ને ધરમપુરનાં રાજ્યો ને ડાંગનો મુલક આવેલો છે.

સચ્ચીન. (૪૦૦૦) એમાં ૪૨ ચો. માઈલ જમીન ને ૨૦ હજાર માણસની વસ્તી છે. ને ૨ લાખ રૂ. ની ઉપજ છે. અહીંના રાજા હવેલી જાતના નવાખ કહેવાય છે, ને તે જજીરાના રાજાના કુટુંબી છે. શહેરને ફરતો કોટ છે. મુખ્ય નીપજ જાર, કપાસ, ડાંગર, શેરડી, ને રતાળુ છે. આ રાજ્યનું મોટું ગામ હુમસ કરીને છે. તે દરિયા કાંઠા પર હવાખાવાનું દેકાણું છે. ઘણા લોકો હવાપાણી ફેર કરવાને માટે મુંબઈથી અહીં આવે છે.

વાંસદા (૩૫૦૦) આ રાજ્યમાં ૨૧૫ ચો. મા. જમીન ને ૪૦ હજાર માણસની વસ્તી, ને ૩ લાખ રૂ. ની ઉપજ છે. અહીંના રાજા સોલંકી રજપુત છે. એમાં ડુંગર અને જંગલ ઘણાં છે. તેમાં ઇમારતી લાકડાં, સીસમ વગેરે થાય છે. એમાં કાવેરી ને અંબીકા એ બે નદી છે. ખીનાર અને કાંબલા મોટાં ગામ છે. આ રાજ્યની હદમાં દેવકાઈ ડનાઈ કરીને જગા છે, ત્યાં કુના પાણીના કુંડ છે. અહીં ચૈત્રી પુનમે મેળો ભરાય છે. અહીંથી ખીલીમોરા રોડને જવાને ૨૪ માઈલની પાકી સડક છે.

ધરમપુર. (૬૨૩૩) આ રાજ્યમાં ૭૦૪ ચો. માઈલ જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી જમણી છે, ને વસ્તી એક લાખ માણસની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી વધારે છે ને ઉપજ ૫ લાખ રૂ. ની છે, અહીંના રાજા સિસોદિયા રજપુત છે. એમાં જંગલ અને ડુંગર ઘણાં છે તેથી હવા ખરાબ છે. તેમાં કઢોળ, શેરડી, ડાંગર, નાગલી, સીસમ. ને ઇમારતી લાકડા થાય છે. એમાં રૂમલા, આછાવણી, ને ગોડથલ મોટાં ગામ છે. ખરેરા, ચોરંગા, પાર, કોલક, ને દમણગંગા નદી છે. વલસાડ રોડનથી અહીં સુધી ૧૮ માઈલની પાકી સડક છે.

હાંગનો મુલક. પ્રથમ આ ભાગ ખાનદેશ એજન્સિમાં હતો,

પરંતુ હાલમાં તેને સુરતના કલેક્ટરના ઉપરીપણા નીચે સુરત એજન્સિમાં ગણ્યો છે. તે વાંસદા અને ધરમપુરના રાજ્યની લગભગ છે. એનું ક્ષેત્રફળ ૬૬૦ ચો. માઇલ છે. તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૧૧૧ ગણું વધારે છે. તેમ વસ્તી ૩૩૦૦૦ માણસની છે, તે ખંભાતના રાજ્યથી $\frac{૧}{૨}$ કરતાં પણ સહેજ ઓછી છે. એના ઉપર બીલ સરકારનો અમલ છે. તેમાં પર્વતો ને ખીણો તેમ જંગલો પુષ્કળ છે. તેથી કરીને નિપજમાં સાગ, થોડું અનાજ ને ઘટાટા થાય છે. ખીજા ભાગ કરતાં ગુજરાત જોડે વેહેવારનો સંબંધ વધારે હોવાથી ગુજરાતીઓની વસ્તી વિશેષ છે. તેમાં ગુજરાતી, મરાઠી, ને હિંદુસ્તાની ત્રણ ભાષા બોલાય છે.

ગાયકવાડનું રાજ્ય.

આખા મુંબઈ ઈલાકામાં આ મોટામાં મોટું દેશી રાજ્ય છે. આ રાજ્ય એક જથ્થે નથી, પરંતુ વીખરાતું છે. મુખ્ય ભાગ ખેડા, રેવાકાંઠા, પંચમહાલ ને ભરૂચની વચ્ચે છે. તેમાં રાજ્યધાનીનું મોટું શહેર વડોદરા છે. ખીજો ભાગ મહીકાંઠા, પાલનપુર, અમદાવાદ ને કાઠિયાવાડની વચ્ચે છે. તેને કડી પ્રાંત કહે છે. ત્રીજો ભાગ કાઠિયાવાડમાં છે તેને અમરેલી પ્રાંત કહે છે. ને ચોથો ભાગ સુરત જિલ્લામાં છે તેને નવસારી પ્રાંત કહે છે. એમાં ૮૨૨૬ ચો. માઇલ જમીન છે, ને ૨૦ લાખ માણસની વસ્તી છે, ને ૧૧ કરોડ રૂ. ની ઉપજ છે.

આ રાજ્ય મુંબાઇ સરકારની દેખરેખમાં નથી પરંતુ હિંદુસ્તાનના ઉપરી વાઇસરાયની સત્તા નીચે છે. તેમના તરફથી એક રેસિડેન્ટ લશ્કર રાખી રહે છે.

નદી. વિશ્વામિત્રી ને સરસ્વતી.

વિશ્વામિત્રી. પાવાગદના ડુંગરમાંથી નીકળી ઢાઢરને મળે છે. તેનાં ઉપર વડોદરા છે.

સરસ્વતી. શિરોહીના ડુંગરમાંથી નીકળી કચ્છના રણમાં જાય છે. તેના ઉપર ઘાંતા, સિદ્ધપુર, ને પાટણ છે.

બેટ. દારકા ને શંખોદાર.

નિકાશ. વડોદરા પ્રાંતમાં ૩ ને તમાકુ, કડી પ્રાંતમાં, અજશી, તેલ, ખીયાં ને અશીણુ, અમરેલીમાં ૩, ને નવસારીમાં શેરડી, અનાર, ફણસ વગેરે મેવો થાય છે.

લશ્કરની છાવણી. વડોદરા.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં—સિદ્ધપુર ને દારકાં.

રાજ્ય સત્તા. તમામ સત્તા રાજના કમળમાં છે. તે જાતે ગાય-કવાડ જાતના મરાઠા છે. હાલના રાજનું નામ સયાજીરાવ છે. તેમને સેના ખાસખેલ શમશેર બહાદુરનો ઇલકામ છે. તેમના હાથ નીચે દીવાન છે. દીવાનના હાથ નીચે સરસુખો હોય છે. તેમના હાથ નીચે દરેક પ્રાંતમાં અઢેક સુખો હોય છે. સુખાના હાથ નીચે વહીવટદાર હોય છે, ને તેમના હાથ નીચે મુખી, તલાટી છે. તમામ વ્યવસ્થા અંગ્રેજી પદ્ધતિ પ્રમાણે છે. પરંતુ નામમાં ફેર છે. આપણે અહીં મામલતદાર કહે છે તેને ગાયકવાડમાં વહીવટદાર કહે છે. તેમ કલેક્ટરને બદલે સુખા છે, ને કમિશનરને બદલે સરસુખા છે. મહારાજા વિદ્વાન હોવાથી રાજ પદ્ધતિ સુધરેલી રીત પ્રમાણે ચાલે છે, ને તેથી રૈયતને ધણું સુખ મળે છે. કેળવણી ફરજ્યાતને મફત કરી છે. તેથી નાનામાં નાના ગામમાં પણુ નિશાળ છે. મોટાં શહેરોમાં અદ્વતા દરજ્જાની સ્કુલો તેમ હાઈસ્કુલો છે ને વડોદરામાં તો કૉલેજો, ઉદ્યોગ શાળાઓ, ડ્રેઈંગ શાળાઓ વગેરે છે. ડીરપેન્સરી ને હોસ્પિતાલો પણ ધણું ગામોમાં છે.

પ્રાંત. વડોદરા, કડી, અમરેલી, નવસારી.

વડોદરા. (૯૪૭૦૦) ગાયકવાડી રાજ્યનું મુખ્ય શહેર, વિશ્વામિત્રી નદી ઉપર છે. મહારાજા અહીં રહે છે. તેમાં મોતીઆગ, મસ્તુઆગ, નજરઆગ, કામાડીઆગ, (આ આગમાં ઘણા જુદી જુદી જાતનાં જાનવર તેમ સંગ્રહસ્થાન છે.) લક્ષ્મિવિલાસ મહેલ વગેરે જેવા લાયક છે. આખા ગુજરાત પ્રાંતમાં આ શહેરમાં ઘોડાની ટ્રામ ચાલે છે. આ મોટું રોશન છે. અહીંથી એક ફાંટો ગોધરા ઉપર થઇ રતલામ થઇ દીક્ષી જાય છે. શહેરમાં પીવાનું પાણી ખૂંદ પાડવા માટે પાવાગઢના ડુંગર નજીક **આજવાનું** મોટું ૧૨ મૈલ દૂરનું તળાવ અધાવી તેમાંથી નળ મૂકી આખા શહેરમાં તે વડે પાણી આપે છે. ગામની વચ્ચે સુરસાગરનું મોટું તળાવ છે, તેની પાસે ન્યાયમંદિર જેવા લાયક છે. ગામની પૂર્વે પાણીના દરવાજે પણ મોટું તળાવ છે. ત્યાં આગળ જનાવરની સાડમારીનો અખાડો છે. રોશનથી થોડે દુર ડહીન હોસ્પિતાલ, તેમજ કોલેજનાં મકાન પણ જેવા જેવાં છે. ગામની વચ્ચેવચ્ચ માંડવી છે તેમાં ચાર બાજુ ચાર દરવાજા છે. તેના ઉપર મોટું ધડીઆલ છે. તે બધા શહેરમાં સંલગાય છે. એમાં ડબોઇ અને પેટલાદ મોટાં ગામ છે.

હમોઈ. (૧૪૦૦૦) વડોદરાથી ૧૮ માઇલ દુર છે. તેમાં સિદ્ધરાજના વખતનો જુનો કિલ્લો જેવા લાયક છે. વડોદરાથી એક ગાડી ઉપડી ડબોઇ થઇ, ચાંદોદ જાય છે, ને પાછી તેજ ગાડી, વડોદરા આગળ વિશ્વામિત્રીના રોશને થઇ, પાદરા થઇ મેસરરોડ જાય છે. પાદરામાં શાકભાજી ઘણાં થાય છે. બીજો એક ફાંટો મીઆંગામથી નીકળી ડબોઇ થઇ સંખેડા બાધરપુર જાય છે. ચાંદોદ નર્મદા નદીના ઉપર જનાનું ટેકાણું છે. તેનું બીજું નામ રેવાજી છે. ત્યાં તેમજ

તેની સામે નદીને કાંઠે કર્નાલી ગામ છે ત્યાં પણ પુષ્કળ દેરાં છે.

પેટલાદ. (૧૫૧૫૯) આશુદ સ્ટેશનથી ખંભાત જતાં આવે છે. અહીં તમાકુનો પાક ધણો થાય છે અને આગુઆગુ આ રાજ્યના ધર્મજ, વીરસદ, સોજીત્રા, રંગપોર વગેરે મોટાં ગામ આવેલાં હોવાથી અહીં ધણો સારો વેપાર ચાલે છે.

કઢી. (૧૩૦૦૦) આ પ્રાંતની હવા સારી ગણાય છે. આ પ્રાંતના બળદ સરસ ગણાય છે. આ પ્રાંતમાં સિદ્ધપુર, પાટણ, મેસાણા, વડનગર, વીસનગર, બહુચરાજી, ઉંજા, એ મોટાં શહેરો છે.

સિદ્ધપુર. (૧૬૧૮૭) એ સરસ્વતીના કાંઠાપર જત્રાનું ધામ છે. માતૃશ્રાદ્ધ અહીં કરે છે. મગરાજ એલંકીએ બંધાવેલું રૂદ્રમહાલનું દેરું આ ગામમાં છે.

પાટણ. (૩૧૦૦૦) આ શહેર ઇ. સ. ૭૪૬ માં વનરાજે બંધાવ્યું હતું. પ્રથમ તે ઘણું પ્રખ્યાત હતું. હજુ પણ અહીં વનરાજની મૂર્તિને સિદ્ધરાજનું સહસ્ત્રલીંગ તખાવ છે; અહીંનાં પટોળાં, સુડીઓ, તરવાર, તે માટીના વાસણ વખણાય છે.

ઉંજા. કડવા કણખીઓની કુળદેવીનું સ્થાનક છે.

વડનગર. નાગર આલિયોનું મૂળ ગામ ઘણું જૂનું છે.

બહુચરાજી. ઝીંઝુવાડા પાસે પંચાસર નજીક બહુચરામાત નું દેરું છે, ત્યાંના આગુઆગુના ભાગને ચુંવાલ કહે છે.

અમરેલી. (૧૭૭૯૩) આ પ્રાંત કાઠિયાવાડની હદમાં છે. એમાં અમરેલી તે ઓખામંડળ છે. ઓખામંડળમાં દ્વારકા (૪૦૦૦) જત્રાનું ઠેકાણું છે. પ્રથમ દ્વારકામાં જાદવો રાજ્ય કરતા હતા. અહીં રણછોડજીની મૂર્તિ હતી તે સાતસો વર્ષ ઉપર બોડાણો કરીને ભક્ત હતો તેણે ઉપાડી લઈ જઈ ડાકરમાં તેની સ્થાપના કરી છે. દ્વારકાની

પાસે બેઠ છે. ત્યાં જનાર પાસેથી સરકાર કર લે છે. ઓખામંડળમાં વાઘેર લોકોની વસ્તી છે. અમરેલી પ્રાંતમાં મોટું ગામ ધારો છે. બીજું મોટું ગામ કોહીનેર છે.

નવસારી. (૨૧૦૦૦) આ પ્રાંતમાં વસાવી, ગણદેવી, બલે-ધર, ને તેલારી મોટાં ગામ છે. બધાં ગામ સુરત જીલ્લાની નજીક છે. નવસારીમાં પારસી લોકોની વસ્તી વિશેષ છે. અહીંની હવા સારી છે. આ પ્રાંતના સુખાસાહેબ અહીં રહે છે. ગણદેવી (૧૧૦૦૦) ગામમાં ગોળ સારો ને ઘણો થાય છે.

આ રાજ્યનું વજ્રપુર તરાફ કરીને ગામ ખાનદેશ જીલ્લામાં છે.

ખંભાતનું રાજ્ય.

ચતુરદિશા. ઉત્તરે ને પૂર્વે ખેડા જીલ્લો, અમિષ્વળામાં ગાય-વાડનો મુલક, દક્ષિણે મહીનદી ને ખંભાતનો અખાત, પશ્ચિમે સાગર-મતી નદી ને અમદાવાદ જીલ્લો છે.

ક્ષેત્રફળ. આ રાજ્યમાં ૩૫૦ ચો. મા. જમીન ને પોણા લાખ માણસની વસ્તી છે, ને ૭ લાખ રૂ. ની ઉપજ છે.

નદીઓ. મહી ને સાગરમતી.

મહી. માળવાના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેના ઉપર લુણાવાડા, વાસદ, પાળી ને ખંભાત છે.

સાગરમતી. એ અરવલીના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે, તેના ઉપર અમદાવાદ ને સાદરા છે.

ખંદર. ખંભાયત.

જાત્રાનું ઠેકાણું. ખંભાયત, જૈન લોકોનું ચિંતામણીનું પ્રખ્યાત દેરું છે. નિકાશ ઘઉં, બાજરી, જર, ડાંગર, કઠોળ, કપાસ, તેલ, દીવેલી, અળશી, તમાકુ, વગેરે પાકે છે.

જાનવર, હરણુ, રેઝ, શિયાળ, ગાહર વગેરે.

સામાયત. (૨૭૨૦૦) આ રાજ્યધાનીનું પુરાતનાં સદેર મહી નદીના કાંઠાપર છે. નજીકમાં દરિયો છે તેને ખંખાયતનો અખાત કહે છે આ રેલવે સ્ટેશન છે. અહીંથી ગાડી ઉપડીને આણંદ જાય છે. અહીંના રાજાને નવાખ કહે છે. તે શિયા જાતના મુગલ છે. તેમને હિંદ હાઇનેસનો ખિતાબ છે. અહીં એક હાઇસ્કૂલ છે. જૈન લોકોના પ્રાચીન દેરાને લીધે તે લોકોને જાત્રાનું સ્થાન છે, અહીં જૈન લોકોના ધર્મના પુસ્તકોનો મોટો મંડાર છે, અહીંના વેપારી રાજપીપળામાંથી અકીક લાવી તેના તરેહવાર જાત જાતના રૂપ બનાવી દુર પરદેશ મોકલે છે. હાથના વથાટનું કાળું કાપડ ને શેત્રંજી પણ દેશાવર જાય છે, અહીંની મુત્રફેણી, ગાંગડી ને હજવાસન વખણાય છે ને તે પરદેશ જાહે જાય છે છે. અહીંના આરાના ભાગમાં કપાસ વધુ પાકતો હોવાથી કપાસ પીલવાનાં ૪ કારખાનાં છે, તેમ એક મીલ પણ છે. આ રાજ્ય ઉપર ખેડા જિલ્લાના કલેક્ટર સાહેબ દેખરેખ રાખે છે. પ્રથમ આ મોટું બંદર હતું, પણ દરિયો પુરાઇ જવાથી વહાણો નજીક આવી શકતા નથી. હાલમાં તેને સુધરાવે છે, ને સ્ટીમરો આવી શકે તેમ ખોદાણ કરી સ્ટીમરો લાવવાની ઝાંઝણ ચાલે છે. આ રાજ્યનાં મોટાં ગામ તારાપુર ને ઉંદેલ છે.

જવાર સંસ્થાન.

જવાર. આ સંસ્થાનની આબુખાબુ થાણા જીલ્લો છે તેથી અને તે થાણા જિલ્લાના કલેક્ટરના ઉપરીપણા નીચે હોવાથી આને પણ ગુજરાત પ્રાંતમાં ગણ્યું છે. પહેલાં તે મધ્યવિભાગના કોંકણ પ્રાંતમાં હતું. એનું ક્ષેત્રફળ ૩૧૦ ચો. માઇલ છે. તે ખંખાતના રાજ્યથી થોડુંક

ઝોધું છે તેમ વસ્તી અડધા લાખની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી રૂ છે. ને ઉપજ ૧૧૧ લાખ રા. ની છે. અહીંયાં રાજ્ય જતે કોણી છે. અહીંના મુલક જંગલવાળો ને પહાડવાળો છે. તેમાં સાગવાન, થોડું અનાજ કઠોળ, ડાંગર, તલ વગેરે પાકે છે.

સંક્ષિપ્ત વર્ણન.

ગુજરાત પ્રાંતની નદીઓ. મહી, નર્મદા, સાયરમતી, તાપી, યનાસ, સરસ્વતી, ભાદર, મચ્છુ, શેત્રુંજી, વિશ્વામીત્રી, કીમ, મીઠોળા, વાત્રક, શેદી, ખારી, હાથમતી, પાર, કોલક, દમણગંગા વગેરે.

ખંભાતના અખાતને મળનારી નદીઓ. મહી, સાયરમતી, નર્મદા, શેત્રુંજી,

અરબી સમુદ્રને મળનારી નદીઓ. તાપી, ભાદર,

કચ્છના રણમાં જનારી નદીઓ. યનાસ, સરસ્વતી, મચ્છુ.

પર્વતો. ગિર, ગિરનાર, શેત્રુંજી, બર્ડા, મદાવન, પાવાગઢ, આયુ, રાજપીપળા.

જાત્રાના ઠેકાણાં. ડાકોર, વડતાલ, શુકલતીર્થ, સોમનાથપટ્ટણ, દારકા, ખેડબહા, શામળાજી, બહુચરાજી, કાળકાજી ને સિદ્ધપુર. જૈન લોકોનાં:-પાલીતાણા. ગિરનાર, આયુ, ખંભાત. પારસીનું:-ઉદવાડા.

ખંદરો. દારકા, પોરબંદર, નવીબંદર, વેરાવળ, માંમરાજી, ગધરા-બાદ, ભાવનગર, મહુવા, ઘોઘા, ઘોજેરા, ખંભાત. ટંકરીઆ, ભરૂચ, સુરત, વલસાડ, નવાનગર ને વવાણીઆ.

હુવા ખાવાની જગ્યા. કુમસ, ગોપનાથ ને આયુ.

લશ્કરની છાવણીઓ. અમદાવાદ, રાજકોટ, વઢવાણ હીસા, ને વડોદરા.

દ્વીપકલ્પ. કાઠિયાવાડ.

બેટ. દારકા, દીવ, પીરમ, શંખોદ્ધાર, ગોપનાથધતુરીઆ ને કાસવા.
નહેર. હાથમતીની ને ખારીની.

ઉના પાણીના કુંડ. ગોધરામાં ડુવા, કપડવંજમાં લસુંદ્રા, વાંસદા
રોટમાં દેવકીઉનાઈ ને ગિરના કુંગરમાં તુલશીસ્થામ.

તળાવ. નખી, નળ, મુનસર, ગંગાસર, સુદર્શન, છામ, ગોધ-
રેક, ચંદોલા. કાંકરીક ને નારેસર મુખ્ય છે.

ઉત્તરમાંથી દક્ષિણમાં જનારી નદીઓ. મહી, સાવરમતી,
શેઠી, વાતક, ભાદર, વિશ્વામિત્રી,

દક્ષિણમાંથી ઉત્તરમાં જનારી નદીઓ. મચ્છુ.

પૂર્વમાંથી પશ્ચિમમાં જનારી નદી. તાપી, નર્મદા, બનાસ,
સરસ્વતી, છેલી બે નદીઓ પ્રથમ ઉત્તરમાંથી દક્ષિણમાં થઈ પછી
પશ્ચિમ તરફ જાય છે.

પશ્ચિમમાંથી પૂર્વમાં જનારી નદીઓ. શેત્રુંજી.

કૈસરેહિંદ તરફથી ગુજરાત પ્રાંતનાં મોટાં મોટાં રાજ્યોને બાદ-
શાહી વાવટો મળ્યો છે તે નીચે પ્રમાણે:—

ગાયકવાડ	પાલીતાણા	પાલનપુર	વાડાસીનોર
જૂનાગઢ	ધ્રોળ	રાધનપુર	મુંથ
જામનગર	લીંબડી	મડર	ધરમપુર
ભાવનગર	રાજકોટ	રાજપીપળા	વાંસદ
ધ્રાંગધ્રા	ગોંડળ	છોટાઉદેપુર	સચીન
મોરબી	વઢવાણ	દેવગઢખારીઆ	ખંભાત
વાંકાનેર	પોરબંદર	લુણાવાડા	

ગુજરાત પ્રાંતની નજીક કચ્છ પ્રાંત છે ત્યાંના રાજ્યને પણ આ
વાવટો મળેલો છે.

સૃષ્ટીજ્ઞાન કે પદાર્થપાઠ.

ધોરણ ત્રીજું.

પાઠ ૧ લો. પાણી અને તેના ઉપયોગ.

સાધન—કાચનો પ્યાસો, તપેલી ઢાંકણ સાથે, પાણી, અરક, દેવતા સાથે સઘડી વગેરે.

સ. પાણી ક્યાંથી આવે છે ?

જ. આકાશમાંથી વરસાદ રૂપે પડે છે.

સ. આકાશમાં પાણી ક્યાંથી આવે છે ?

જ. પૃથ્વી ઉપરનાં નદી, તળાવ, અને સમુદ્રનાં પાણીની સૂરજના તાપે તપીને વરાળ બને છે તે ઉચે આકાશમાં જાય છે ત્યાં તેના વાદળાં બધાઈને વરસાદ રૂપે નીચે પડે છે.

સ. વરસાદ વરસવાથી શું શું ફેરફાર થાય છે ?

જ. ખેતરમાં ખેડુત લોકો જમીનને ખેડીને પોચી કરે છે તે માટે વાવે છે. તેથી અનાજ વગેરે પાકે છે રસ્તાઓ ધોવાઈને સાફ થાય છે. નદી નાળાં તળાવ વગેરેમાં પાણી ભરાઈ જાય છે.

સ. પાણીનો સમાસ કેમ થાય છે ?

જ. તળાવો ભરાઈ જાય છે. નદીઓ ભરાઈ જાય છે તે તેમાંથી નીચાણ બણી પાણી વહી, સમુદ્રમાં તે પાણી જાય છે કેટલુંક પાણી જમીનની અંદર ઉતરી જાય છે (જ્યારે આપણે કુવા ખોદીએ છીએ ત્યારે ઝરણુ રૂપે તેમાં પાણી આવે છે તે જમીન નીચે ઉતરેલું પાણી છે).

સ. વરાળ કેને કહે છે ?

જ. પાણીની તપેલી ચૂલા ઉપર મૂકી હોય ત્યારે તેમાંથી ધુમાડા જેવું નીકળે છે. ને ઉંચે ચઢે છે તે વરાળ કહેવાય છે.

સ. વરાળને ઠંડી લાગવાથી શું થાય છે ?

જ. પાણી થાય છે ને તેનાં જુદા જુદા રૂપ બને છે.

સ. વરાળ ને ઠંડી લાગવાથી તેના જુદા જુદા રૂપ બને છે તે સમજાવો ?

કરા—કોઈ વખતે આકાશમાંથી લપોટીઓ જેવડા પાણીનાં ઢેફાં પડે છે તેને કરા કહે છે. આકાશમાં વરાળને ઠંડક લાગવાથી પાણી બંધાઈ જાય છે ને નીચે પડે છે તેને કરા કહે છે. તે મ્હોમાં રાખ્યા હોય તો બહુ ઠંડા લાગે છે ને ઓગળી જાય છે.

બરફ. એજ કરાને વધારે ઠંડક લાગે ને મોટા ચોસલા જેવા બંધાઈને નીચે પડે તેને બરફ કહે છે. ઠંડા મુઝકોમાં બરફ બહુ વાર પડે છે. બહુ મોટા ચોસલા પડે છે ત્યારે માણસોને દાખી દે છે. ને કેટલીકવાર બરફના તોફાનમાં માણસો, ઢોરા વગેરે મરી પણ જાય છે. તે તાપથી પીગળી જાય છે.

ઉનાળામાં જે બરફ આપણે ખાઈએ છીએ તે બનાવટી છે. પાણીને સંચાની મદદથી ઠંડક આપે છે. તેથી પાણીના ગટ્ટા બંધાય છે તે બરફ તરીકે વેચાય છે.

હીમ. કેટલીક વખત વરાળ એકદમ કઠણ થવાને બદલે ધીમે ધીમે બંધાય છે અને તેમાંથી ૩ જેવી સફેદ પોચી કરચો નીચે પડે છે તેને હીમ પડ્યું કહે છે તે વખતે તમામ જમીન-ગ્રાડ વગેરે ઘોળું ઘોળું દેખાય છે. હીમ પડવાથી ઘણા કુમળા છોડ ખેતરમાં હોય છે તે બળી જાય છે. ને તેથી પાકને બહુ નુકસાન થાય છે.

ઝાકળ. વરાળ ઉંચે ચઢતાં ચઢતાં કેટલીકવાર ઝાડનાં પાંદડાં કે
કે ઘાસ ઉપર તે ઠરી જાય છે ને તેના પાણીનાં ટીપાં બંધાયલા જોવામાં
આવે છે તેને ઝાકળ કહે છે.

ધુમસ. વરાળ ધુણી રૂપે જ્યારે આપણને દેખાય છે તે વખતે
આપણી આબુબાબુ તેમ ઉંચે જ્યાં જોઈએ ત્યાં ધુણી જ ધુણી દેખાય
છે તેને ધુમસ વરસી કહે છે.

સ. પાણીના કયા કયા રૂપ બને છે ?

જ. કરા-ગરફ-હીમ-ઝાકળ ને ધુમસ વગેરે રૂપ બને છે.

સ. પાણીનો ઉપયોગ શો ?

જ. પીવાના કામમાં ઘણું આવે છે. હરેક પ્રાણીને ઉપયોગી સાધન
તરીકે તે છે. તે ન મળે તો કંઈ સુકાઈ જાય છે, ને વખતે મોત પણ
થાય છે. ખેતરોમાં પાણી વરસાદ રૂપે આવવાથી ખેતી થાય છે. ને
તેનાથી ધાન્યને ઘાસ ચારો પાકે છે.

નહાવા ધોવા માટે તેની ઘણી જરૂર છે. નહાવા ધોવાને પુરતું
પાણી ન મળે તો લુગડાં તથા શરીર મેલાં રહે છે શરીર મેલું રહેવાથી
અનેક જાતના રોગ થાય છે.

સ. સમુદ્રના પાણીનો શું ઉપયોગ છે ?

જ. સમુદ્રના ખારા પાણીથી-મીઠું પકવે છે. તે બધાના અપમાં
આવે છે તેના ઉપર વહાણો ચાલે છે. તેથી એક દેશનો માલ બીજા
દેશમાં સહેલાઈથી લઈ જવાય છે.

સ. નદીના પાણીનો ઉપયોગ શો ?

જ. નદીનું પાણી ડુંગર ઉપરથી આવે છે તે પાણી પીવાના,
નાહવાને ધોવાના અપમાં આવે છે. કેટલીક મોટી મોટી નદીઓમાંથી
નહેરો ખોદેલી હોય છે તે નહેરો વાટે ખેતરોમાં પાણી લે છે. ને તેનાથી

અનાજ, ધાસ વગેરે પકવે છે. કેટલીક મોટી નદીઓમાં નાના વહાણ ચાલે છે તેથી એક ગામનો માલ બીજે ગામ લઈ જવાય છે. નદી જ્યાંથી નીકળે છે તેને મૂળ કહે છે. ને તે જ્યાં આગળ દરિયામાં મળે છે તેને મુખ કહે છે.

પાઠ ૨ જો દેવતા

સાધન—દેવતા, આગીઓ કાચ, ચક્રમક, ૩. મીણપત્તી, દીવાસળી, કાચનો પ્યાલો વગેરે.

સ. દેવતા શું છે ?

જ. લાકડાં-છાણાં કે અડાયાંને સળગાવવાથી તે સળગે છે તેને દેવતા કહે છે.

સ. દેવતા કેમ સળગાવે છે ?

જ. ચીથડું કે ૩ ને તેલ કે દીવેલમાં બોળી પ્રથમ તેને દીવાસળીથી સળગાવે છે ને પછી તેનાથી લાકડાં છાણાં અડાયાં કે કોલસા સળગાવે છે તે સળગે છે તેને દેવતા કહે છે.

સ. દીવાસળી નહોતી ત્યારે દેવતા કેમ પાડતા હશે ?

જ. ચક્રમકના પથ્થરથી; ચક્રમકના પથ્થરને મજબૂત સાથે ધસવાથી માંહેથી તણુખા પડે છે. તેની નીચે ૩ રાખવાથી તણુખા ૩માં પડેને તે ૩ સળગે તેનાથી પછી કાચલા, અડાયા, -છાણા વગેરે સળગાવાય છે.

સ. દેવતાને સળગતો (જીવતો) રહેવાને શાની જરૂર છે ?

જ. જેમ-માણસને જીવતા રહેવાને હવાની જરૂર છે તેમ દેવતાને સળગતો રહેવાને હવાની જરૂર છે.

સ. દેવતા શાથી હોલવાઈ જાય છે ?

જ. હવા વગર તેના ઉપર પાણી રેડવાથી કે ધૂળ નાંખવાથી.

દેવતાના અંગારા ઉપર એક વાસણ ઢાંકીશું તો મહેનો દેવતા હોવાવાદ જશે, કારણ કે તેને હવા મળતી હતી, તે બંધ થઈ તેથી અંગારા ઠરી જાય છે ને પુઝાઈ જાય છે.

સ. દેવતા સિવાય બીજું તેની જાતનું શું છે ?

જ. દીવો.

સ. દીવો શેનો શેનો થાય છે ?

જ. દીવેલનો, તેલનો, ધીનો, મીણબત્તીનો, કોપરેલનો, ને ગ્લાસ-તેલનો-ગ્લાસતેલનો એકદમ બડકો થાય છે માટે તેનો દીવો કોઢીયામાં કે ગ્લાસમાં બળતો નથી પણ બંધીઆર વાસણમાં રાખી તેને બાજે છે બાકીની ચીજો કોઢીયામાં કે પુલ્લી ચીજોમાં બળી શકે છે.

સ. દીવો સળગતો રહેવાને શાની જરૂર છે ?

જ. હવાની જરૂર છે. દાખલા તરીકે એક કચની બરણીમાં દીવો મૂકીને ઉપર ઢાંકણું સજ્જડ બંધ કરવાથી જરાકવારે મહેનો દીવો પુઝાઈ જાય છે. સખબ તેમાં હવા હતી ત્યાં સુધી તે બળ્યો; ને હવા થઈ રહી એટલે તે પુઝાઈ ગયો.

સ. દીવો અને દેવતામાં ફેર શો ?

જ. દીવો પ્રકાશ આપે છે. દેવતા તેટલો પ્રકાશ આપતો નથી થોડો થોડો આપે છે. લાકડાં, છાણાં વગેરે સળગે છે ત્યારે જમદીવાની જ્યોત નીકળે છે તેમ તેમાંથી જ્યોત નીકળતી નથી પણ થોડી થોડીવારે બડકા થાય છે; ને બંધ પડે છે. એક સરખી જ્યોત નીકળતી નથી, તેથી દીવા જેટલો પ્રકાશ તે આપી શકતો નથી.

સ. દીવો-દેવતા શા કામમાં આવે છે ?

જ. દીવો પ્રકાશ આપે છે તેથી અંધારામાં આપણને દેખાય છે ને કામ કરીએ છીએ તે ન હોય તો અંધારામાં બહુ અડચણ પડે.

દેવતા-સંધવાના ખપમાં આવે છે. કાત્યુ અનાજ ખાઈએ તો પેટમાં દુખે, તેથી પકાવીને ખવાય છે. હાલના વખતમાં દેવતાથી તાપીને ગરમાવો લાવીએ છીએ. એ-જીન ગાડી વરાળથી ચાલે છે, તે વરાળ દેવતાના તાપથી તપીને થાય છે. તેમ મીઠો, જીનો, સ્ટીમરો વગેરે વરાળના સાધનો દેવતાના તાપથી વરાળ ચર્ષ ચાલે છે.

સ. દેવતાથી શું નુકસાન છે ?

જ. તેને સાચવે નહિ તો ફઝાય છે. તેમ કેટલીક વખત તેનાથી લુગડાં-લાકડાં-કે ધર સળગી ઉઠે છે ને આગ લાગે છે. તે બહુ નુકસાન કરે છે. માણસે લુગડા પહેરેલાં હોય ને તે સળગે છે ત્યારે કેટલીકવાર તે દાઝીને મરણ પામે છે.

જંગલમાં કેટલીક વખત ઝાડની ડાળીઓ પવનના જોરે એક બીજા સાથે ખુમ અઠડાય છે ને ધસાય છે. ત્યારે તેમાંથી દેવતા ઝરે છે ને તે ઝાડને સળગાવે છે. ને પછી તે વધતાં વધતાં આખું જંગલ સળગાવી મૂકે છે.

પાઠ ૩ મીઠું.

સાધન—સિંધવ, ધસીઉમીઠું, વરાગડુ મીઠું, પાણી, હિંદુસ્તાનનો નકશો.

સ. મીઠું શા કામમાં આવે છે ?

જ. મીઠું માણસના અને ઘેરના ખાવાના કામમાં આવે છે.

સ. મીઠું ખાવાથી શું ફાયદો થાય છે ?

જ. મીઠું ખાવાથી હાડકાંને પુષ્ટિ મળે છે. લોહીને સ્વચ્છ કરે છે.

તેથી શરીર નિરોગી રહે છે.

સ. મીઠું કેમ બને છે તે જાણતા હોતો કહો ?

જ. મીઠું દરિયામાં પકવે છે. દરિયા કિનારે, કમરપુર ઉંડા ખાડા કરી તેમાં દરિયાનું પાણી ભે છે ને સૂરજના તાપે તેને સુકવે છે દરિયાનું

પાણી ખાઈ છે તેથી તે ખાડામાં સૂકાવાથી ઉપર ઝીણી ઝીણી સફેદ પોપડી બાજે છે. તેને-ઉઝરડી લે છે તે ઘસીઉં મીઠું કહેવાય છે. મીઠું પકવવા જે ખાડા કરે છે તેને અગર કહે છે ને પકવનારને અગરીયા કહે છે; કેટલાક ફૂવાના પાણી બહુ ખારાં હોય છે તેમાંથી પણ ઉપર પ્રમાણે ખાડા કરી તેમાં તે ફૂવાનું પાણી ભરી લઈ સૂકાવે છે. તે સૂકાઈને તેના ગાંગડા બંધાય છે તેને વરાગડું મીઠું કહે છે. તે ખારાઘોડા, ઘાંગઘા, ને ઘોડાસર વગેરે ઠેકાણે થાય છે.

પંજાબમાં મીઠાની મોટી મોટી ખાણો છે તેમાંથી ખોદી કાઢે છે તેને સિંધવ કહે છે. યુરોપખંડમાં પણ સિંધવની ખાણો છે. ખાવા માટે સૌથી ઉત્તમ મીઠું ઘસીઉં કહેવાય છે.

સ. મીઠાના ગુણ બોલો ?

જ. મીઠું ખરડ છે. તેના કડકાને બાંગીશું તો માંહે પાસા દેખાય છે. અપાર દર્શક છે કાચમાંથી જેમ આરપાર દેખાય છે તેમ મીઠામાંથી દેખાતું નથી માટે તે અપાર દર્શક છે સ્વાદ ખારો છે ખાવાથી સમજાય છે. રંગે ઘોળું છે.

જંતુને નાશ કરનાર છે.

સ. મીઠાનો ઉપયોગ સમજાવો ?

જ. ખાવાના કામમાં લે છે. અથાણામાં નાંખે છે. ગજરમાં નાંખે છે, તેથી દુર્ગંધ આવતી નથી. માણસના મુઠ્ઠાને રાખી મૂકવાની જ્યાં જરૂર હોય છે ત્યાં તેને ચીરી તેના પેટમાં ભરે છે તેથી તે કાઢતાં કે સડતાં નથી. માખણ જેવી ચીજને ઘણા દીવસ રાખી મૂકવા માટે તેમાં ભેળવે છે (મીઠા વગરની રસોઈ શીઘ્ર લાગે છે.)

સ. ખાંડ અને મીઠાને-સરખાવો ?

જ. બન્ને ઘોળા છે તેથી ભોંયપર પડ્યા હોય તો ઓળખવા

મુશ્કેલ પડે છે બંનેના કડકા ગાંઠાં થાય છે, ને જુકો પણ થાય છે.

બંને પાણીમાં ઓગળી જાય છે.

ફક્ત સ્વાદમાંજ ફેર છે. ખાંડ ગળી લાગે છે, ને મીઠું ખાંડ લાગે છે. મીઠું શરીરને ફાયદાકારક છે. તેટલી ખાંડ ફાયદાકારક નથી. ખાંડ વધારે ખાધી હોય તો નુકસાન કરે છે.

પાઠ ૪ થી ગંધક.

સાધન—લાકડીઓ ને આમલસારો ગંધક, દેવતા, પ્યાસો, વાડકી, રંગીન ફુલ, દીવાસળી વગેરે.

સ. ગંધક શું છે ?

જ. ખાણુમાંથી નીકળે તો પીળા રંગનો પદાર્થ છે. તે ખાણુમાંથી નીકળે છે. માટે ખનિજ કહેવાય છે. તેની ખાણો નથી, પણ તાંબા સાથે મળેલો હોય છે. તેને ગાળીને જુદો પાડે છે.

સ. ગંધક શા કામમાં આવે છે ?

જ. દવાના કામમાં વપરાય છે ખસના ફાલ્લા થયા હોય તેને ગંધક ખવરાવે છે. ગંધકનો મલમ બનાવી તે ચોપડે છે પથ્થરની સાંધમાં લોઢાની પાટી મૂકી તેના ઉપર ગંધકનો રસ રેડવાથી સાંધ પુરાઈ જાય છે ને પાટી તેમ પથ્થર જોડાઈને ચોંટી જાય છે. દીવાસળીના છેડા ઉપર તે ચોપડવામાં આવે છે તેથી દીવાસળી તરત સળગે છે. ગંધકમાં ખાસ ગુણુ રંગ ઉડાડી દેવાનો છે. ગંધકનો ધુમાડો કરી તેના ઉપર ફુલ ધરી રાખીશું તો ધુમાડો ફૂલને લાગશે. અને ફૂલને ધુમાડો લાગવાથી ફૂલનો જે રંગ છે તે ઉડી જાય છે. ફૂલની માફક કાગળ, ઉન, ને રેશમી લુગડાના રંગ પણ ગંધકનો ધુમાડો ઉડાડી દે છે.

સ. ગંધકના ગુણુ વિષે જે જાણતા હો તે કહો ?

જ. ગંધક ખરડ છે. તેના કડકા ઝટ બાંગી જાય છે. કાચની

માફક તેની આરપાર દેખાતું નથી, માટે તે અપાર દર્શક છે. પાણીમાં જેમ ખાંડ ઓગળી જાય છે તેમ તે ઓગળી જતો નથી. માટે ઓગળવાનો ગુણ નથી પણ દેવતા ઉપર મૂકવાથી તે પીગળી જાય છે, માટે પીગળવાનો ગુણ છે. પીગળે છે તે વખતે જેના રંગમાં ફેર પડે છે. ને તે રતાશ પડતો દેખાય છે. પાછો તે રસને ઠરવા દે છે તો મૂળ રંગ પકડે છે. કાચના પ્યાલામાં કે વાડકીમાં રાખી તેને દેવતા કે દીવા ઉપર ધરવાથી તે પીગળે છે. ને માર્દેથી ધુમાડો નીકળે છે, તે લીલાશ પડતો હોય છે. જે તેને વધારે વાર તાપ ઉપર રહેવા છદ્ધએ તો તેમાંથી એકદમ તડકો થાય છે, તે આસમાની રંગનો હોય છે. ગંધકના રસના લોકો પ્યાલા બનાવે છે ને તેમાં દૂધ રેડી પીએ છે, તેથી ફાયદો થાય છે.

સ. ગંધકનો ધુમાડો કેવો હોય છે તે વિશે જાણતા હો તે કહો ?

જ. ગંધકનો ધુમાડો લીલાશ પડતો હોય છે, તેની વાસ બહુ કડક છે જેથી તેનો ધુમાડો ગળામાં જાય છે તો ઘાંટો એસી જાય છે.

સ. ઓગળવું ને પીગળવું એમાં ફેર શો ?

જ. પાણીમાં જે વસ્તુ ગળી જાય તેને ઓગળવું કહે છે જેમકે ખાંડ-મીઠું વગેરે ને દેવતામાં જેનો રસ થઇ જાય તેને પીગળવું કહે છે. ગંધક સોનું રૂપું, તાંબુ વગેરે ધાતુઓ એ રસને ઠંડો પડવા દે તો પાછો ઠરીને અસલ રૂપ થાય છે.

પીગળ્યા પછી તેના જે જે ઘાટ કે રૂપ કરવા હોય તે થાય છે.

સ. ગંધકનો વધારે વપરાશ શેમાં થાય છે ?

જ. દીવાસળીને છેડે ઓપડવામાં તેનો બહુ ઉપયોગ થાય છે.

કારણ કે તે ઝટ સળગી ઉડે તેવો છે તેથી.

સ. ગંધક કેટલી જાતનો છે ?

જ. બે જાતનો છે. એક આમળસડો ને બીજો લાકડીઓ.

પાઠ ૫ માં પહેલદાર વસ્તુઓ.

સાધન—સાકર, ફટકડી, મીઠું, અકીકનો પથ્થર, હથોડી વગેરે.

સ. પહેલદાર વસ્તુઓ કોને કહે છે ?

જ. જે વસ્તુને ભાંગવાથી પહેલવાળા કડકા પડે તેને પહેલદાર કે પાસાદાર વસ્તુઓ કહે છે. દરેક પહેલદાર વસ્તુ એક સરખા ધાટના પાસાદાર કડકાની બનેલી હોય છે તેને ભાંગવાથી જે પહેલદાર કડકા પડે તે બધા એક સરખા પહેલદાર હોય છે.

સ. તમે પહેલદાર કઈ કઈ વસ્તુઓ જોઈ છે ?

જ. મીઠું. ગંધક. બરફ. સાકર-ફટકડી. અકીક-હીરા. માણિક વગેરે.

સ. પહેલદાર વસ્તુઓ ક્યાંથી મળતી હશે ?

જ. કેટલીક ચીજો જેવી કે પથ્થર-ગંધક-ફટકડી વગેરે જમીન-માંથી ખાણમાંથી નીકળે છે. ને-સાકર-બરફ-મીઠું વગેરે ચીજો માણસો બનાવે છે.

સ. કાચના કડકાને પછાડીએ તો પહેલદાર ધાટ બને કે કેમ ?

જ. કાચના કડકા એક સરખા ધાટના થતા નથી માટે તે પહેલદાર કહેવાય નહિ.

સ. પહેલદાર વસ્તુને કેટલા પાસા હોય છે ?

જ. ઓછામાં ઓછા ૪ પાસા તો હોય તે ઉપરાંત કોઈને ૬ પાસા હોય છે ને કોઈને ૮ પાસા પણ હોય છે. નક્કી નિયમ હોતો નથી.

સ. પહેલ વિષે જે જાણતા હો તે કહો ?

જ. સોના લોકો સોના રૂપાના ધરેણા બનાવે છે તેને ટીપી ટીપી ને કે-ધસી ધસીને પાડે છે. તે શોભાયમાન દેખાય છે તેને બનાવટી પહેલકહે છે ને ઉપર જે સાકર-ગંધક વગેરેના પહેલ કલા તે કુદરતી પહેલ છે.

સ. અકીકના પથ્થર ક્યાં નીકળે છે.

જ. નાંદોદ પાસે રતનપુર આગળની જમીનમાંથી તે નીકળે છે.

સ. તેના ઘાટ કોણુ બનાવે છે ?

જ. ખંભાતમાં અકીકીયા તેને પકવી તેના જુદા જુદા ઘાટ બનાવે છે.

સ. અકીક, હીરા, માણેક વગેરે પથ્થરોને પહેલદાર શા માટે કહે છે.

જ. તે પથ્થરના કડકાને પછાડવાથી જે નાના નાના કડકા થાય છે તે પણ તેના જેવાજ (અસલના જેવાજ) પાસાદાર હોય છે તેથી તે પહેલદાર કહેવાય છે.

પાઠ ૬ ઠા. લોહું ને પોલાદ.

સાધન—લોહાની કાચી ધાતુ, બરતર-ધડતર ને પોલાદ, ધડીઆ-ળની કમાન, ચપ્પુ, રકુ, વગેરે તથા પૃથ્વીનો નકશો.

સ. લોહું એ શું છે ?

જ. એ ખાણમાંથી નીકળે છે માટે ખનિજ પદાર્થ છે.

સ. લોહું ખાણમાંથી કેવું નીકળે છે ?

જ. લોહું ખાણમાંથી નીકળે છે ત્યારે માટી, પથ્થર સાથે મળેલું હોય છે. તેના મોટા ગટ્ટા ખાણમાંથી ખોદી કાઢે છે પછી તેને બટ્ટીમાં વાસણમાં મુકી ઉકાળે છે એટલે તેમાં રસને પથ્થર વગેરે હોય છે તેને ગાળી લઈને રસને જુદો પાડે છે તે લોહું કહેવાય છે તે લોહાને બરતર લોહું કહે છે.

સ. લોહાની જાતો વિષે જાણુતા હો તે કહે ?

જ. લોહું ત્રણ જાતનું છે. બરતર-ધડતર ને પોલાદ કે ખરું લોહું.

સ. બરતર લોહા વિષે જાણુતા હો તે કહે ?

જ. ખાણમાંથી ખોદી લાવી તેને ઉકાળી તેનો રસ થાય છે તે

બરતર લોહું કહેવાય છે તે ધણુંજ ખરડ છે પછડાવાથી ભાંગી જાય છે. તેને માળીને તેના રસ કેટલાક બીબામાં રેડી તેના જુદા જુદા ધાટ બનાવે છે જેમકે પાણીની નળીઓ, જળીઓ, કંઠરાઓ વગેરે આકાર બનાવે છે.

સ. ઘડતર લોહા વિષે જાણ્યતા હો તે કહો ?

જ. બરતર લોહાને બઠૂમાં ફરી ખૂબ ઉકાળી તેને ટાહું પડવા દે તેને ઘડતર લોહું કહે છે. તે નરમ થાય છે ને ઝટ પછડાવાથી ભાંગી જતું નથી. તેથી તેના વાસણો તાળા કોદાળી, પાવડા, સાંકળો, કડા-નકુચા ને ખેતીના ઓજાર વગેરે સામાન બનાવે છે.

સ. પોલાદ વિષે જાણ્યતા હો તે કહો ?

જ. ઘડતર લોહાને ફરી કોલ સાથે ખૂબ તપાવી પાણીમાં બોળે છે. ફરી પાછા એ પ્રમાણે તપાવી પાણીમાં બોળે છે એ પ્રમાણે ચાર પાંચ વખત કરવાથી લોહું ખરું થાય છે તેને પોલાદ કે ગજવેલ કે ખરું લોહું કહે છે. પોલાદની ઘણી વસ્તુઓ બને છે. જેવી કે સુતારના તમામ હથિયાર-ચાપુ-રકુ-કાનસને ઘડીઆળની કમાન તરવાર વગેરે જેટલી વાર લોહાને તપાવી પાણીમાં બોળે તેટલીવાર પાણી પાયું કહે છે જેમ વધારે વાર પાણી પાય તેમ તેની ધાર વધારે નીકળે છે. આપણા દેશના કારીગરો એ પ્રમાણે પાણી પાઈ-ચપુ-છરીઓ વગેરે સામાન બનાવે છે.

સ. લોહાનો સામાન બનાવનાર કોણ કહેવાય છે ?

જ. હુદાર.

સ. લોહાની ખાણો ક્યાં છે ?

જ. આપણા દેશમાં તેની ખાણો છે તેમ અમેરિકા ઈંગ્લાંડ જર્મની વગેરે દેશોમાં તેની ખાણો છે.

સ. લોહું આટલું બધું ઉપયોગી છે છતાં સોંધું કેમ વેચામ છે ?

જ. તે ઘણુંજ નીકળે છે. સોના રૂપા કરતાં તેની ખાણો બહુ હોવાથી તે સોંધું વેચાય છે.

સ. ગજવેલ એટલે શું ? ને તે કેમ બને છે ?

જ. પોલાદ કે ખર્ડે લોહું. મૂળ લોહું ખાણમાંથી નીકળે છે તેને ગાળે છે. ત્યારે બરતર થાય છે ફરીથી તેને તપાવી ટાદુ પાડે છે તેને ઘડતર કહે છે તેને ફરીથી દ્રાક્ષસા સાથે તપાવી પાણીમાં બોળે છે, ત્યારે પોલાદ કે ગજવેલ થાય છે. જેમ વધારે વાર એ પ્રમાણે કાલ-સામાં તપાવી પાણીમાં બોળે તેમ તે સાઈ ને કીંમતી લોહું થાય છે.

સ. પાણીની નળીઓ નળ એ કયા લોહાના બને છે ?

જ. બરતર લોહાના.

સ. ખેતીના ઓગર કયા લોહાના બને છે ?

જ. ઘડતર લોહાના.

સ. સુતારના ઓગર કયા લોહાના બને છે ?

જ. ગજવેલ કે પોલાદના.

પાઠ ૭ મો. ઝાડની ઈંદ્રિયો તથા તેના કામ.

સાધન—ઝાડનું મૂળ, પાંદડા, ફુલ, ડાળી, ફળ વગેરે.

સ. ઈંદ્રિયો એટલે શું ?

જ. રૂપ-રંગ-રસ-ગંધ સ્વાદ વગેરે જેનાથી સમજાય છે તે ઈંદ્રિયો કહેવાય છે.

સ. માણસને કઈ કઈ ઈંદ્રિયો હોય છે. ને તે શું કામ કરે છે ?

જ. આંખ—જેવાનું કામ કરે છે.

કાન—સાંભળવાનું કામ કરે છે.

નાક—વાસ (સુગંધી વગેરે) પારખવાનું કામ કરે છે.

જીમ —સ્વાદે નાણવાનું કામ કરે છે.

ચામડી —ટાકું-ઉનું-લીસું ખડખડું વગેરે પારખવાનું કામ કરે છે.

સ. માણસ શા વડે ઉભું રહે છે

જ. પગ વડે.

સ. માણસ પગ વડે ઉભું રહે છે તો ઝાડ શા વડે ઉભું રહેતું હશે ?

જ. મૂળ વડે.

સ. ઝાડના ભાગ વિષે નાણુતા હો તે કહો ?

જ. મૂળીઆં, થડ, પાંદડાં, ને ફળ ઝાડના ભાગ તે તેની ઈંદ્રિયો કહેવાય છે. જેમ માણસ ઈંદ્રિયો વડે જેવા-સાંભળવા-સુંઘવાનું કામ કરે છે તેમ ઝાડ પણ ઈંદ્રિયો વડે કામ કરે છે.

સ. મૂળીઆં શું શું કામ કરે છે ?

જ. મૂળ જમીનમાં ઉડે હોય છે. એમ કહેવાય છે કે ઝાડ જેટલું બહાર ઉંચું હોય તેટલું જમીનમાં નીચે હોય છે. નીચે તેના મૂળીઆં હોય છે. એ મૂળીઆમાં ઝીણાં ઝીણાં વેહ હોય છે. તે વડે તે જમીનની અંદરનો ભેજ, પાણી વગેરે ચૂસી લે છે. ને ત્યાંથી થડમાં જાય છે માટે મૂળ ખોરાક મેળવવાનું કામ કરે છે, ને ઝાડને ટકાર ઉભું રાખે છે.

સ. થડ વિષે નાણુતા હો તે કહો ?

જ. મૂળ વાટે ચૂસેલો રસ તમામ થડમાં આવે છે. તેથી થડનું પોષણ થાય છે ને ત્યાંથી પાંદડાં વગેરેમાં જાય છે. તેથી થડ જડરની માફક બધે ખોરાક (રસ) પહોંચાડવાનું કામ કરે છે.

સ. પાંદડાં વિષે નાણુતા હો તે કહો ?

જ. પાંદડાની અંદર ઝીણાં ઝીણાં છિદ્રો છે તે વાટે તે હવા લે

છે ને ઝાડમાંનો રસ જે થડમાં થઈ ઝાળામાં આવે છે તેમાંથી નકામો રસ હોય તે પાંદડા બહાર કાઢી નાંખે છે. આપણે જેમ પરસેવા વાટે નકામો પદાર્થ શરીરમાંથી બહાર કાઢીએ છીએ તેમ ઝાડ પાંદડાં વાટે નકામો રસ બહાર કાઢે છે આથી પાંદડા ઝાડને તાજી હવા આપે છે ને નકામો ભાગ બહાર કાઢી નાંખે છે તેથી ઝાડનું પોષણ થાય છે.

સ. કુલ વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. કુલ ફળ ઉત્પન્ન કરવાનું કામ કરે છે. તે ફળમાં બી હોય છે તે વડે ફરીથી નવું ઝાડ ઉત્પન્ન થાય છે.

સ. ઝાળીઓ વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. બધા ઝાડને ઝાળી હોતી નથી કેટલાક ઝાડને હોય છે ને કેટલાક (કેળ, તાડ, નારીએળ, સોપારી) ને નથી હોતી. જેથી તે ઝાડની ઈન્દ્રિય કહેવાતી નથી. તે થડનો ભાગ છે ને તેમાં થઈને રસ પાંદડામાં જાય છે.

સ. દરેક પ્રાણીને જીવવા માટે શેની જરૂર છે ?

જ. હવા, પાણીને, ખોરાક.

સ. ઝાડને જીવવા માટે શેની જરૂર છે ?

જ. હવા, પાણીને ખોરાક.

સ. ઝાડ પ્રાણીમાં (સજીવન) ગણાય કે કેમ ?

જ. ઝાડમાં જીવ છે જો જીવ ન હોય તો વધે નહિ. તે વધે છે, કરમાય છે, તેનામાં જીવ છે એમ જણાય છે. પરંતુ તે બીજા પ્રાણી જેવો નથી.

પાઠ ૮ માં ઝાડનો રસ.

સાધન—રબર, લાલગુંદર-સાબુચોખા-કપુર, વગેરે

સ. આપણે દૂધ ખાઈએ છીએ તે ક્યાંથી આવતું હશે ?

જ. ગાયને બેસો દૂધ બહુ આપે છે. જેમ ગાય બેસ દૂધ આપે

છે તેમ કેટલાંક ઝાડ પણ દૂધ આપે છે.

સ. ઝાડનું દૂધ તમે જોયું છે ?

જ. ના જી.

સ. રબર બધાએ જોયું છે ?

જ. હા જી—રબર એ ઝાડનું દૂધ છે—રબરના ઝાડ આપણા દેશમાં ને બીજા દેશમાં ઘણા થાય છે. તેના થડમાં કાણું કરી ત્યાં વાસણ બાંધે છે તેથી ઝાડમાંથી દૂધ (પીળાશ પડતો રસ) નીકળીને વાસણમાં પડે છે. તેને તડકે સૂકાવી દે છે એટલે તે રબર કહેવાય છે.

સ. રબર શા ઉપયોગમાં આવે છે તે જાણતા હો તો કહો ?

જ. રબરના કુકા-ઢીંગલી વગેરે ઘણાં રમકડાં બનાવે છે. પેન્સિલના ડાઘા કાઢવાના ખપમાં આવે છે તેમાં પાણી આરપાર જતું નથી તેથી તેના જોડા, તંબુ વગેરે બનાવે છે. રબરની પોલી નળીઓ, ટાટીઓ વગેરે બનાવે છે. ગાડીના પૈડાની વાટો રબરની બનાવે છે. વગેરે ઘણી ચીજો બનાવે છે.

સ. રબરના ઝાડમાંથી રસ નીકળે છે તેવો બીજા ઝાડમાંથી રસ નીકળે છે કે કેમ તે વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. બધા ઝાડમાંથી રસ નીકળે છે. કેટલાક ઝાડનો રસ અતિ ઉપયોગી છે. તે કેટલાક ઝાડનો થોડો ઉપયોગી છે.

બાવળના ઝાડમાંથી રસ ઝરે છે તે ઝાડ પર ચોટી રહે છે તે ગુંદર કહેવાય છે. તે શરીરને ફાયદો કરતો હોવાથી—લોકો શિયાળામાં ધી-સાકર સાથે તેના લાકુ કરી ખાય છે તેજ પ્રમાણે કોઠી-ભોરડી લીમડો વગેરેનો રસ નીકળે છે તે ગુંદર કહેવાય છે તે બાદળ જેટલો સારો થતો નથી. ગુંદર કાગળ ચોંટાડવાના કામમાં પણ આવે છે.

સ. ઝાડના રસ કેટલી જાતના છે તે વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. ઝાડના રસ ધણી જાતના થાય છે.

ઘટરસ-રસ નીકળ્યા પછી તે ઠરી જાય છે. તેના આકાર બને છે જેમકે-રખડનો રસ.

ઘટરસ-રસ નીકળ્યા પછી તે ઠરી જાય છે. પણ તેના આકાર બનતા નથી. યુંદર વગેરે.

હરે નહિ તેવો રસ-ફેટલાક ઝાડમાંથી રસ નીકળે છે તે ખીલકુલ ઠરતોજ નથી, જેમકે તાડી-ખજૂરી વગેરે. તાડી ખજૂરીના રસને નીરો કહે છે તે કચી છે. પીવાથી ફફડ ચઢે છે. તો પણ ધણા માણસો તેને પીએ છે.

હરે ત્યારે જુકો થાય તેવો રસ-ખરસાણી, વગેરે ઝાડમાંથી નીકળે છે તે દવાના કામમાં આવે છે.

સ. સાયુ ચોખ્ખા વિષે જાણતા હો તે કહેા ?

જ. સાયુ ચોખ્ખા ઝાડનો રસ નથી. પરંતુ ઝાડનું થડ છે આપણા દેશમાં જંગલમાં તેના ઝાડ થાય છે. તે ઝાડ મોટું થયા પછી તેને કાપી નાંખે છે ને છાલ ઉખેડી લે છે પછી થડને ખાંડીને જુકો કરે છે. પછી તેમાં પાણી રેડી પલાળે છે તેથી કચરો વગેરે ઉપર તરી આવે છે ને જુકાનો જડો ભાગ નીચે ઠરે છે પછી ઉપરનો કચરો વગેરે કાઢી નાંખી જુકાને સફ્રવે છે. તે લોટ વેચાય છે. જુકાને પાણીમાં પલાળી ચાણણીવતી તેને ચાળે છે તેથી તેના દાણા બંધાય છે ને સફાય છે. તે સાયુચોખ્ખા કહેવાય છે.

સ. સાયુ ચોખ્ખા! ઝાડનો રસ કહેવાય કે કેમ ?

જ. સાયુ ચોખ્ખા ઝાડનો રસ નથી પરંતુ બનાવટી છે.

સ. સાયુ ચોખ્ખા શા કામમાં આવે છે ?

જ. તે જલદી પચી જાય છે તેથી માંદા માણસને ખોરાકમાં

આપે છે. તેમ અપવાસમાં લોકો તેને ખાય છે.

સ. શુંદર એ શું છે—રસ શું છે—નીરો શું છે ?

જ. ઝાડનો રસ છે, ઝાડનો રસ છે.

સ. નીરો ક્યા ઝાડનો રસ છે ?

જ. તાડી ખજૂરી વગેરે ઝાડનો રસને નીરો કહે છે.

પાઠ ૯ મા. ઘઉં તથા ઘઉંનો લોટ.

સાધન—ખતી શકે તો ઘઉંના ખેતરમાં લઈ જઈ ખતાવવું દરેક જાતના નમુના—લોટ થુણું, મેદો, રવો વગેરે.

સ. ઘઉં શું છે ?

જ. એક જાતના ઘાસનું ખી.

સ. બાજરી, જીર, ફુંડામાં થાય છે તેમ-ઘઉં શેમાં થાય છે ?

જ. ઉંખીમાં.

સ. ઘઉંનો છોડ કેટલો ઉંચો થાય છે ?

જ. દોઢેક હાથ ઉંચો થાય છે.

સ. ઉંખીમાં અને ફુંડામાં અનાજ ઉગે છે એ સિવાય ખીજું અનાજ શેમાં થાય છે ?

જ. શીંગામાં.

સ. શીંગામાં શું શું થાય છે ?

જ. ચણા, વટાણા, તુવેર, વાલ, મગ, અડદ, ચોળા, મદ વગેરે.

સ. શીંગામાં થાય તેને શું કહે છે ?

જ. કઠોળ કહે છે.

સ. કઠોળના દાણા અને, ઉંખીમાં તથા ફુંડામાં થાય છે તે અધાના દાણા તપાસો. તેમાં શું ફેર છે તે જણાવો ?

જ. ઉંમીના ઘઉં, ડાંગર, જવ. કુંડાના જર, ખાજરી, મકાઈ થાય છે તે લગભગ સરખા છે કેટલાક દાણા ગોળ છે ને કેટલાક દાણા લાંબગોળ છે. ઘઉં ને ચોખ્ખાનો દાણો લાંબો છે. જર-ખાજરી મકાઈનો દાણો ગોળ છે. તેમની વચમાં ફાટ નથી.

ચણુ-વાલ, અડદ, મગ વગેરેના દાણાની વચમાં ફાટ છે તેથી તેના બે ભાગ સરખા થાય છે. જર ડાંગરના તેમ થતા નથી જેને ફાટ નથી તે એકદળી કહેવાય છે ને જેને ફાટ હોય છે તે બેદળી અથવા દ્વીદળી કહેવાય છે.

સ. ઘઉંની કેટલી જાતો છે ?

જ. ધોળા, કાકા, વાજીઆ, ને પોપટીઆ.

પંજાબ ભણી જે ઘઉં થાય છે તે દાઉદખાની કહેવાય છે. સુરત ભરચમાં થાય છે તે હાંસોટી કહેવાય છે. ઉપરના અને જાતના ઘઉં પીળાશ પડતાને ચળકતા છે તેમ પોચા છે. ને દેખાવમાં ભરાડ દેખાય છે.

કાકા ઘઉં કાઠિયાવાડમાં થાય છે તે રાતા હોય છે. વાજીયા ઘઉં રાતાને ટાળાશ પડતા હોય છે દાણો જીણા હોય છે.

પોપટીયા ઘઉં ડાંગરના જેવા ફાંતરાની અંદર હોય છે તે રંગે સફેદ છે દાણો ઘણોજ જીણા હોય છે.

સ. ઘઉંની ઉત્પત્તિ વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. ઘઉં વાવવાના ખેતરમાં ચોમાસામાં પાણી ભરી રાખે છે. બાહરના મહીનામાં તે પાણી સુકાઈ જાય ત્યારે તેને ખેડાને તેમાં ઘઉં વાવે છે ઘઉં આસો મહીનામાં વચાય છે. ને માહ કે ફાગણ મહીનામાં તૈયાર થાય છે તેનો છોડ દોઢે હાથ ઉંચો થાય છે ને તે નીચળાય છે ત્યારે તેને ઉંચી આવે છે. ને તે ઉંચીમાં ઘઉં થાય છે તે સકાય ત્યારે વાઢી લઈ ખજામાં લઈ જઈ પગરવ કરી દાણા છુટા પાડે છે.

ને બાકીનો ભાગ (કુંવળ) ઘાસ વગેરે ઢોરના ખાવામાં આવે છે.

સ. ધઉં શા કામમાં આવે છે ?

જ. ધઉં પૌષ્ટિક છે જેથી ધણી લોકો તેને જુદી જુદી રીતે તેની વસ્તુઓ બનાવી ખાય છે.

ધઉંના લોટને દળીને ચાળે છે ઝીણા ભાગ તે લોટ તેમાં પાણી રેડી કણક બાંધી તેની રેટલી કે પુરી કરે છે જરાક જડો ભાગ રહે છે તેનો કંસાર કે શીરો બનાવે છે, ને ભુસુ રહે છે તે ઢોરના ખાવામાં આવે છે. કેટલાક ગરીબ માણસ તેને બાફીને ખાય છે.

ધઉંને પલાળીને કોરા કરીને પછી દળે છે ને લોટ કરે છે. તેમાં જે છેક ઝીણા લોટ નીકળે છે તે પરસુદી કહેવાય છે. તેની ધણી ચીજો લાડવા, સુત્રફણી વગેરે બનાવે છે, જરાક જડો ભાગ રહે છે તે-રવો કહેવાય છે. તેનો શીરો, પુરી, વગેરે ધણી વસ્તુઓ કરે છે. ને થુલુ કે ભુસુ રહે છે તે ઢોરને ખવરાવે છે. ધઉંમાં ગળપણુ છે તેથી પરસુદીને પાણીમાં પલાળી રહેવા દેવામાં આવે છે. તો તેમાં ખટાશ આવે છે. તેને આથો આવ્યો કહે છે. જ્યારે આથો આવે ત્યારે તેની જલેબી બનાવે છે. એકંદરે ધઉંની ધણી ચીજો બને છે.

સ. ખાવા સિવાય ધઉં બીજા શા ઉપયોગમાં આવે છે ?

જ. તેના લોટની લાડી બનાવે છે તે-કાગળ વગેરે ચોટાડવાના કામમાં આવે છે.

તેના લોટની ખેળ બનાવે છે તે લુગડામાં ચઢાવવાના કામમાં આવે છે.

લોટની પોટીશ બનાવી તે ગુમડા ઉપર મૂકવામાં આવે છે તેથી ગુમડું ફાટી જાય છે.

પાઠ ૧૦ મો. પાંદડાંના ધાર.

સાધન—વડ, પીપળા, લીમડા-કેળ-વગેરેના પાંદડા.

સ. પાંદડાં શું કામ કરે છે ?

જ. પાંદડામાં ઝીણા ઝીણા છિદ્રો છે તે વાટે હવા લે છે અને ઝાડના રસમાં જે નકામો ભાગ હોય છે તે પાંદડા બહાર કાઢે છે.

સ. પાંદડાનો આકાર કેવો હોય છે ?

જ. કેટલાંક પાંદડા-નાનાં હોય છે કેટલાક મોટા હોય છે, કેટલાંક ગોળ હોય છે ને કેટલાંક લંબગોળ હોય છે કેટલાક ઉપરથી અણીવાળાં હોય છે કેટલાક હાથ આકારના હોય છે. જર, બાજરીના પાંદડા ધાસ જેવા લાંબા હોય છે (તે ધાસજ કહેવાય છે).

સ. તમે જુદા જુદા ઝાડના છોડના નામ ગણાવો ?

જ. આમલી, પીપળો, વડ, લીમડો, આંબો, આસોપાલવ, કેળ, શુલાળ, કમળ, અજમાનો છોડ, કુંવાર વગેરે.

સ. દરેક ઝાડના પાંદડા વિષે જાણતા હો તે કહો ?

વડનું પાંદડું. ઘાંડી આગળ સાંકડું. વચમાં પહોળું ને ટાંચે અણી-પડતું છે.

પીપળાનું ગંજીફાના પાનામાંના લાલ બદામ જેવું છે: તેની નીચેના ભાગમાં ખાંચ છે ને ટાંચ તે લાંબી અણીદાર છે.

બાજરીનું પાંદડું. એને ધાસનું પાંદડું કહે છે તે બહુ લાંબું છે સહેજ પહોળું છે ને તેની ખંતે બાજુ તરવારની ધાર જેવી છે.

આમલીનું પાંદડું ઉપરના પાંદડા કરતાં જુદી જાતનું છે તેના છુટા ભાગો બેઉ તરફ જેવામાં આવે છે ને વચ્ચેની નસથી તે ટંગાયેલા છે. કપાસના પાંદડાનો આકાર હાથના આંગળાના ખાંચ ભાગ હથેલીને જેડાયેલા છે, તેવી રીતે હથેલી જેવું નીચલું પાંદડું હોય છે ને

ઉપરનો આકાર આંગળા જેવો હોય છે.

લીમડાનું પાંદડું બે ત્રણ આંગળા લાંબુ ને ચોડું પહોળું હોય છે તેના ઉપર કરવતની ધાર જેવા દાંતા હોય છે.

કેળનું પાંદડું ઘણુંજ મોટું હોય છે ને વચમાં જડી નસ હોય છે તે નીચે જડી ને ઉપર જતાં પાતલી થાય છે.

કુંવારના પાંદડા જડા હોય છે ને લાંબા હોય છે. પહોળા થોડાક હોય છે.

સ. પાંદડા નાનાં મોટાં શા માટે થતા હશે ?

જ. જે ઝાડને ઘણુંજ પાણી જોઈએ છીએ તેના પાંદડા ઘણુંજ મોટાં હોય છે. કારણ કે વધુ પાણી ચૂસે છે. તેમાંથી નકામો ભાગ વધારે હોય તે પાંદડા વાટે કાઢી નાંખે છે માટે જો મોટાં પાંદડા ન હોય તો તે નીકળી શકે નહિ તેમ હવા પણ વધારે લઈ શકે નહિ.

સ. નાગરવેજના પાંદડા શા કામમાં આવે છે ?

જ. તે પાન કહેવાય છે ને લોકા તેને ચુનો કાચો ચોપડી સોપારી મૂકી બીડું બનાવી ખાય છે.

સ. લીમડાનું પાંદડું શા કામમાં આવે છે ?

જ. લીમડાનું પાંદડું કડવું છે તેમ કરીઆતાનું પાંદડું કડવું છે જેથી તે ઝોસડના કામમાં આવે છે.

સ. બીજા ઝાડના પાંદડા શા કામમાં આવે છે ?

જ. કેળના પાંદડા પત્રાળીને ફેંકાણે વાપરે છે (કેળના રસથી પાંપડ બનાવે છે,) ખાખર, કમળ વગેરેના મોટા પાંદડાં હોય છે તેના પત્રાળા પડીઆ વગેરે બનાવે છે. દીવેલીના પાંદડા માથા ઉપર મૂકે છે તો કંડક વળે છે. આસોપાલવ, આંબો વગેરેના પાંદડાના તોરણુ કરે છે. અજમાના પાંદડા, અળવીના પાંદડા વગેરેના ભજીઆં તળીને ખાય છે.

કેટલાક ઝાડના પાંદડાં, ઢોરના ખાધામાં આવે છે, દરેક પાંદડાના આકાર જુદા જુદા છે તેમ તેમના ગુણ પણ જુદા જુદા છે અસલ પાંદડા ઝાડ ઉપરથી તોડ્યા પછી કરમાઇને સૂકાઈ જાય છે તેથી કેટલાક ઘોડા કાગળના તેવા પાંદડા, ડુલ બનાવે છે ને રમકડા બનાવી વેચે છે. તે સૂકાતા નથી માટે લાંબા વખત સુધી તેવા ને તેવા રહે છે તેથી શોભાયમાન દેખાય છે.

પાઠ ૧૧ મો જીવન્તુ.

સાધન-પતંગીયાનો નકશો-કીડી, માખ પ્રલક્ષ બતાવવી.

સ. તમે પશુના નામ દો ?

જ. ગાય, બેંસ, કુતરા, ખિલાડા, બકરા, ઘેટા, ઘોડા વગેરે.

સ. તમે પંખીના નામ દો ?

જ. કબુતર, ચકલી, પોપટ, મોર, મરઘડા, કાગડા, સમડી, વગેરે.

સ. પશુ, પંખી સિવાય તમે બીજા પ્રાણી જોયાં છે ?

જ. હાજી.

સ. કયા કયા પ્રાણી, જોયા છે તે કહો ?

જ. કીડી, મંકોડી, માંખ, બમરી, પતંગીયા, ડુદા વગેરે ઝીણા જીવડાં.

સ. એવા નાના જીવડાં વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. કીડી, પતંગીયા વગેરેને શરીરના ત્રણ ભાગ હોય છે માથું, છાતી, અને જઠૂર, એવા ત્રણ ભાગ હોય છે તે બધાને સરખાં છે. કેટલાકને ચાર, બે ને છ પાંખો હોય છે. કેટલાકને પાંખો હોતી નથી, કેટલાકને મોઢાને ઠેકાણે સૂંઠ હોય છે ને કેટલાકને હોતી નથી, કેટલાકને મૂછ હોય છે ને કેટલાકને હોતી નથી, પણ અધા જીવન્તુ ને ચાર અવસ્થા ભોગવવી પડે છે.

સ. જીવન્તુની ચાર અવસ્થા જાણતા હો તે કહો ?

જ. પ્રથમ ઈંડા હોય તે સેવાઈને માંહેથી ધ્વજ નીકળે છે. તે લાંબી તાંતણા જેવી હોય છે. તે ખીજી અવસ્થા. એ ધ્વજ પોતાના શરીરમાંથી તાંતણા કાઢી માંહે ફેરવેલ વખત પડી રહે છે તે ત્રીજી અવસ્થા ને એ તાંતણામાંથી બહાર નીકળે છે તે ચોથી અવસ્થા.

સ. પતંગીઆ વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. પતંગીઆ ખીજી અવસ્થામાં ધ્વજ હોય તે વખતે ખેતર-માં બહુ નુકસાન કરે છે. (પાક ખાઈ જાય છે) ચોથી અવસ્થામાં પણ તે ફુલમાં ખેસી તેનું મધ ચૂસ્યા કરે છે, ને આજસુ થઈ પડ્યા રહે છે ને બહુ મોજ માણે છે. તેને સૂંઠ હોય છે તેમ છાતીએ છ પગ હોય છે ને માથે બે મૂછો હોય છે, તે વડે એને કાંઈ અડકે તો તરત સમજી જાય છે એને ચાર પાંખો હોય છે.

સ. કીડી વિષે જે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. કીડીમાં મધ માખી પેઠે ત્રણ વર્ગ હોય છે. નર-માદા ને કામ કરનારી કીડી જેને વૈતરી કીડી કહે છે. માદા ઈંડા મૂકવાનું કામ કરે છે નર અને માદા ખીજું કાંઈ કામ કરતા નથી. તેમને બન્નેને પાંખો હોય છે ઈંડાને સેવાવાનું કામ વૈતરા કીડીઓ કરે છે. તેને સેવે છે ને માંહેથી ધ્વજ નીકળે છે તેને પોષણ કરવાનું (ખાવાનું લાવી આપવાનું) કામ પણ વૈતરા કીડીજ કરે છે. વૈતરા કીડી બહુ મહેનતુ ને સંપીલી હોય છે. તે આખો દિવસ કામ કર કર કરે છે. ને અનાજના દાણા વગેરે લાવી પુડા બાંધી (દરમાં) તેમાં સંગ્રહી રાખે છે ને બ્યારે જરૂર પડે ત્યારે તેમાંથી ખાય છે જો કોઈ દુશ્મન આવે તો બધી ભેગી થઈ તેની સાથે લડે છે. જંદા (વાંદા) જેવા જંતુને તે ધસડીને લઈ જાય છે કેટલીક વખત મોટા સાપને પણ ચટકા ભરી હંફાવે છે ને મારી નાંખે છે.

કીડી કણુ સંગ્રહ કરે, જુઓ જાંતુની જાત;
વસે મળી સપે સદા, સર્વ મળી સંગાથ.

ઝાઝા નખળા લોકથી, કદી ન કરીએ વેર;
કીડી કાળા નાગનો પ્રાણુજ લે આ પેર.
બધા જીવ જાંતુમાં કીડી બહુ મહેનતુ પ્રાણી ગણાય છે.

ખાંડ ૧૨ મા. સમડીને ગીધ.

સાધન—સમડી ને ગીધનું ચિત્ર, આકાશમાં ઉડતી હોય તો તેનું
અવલોકન.

સ. તમે પંખીઓના નામ દો ?

જ. કબુતર, પોપટ, ચકલી, મોર, કાગડા. સમડી, ગીધ વગેરે.

સ. સમડી તમે જોઈ છે ?

જ. હાજી.

સ. સમડી વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. કાગડાની જાત છે પણ તેનાથી મોટી હોય છે ને રંગમાં
પણ ફેર છે. સમડીને બે પગ છે તેને છેડે ઝીણા નહોર હોય છે તે
વડે તે પોતાનો ખોરાક પકડે છે. તેની નજર બહુ લાંબે સુધી દેખાય
તેવી છે તેને બે પીછાં છે તેની વચમાં ફાટ છે. તેથી બે જુદા પડે
છે તેની ચાંચ વાંકી વળેલી છે. તેનું શરીર ધણું હલકું હોવાથી તે
ધણું ઉંચે ઉડી શકે છે. ને ઉંચેથી જમીનપર પડેલું જોઈ શકે છે તે
પોતાનું બધું દેખે કે તરત તીરની માફક નીચે ઉતરી ઝડપ મારી પગ
વડે તે પકડે છે ને ઉંચે લઈ જઈ ઝડ પર ખેંચી ખાય છે. તે ઝડ
પર માળા બાંધે છે. લાકડાં, ડાળાં કે કરાંડી ઝાંખરાના માળા બાંધે છે
ને માંહે ઈંડા મૂકે છે. એકી વખતે-પાંચ-છ, ઈંડા મૂકે છે. માંસ-

અનાજ વગેરે તે ખાય છે. સમડી બહુ જોરાવર ને નીડર પ્રાણી છે. માણસના હાથમાંથી પણ ખુદ મારીને કેટલીક વખત લઈ જાય છે.

સ. ગીધ વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. સમડી કરતાં ગીધ મોટું પક્ષી છે. તેની ચાંચ સમડી જેટલી વળેલી નથી. તેની ડોક લાંબી હોય છે ને ગરદન ઉપર પીછા છે. તેની નજર પણ સમડી જેવી ઝીણી છે તે ઘણે દુરથી દેખી શકે છે તેના નહોર પણ અણીદાર હોય છે તે વડે તે ખોરાક પકડે છે તેનું શરીર ઘણું ભારે છે તેથી સમડીની માફક બહુ ઉંચે ઉડી શકતું નથી તેમ ઘણે લાંબે સુધી ઉડીને જવાતું નથી તે ટોળા બંધ રહે છે. ને રખડતા જનાવર મરી જાય તેને ગામ બહાર ફેંકી દેવામાં આવે છે તેનું માંસ તે ખાય છે. ખાતી વખતે મોટા કડકાને કડકા ગળી જાય છે તે કોહેલું ને ખરાબ માંસ પણ ખાય છે.

સ. કોહેલું માંસ ગીધ ખાય છે તેથી આપણને શું લાભ થાય છે ?

જ. જો તે કોહેલું ખાતાં ન હોય તો તેમાંથી દુર્ગંધ નીકળે છે. ને આગુઆગુની હવામાં તે મળે તેથી બધી હવા ખરાબ થાય ને તેનાથી માણસોમાં રોગ વગેરે ફાટી નીકળે છે. પણ ગીધ તે ખાઈ જતા હોવાથી તેવું થતું નથી. તેથી આપણને તે મોટો લાભ છે.

સ. સમડી અને ગીધને સરખાવો ?

જ. સમડી અને ગીધ બન્ને એકજ વર્ગના પ્રાણી છે. બન્ને માંસ અને નાના પક્ષી જીવડાં વગેરે ખાય છે. બન્નેની નજર બહુ ટીણી છે ને ઘણે દુરથી દેખી શકે છે બન્નેને પગે ટીણા નહોર હોય છે ને બન્ને ઈંડાં મૂકે છે સમડી કરતાં ગીધનું શરીર ભારે છે તેથી તે ઉંચે ઉડી શકતું નથી. સમડી કરતાં ગીધની ડોક લાંબી છે ને તેના ઉપર પીછાં છે. બન્ને બહુ જોરાવર છે. સમડી વસ્તીમાં ધણી વખત આવે છે-ગીધ વસ્તીમાં જવલેજ આવે છે.

પાઠ ૧૩ મા ખીસકોલી ને સસલું:

સાધન—ખીસકોલી ને સસલાનું ચિત્ર પ્રત્યક્ષથી અને તો બતાવવું.

સ. ઉંદર બધાએ જોયેલો છે તે શું તુક્સાન કરે છે તે કહો ?

જ. આપણાં લુગડાં કાતરી ખાય છે. અનાજ ખાઈ જાય છે. ને વખતે આપણને કરડી પણ જાય છે.

સ. કાતરી ખાનારા ખીજાં જનાવર કયા કયા છે ?

જ. ખીસકોલી અને સસલું એ કાતરી ખાનારા એટલે ઉંદરના વર્ગના છે.

સ. ખીસકોલી વિષે જાણતા હો ને કહો ?

જ. હિંદુસ્તાનના બધા ગામમાં તે જોવામાં આવે છે તે ગામમાં રહે છે તેમ જંગલમાં પણ રહે છે. તેનું રહેઠાણ ઝાડોમાં વધારે હોય છે ઘરની ભીંતની બાજુમાં પણ રહે છે. છાપરાંની છતમાં પણ રહે છે. તેના શરીરનો રંગ રાખોડીયો છે. ને માંહે કાળા પટા છે તેથી સુંદર દેખાય છે. તે બોલે છે ત્યારે તેનો વલ્લવલાટ આનંદ પમાડે તેવો હોય છે. તેને કાચરચીત્રીને વાળના ગુચ્છવાળી પુછડી હોય છે તે દોડે છે ત્યારે અને બોલે છે ત્યારે પુછડી—કમાનની માફક શરીરપર વાળો દે છે. તેને ચાર પગ છે ને પગે તીણા નહોર છે તેના કાન ઉભા છે ને તેની સાંમળવાની શક્તિ ઘણી જોરાવર છે આંખ ચળકતી ને ચપળ હોય છે તેથી જોવાની શક્તિ તેની સારી હોય છે તેથી સહેજ અવાજ થાય કે દૂરથી કાંઈ જોવામાં આવે એટલે તો ઠેકડા મારતી દોડી જાય છે.

સ. ખીસકોલી શું ખાતી હશે ?

જ. અનાજ તેમાં ગર્ભવાળાં ફળને કુમળી કુંપળો ખાય છે. તેના દાંત અણીવાળા ન હોવાથી તે માંસ ખાઈ શકતી નથી તેના દાંત પહોળા ને મજબુત છે તેથી કાતરી ખાય છે.

સ. ખીસકોલી ક્યાં માળા બાંધે છે ?

જ. ઝાડના પોલાણમાં, ધરની અખોલમાં-છાપરાની છતમાં-પાંદડાના ઝુમખામાં પણ માળા બાંધે છે ને માંહે-બચ્ચાં મૂકે છે.

સ. સસલા વિષે બાણુતાં હો તે કહો ?

જ. સસલું ખીસકોલી ને ઉંદરના કરતાં કદમાં બહુ મોટું છે તેના શરીરનો રંગ બદામી કે સફેદ હોય છે કેટલાક રાખોડી રંગના પણ હોય છે તે બહુ બીકણુ છે તેમ ચંચળ છે. તેના દાંત પહોળા ને મજબુત છે. અણીવાળા નથી તેથી તે માંસ ખાઈ શકતું નથી. પણ અનાજ ફળનો ગર્ભ (વચ્ચેનો ભાગ) નાના છોડની કુમળી ટીશીઓ (કુંપળો) વગેરે ખાય છે. ખીસકોલી માફક તેની-જેવાની ને સાંભળવાની શક્તિ વધારે છે તેથી જરાક અખડાતથી ખીને ઠેકડા મારતું નાશી જાય છે. તેના પાછળના પગ લાંબા ને કૌવતવાળા છે. ને આગળના પગ ટુંકા છે. તે ઠેકડા મારી દોડી જાય છે તેની પૂછડી ઘણી ટુંકી હોય છે તેના શરીરની રૂંધાંટી-ટુંકી ઘટ ને સુંવાળી હોય છે સસલાના મોઢા ઉપર મૂછ હોય છે તેથી અંધારામાં તે રસ્તો જોળી શકે છે તે વગડામાં ઘાસના કલ્લામાં કે ઝાડીમાં રહે છે. તે અંધાઈ થતાં ખેતરમાં આવે છે ને તાગ્મ ઉભા પાકને બહુ નુકસાન કરે છે. તેથી ખેડુત તેને પકડવા પાંજરા મૂકે છે. કે કૂતરા પાળી તેની પાસે પકડાવે છે. અથવા ઝેરની ગોળીઓ મૂકી મારી નાખે છે.

સ. કાતરી ખાનારા પ્રાણી કયા કયા છે ?

જ. ઉંદર-ખીસકોલી ને સસલું.

સ. ત્રણેમાં મોટું કોણુ છે ?

જ. સસલું.

સ. સસલું ક્યાં રહે છે ?

જ. ઘાસના કલ્લામાં કે ઝાડીમાં.

પાઠ ૧૪ મો. કૂતરો.

સાધન—કૂતરાનું ચિત્ર તેમ-પ્રત્યથી ખતાવવું.

સ. કૂતરાના વર્ણના પ્રાણીનાં નામ દો ?

જ. સિઆળ, લોકડી, વર, બિલાડી, વાઘ વગેરે.

સ. કૂતરાના શરીરના ભાગ ગણાવો ?

જ. ચાર પગ-લાંબુ મોઢું, બે કાન ને પુછડું.

સ. પુછડા વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. કૂતરાની પુછડી હમેશ વાંકી રહે છે. તેને સીધી કરવાને પથ્થર સાથે-દોરાવતી બાંધીએ ને પાછી છોડી મુકીએ એટલે હતી તેવીને તેવી વાંકી રહે છે. તેથી જે માણસ આડો ચાલતો હોય તેને કૂતરાની પુછડીની ઉપમા આપે છે. તે રાજી હોય ત્યારે પુછડી હલાવે છે ને બીએ છે ત્યારે બે પગ વચ્ચે ધાલી દે છે.

સ. કાન વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. કાન ઉભા અણીદાર હોય છે તે ઘણો ઝીણો અવાજ સાંભળી શકે છે તેમ ઘણું દૂરથી આવતો અવાજ સાંભળી શકે છે. મચ્છર વગેરે તેના કાનમાં પેસી જાય નહિ તેની ખૂબ સંભાળ રાખે છે. કેટલીક વખત કાન ફફડાવે છે.

સ. મોઢા વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. તેનું મોઢું લાંબુ છે. તે ઉપર બે નસકોરાં ને બે આંખો છે. મોઢામાં ચાર રાક્ષિને કેટલાક નાના તીણા દાંત છે તે વડે તે ખોરાક પકડે છે ને કડકા કરી ગળી જાય છે. દાઢો ન હોવાથી આવી શકાતું નથી. તેની જીભ સુંવાળી ને ચળકતી છે તેની નવાઇજેવી રીત એ છે કે આપણી માફક તેને કદી પરસેવો ફુટતો નથી પરંતુ તેને પરસેવો

થાય છે અને તે જીભ વડે અહાર કાઢે છે. કોઈ વખતે બહુ દોડીને આવે છે ત્યારે અગર બહુ તાપ હોય છે ને ખેડેલો હોય છે તે વખતે તમે જોશો તો જણાશે કે ને પોતાની જીભ મોઢા અહાર કાઢીને હાકે છે તે વખતે જીભ વાટે પાણી નીકળે છે તે લાલ નથી પણ પરસેવો છે. તેની છાતી પહોળી હોવાથી તે જોરથી દોડી શકે છે.

સ. પગ વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. ચાર પગ છે તે લાંબા ને મજબુત છે. તે પાણીમાં તરીને સામે પાર જઈ શકે છે પગને પંજા હોય છે તેમાં આગલે પગે પાંચ ને પાછલે પગે ચાર નહોર હોય છે. પંજાની ચામડી સુંવાળી હોય છે. એ દોડે છે ત્યારે નહોર જમીનમાં ડોકાય છે. તેથી અવાજ થાય છે ખિલાડી પોતાના નહોર પંજામાં ઘાલી દે છે. તેથી ખિલાડીને દોડતી વખત અવાજ થતો નથી. કૂતરાના નહોર તેમ થતા નથી. તેથી અવાજ થાય છે.

સ. કૂતરાની ઉત્પત્તિ વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. કૂતરો નર છે ને કૂતરી માદા છે. તે દર વખતે પાંચ-છ બચ્ચાં અવતરે છે. તેને કુરકુરીયું કે ભોટીલું કહે છે. ઘણે ભાગે વરસમાં એકજ વખત વિયાય છે. બચ્ચાં જન્મે છે ત્યારે આંધળાં હોય છે. કૂતરી વિયાય તે વખતે તેને બહુજ ભુખ લાગે છે. તેથી તેને ખાવાનું મળે તો સાંઠે નહિં તો તરત એક બે બચ્ચાં ખાઈ જાય છે. બચ્ચાંઓ નાનાં હોય છે ત્યાં સુધી તેની બોડ આગળ કોઠને જવા દેતી નથી. જો બોડ આગળ કોઈ જાય તો તેને ભસે છે ને કરડે છે તે બોડ પડી ગયેલાં ધરના ખડેર કે ખુણામાં ફરે છે (ઉડાને લાંબો ખાડો પમવતી ખોદે છે તેને બોડ કહે છે).

સ. કૂતરાનો ખોરાક શું છે ?

જ. રાધિકા અનાજ તથા માંસ ખાય છે. (વગર કુતરા માંસ ખાય છે.) સહેરના કુતરાને માંસ લાગ્યેજ મળે છે. તે સંતોષી છે. ચોડું ખાવાનું મળે તો તે સંતોષ રાખે છે. વળી તે દૂધ તથા છાશ ખાય છે. ઘણા સોકા કુરકુરીઆને તથા કુતરા માંદા પડે ત્યારે દૂધ ખાય છે. હિંદુ લોકોમાં એવો રિવાજ છે કે રાધિકા અનાજમાંથી ગાયનો અને કુતરાનો ભાગ પ્રથમ કાઢે છે (ને તેમને ખવરાવે છે) પછીથી ખાય છે.

સ. પાળેલા કુતરા વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. ઘણા સોકા સારા દેખાવડા કુતરાને પોતાને ઘેર રાખે છે ને પાળે છે. પોતે ખવરાવે, પીવરાવે છે. તેથી તે ખીજે કાંઈ ખાવા જતા નથી. ફક્ત ખાઈને પાળનાર ઘણીને ત્યાંજ બેસી રહે છે. તેને ત્યાં કોઈ અણુજાણ્યું માણસ આવે કે બસીને ઘણીને એતાવે છે, તેમ કેટલાક કુતરાને ફળવે છે એટલે તે સાક વગેરે લઈ આવવાનું કામ કરે છે (ચિઠ્ઠી લઈ તેની ડાકે બાંધે એટલે કાછીઆને ત્યાં જઈ ઉભો રહે છે તે ચિઠ્ઠી વાંચી લખ્યા મુજબ તેની ડાકે બાંધે છે. એ પ્રમાણે જ્યાં જ્યાં ખતાવ્યું હોય છે ત્યાં જાય છે કુતરા બહુ અદેખા હોય છે તેથી કુતરા ફળીઆ બહાર જાય છે એટલે ખીજા કુતરા તેને બસે છે ને કરડે છે. તેથી તેને ઘણા ઉપયોગમાં લઈ શકાતા નથી.

સ. ભસવામાં અને રડવામાં ફેર શો ?

જ. અણુજાણ્યું માણસ દેખીને બસે છે ને કરડવા દોડે છે. ભસવાનો અવાજ ધણે દૂર સુધી સંભળાય છે, તે ફેટલીક વખત ભય દેખીને રડે છે. કૂતરું રડે તે ખોટું ચિન્હ છે, ફેટલાક કહે છે કે યમના હુતને દેખી કૂતરું રડે છે તેને દિવ્ય ચક્ષુ હોવાથી તે યમહુત જોઈ શકે છે. માંદું પડ્યું હોય ત્યારે પણ તે પ્રમાણે રડે છે.

પાઠ ૧૫ ગ્રા. કુતરાની જાતના પ્રાણી.

સાધન—કુતરા, શિયાળા-વર—ના ચિત્રો. અને તો પ્રત્યક્ષથી જાતાવવા.

સ. કુતરાની જાતના પ્રાણી કયા કયા છે ?

જ. વર, શિયાળા, ને કોંકડી.

સ. વર વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. વર ને નહાર કહે છે તે વગડામાં રહે છે અને ટોળા બધ રહે છે. એના કાન ટટાર રહે છે, ને આંખી પડતાં છે, રંગ કાખર ચીતરાં છે. આંખો મોટી છે કુતરાની પુછડી જેવી વળેલી પુછડી નથી, પરંતુ સીધી હોય છે બીજી બાજુ ખરી રીતે તે કુતરાને મળતું આવે છે. દેખાવ વિકરાળ અને બળવાન છે પરંતુ જરાક બીકણુ છે બપોરે તેને કકડીને બૂખ લાગી હોય છે ત્યારેજ તે માણસના ઉપર હુમલો કરે છે તે વખતે તે બહુ છાતીવાળું ને વિકરાળ દેખાય છે તેનો ખોરાક લાહીને માંસનોજ છે. નાના નાના ટોળા થઇ શિકારની શોધમાં રખડે છે. તે નાના જનાવર-ઘેટા, બકરા, સસલાં વગેરેને મારી ખાય છે. તે ડુંગરની બખોલોમાં રહે છે.

સ. શિયાળા વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. શિયાળાના શરીરનો ધણો ભાગ કુતરાને મળતો છે. રંગમાં કેટલાક બદામીઆ ને કેટલાક કાળા રંગના હોય છે. ડાચું વધારે અણી-આળું હોય છે. પુછડીએ વાળનો જથ્થો છે. આંખો નાની, ગોળને લુરાશ પડતી હોય છે અને આંધેથી તે કુતરા જેવુંજ જણાય છે. તે દિવસે ઝાડીમાં કે બખોલમાં પડી રહે છે ને સમી સાંજે બહાર નીકળે છે ગામને પાદરે કે વખતે વસ્તીમાં પણ આવે છે. તો નાના જનાવર મરલાં, કે બકરાં ઘેટાના બચ્ચાંને પકડી લઇ જાય છે તે બહુ લુચ્ચું જનાવર છે. કેટલીક વખત વાઘ કે સિંહની પાછળ પાછળ ભ્રમતું ફરે છે, વાઘે કે

સિદ્ધે જે શિકાર પકડ્યો હોય તે ખાતા વધ્યું હોય તે તેના ગયા પછી જમને ખાય છે. તેનો અવાજ ઘણો કર્કશ હોય છે તે બહુ દૂરથી સંભળાય છે. કૂતરાથી તે ખીદુ છે તેથી જે ગામમાં કૂતરા હોય ત્યાં તેનાથી જઈ શકાતું નથી તેને હડકવા આવે છે તે વખતે તે ગમે તેને કરડે છે કૂતરાને પણ હડકવા આવે છે. ને તે જીને કરડે છે, તેને પણ એવોજ હડકવા થાય છે. તેથી તે બહુ ભયંકર ગણાય છે.

સ. લોકડી વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. લોકડીનું ડાચું શિઆળની પેઠે તદ્દન અણીદાર છે અને કાન વરે જેવા છે. માથું જરા ગોળ છે. પગ નાના છે, અને પુછડી પર વાળનો ભારો છે. એની આંખ બિલાડીની આંખ જેવી છે ને માંહે ફાટ કે કાપો છે. લોકડી શિઆળના જેટલીજ લુચ્ચી છે. પરંતુ તે શિઆળ માફક ટોળામાં રહેતી નથી. એકલીજ રહે છે. ને રાત્રે ખાવાનું શોધવા નીકળે છે તે શેરડીના વાઢમાં કે દ્રાક્ષના માંડવામાં પેસી જઈ બહુ નુકસાન કરે છે ને-ઉંદર, સસલાં, મરધડાં વગેરે નાના જનાવરાને મારી ખાય છે.

સ. કૂતરાના વર્ગના પ્રાણીમાં વધારે બળવાન કોણ ?

જ. વર.

સ. વરને વધારે બળવાન શાથી માનો છે ?

જ. તે માણસની સામા યદ, માણસને કરડી ખાય છે તેથી.

ખીચન જનાવર તેમ કરી શકતા નથી.

સ. બધાં પ્રાણીમાં ખંધુ કોણ કહેવાય છે ?

જ. શિઆળ.

સ. હડકવા શું હશે ને તેનાથી બચવાનો ઉપાય શું ?

જ. કૂતરા કે શિઆળના ખાધામાં ઉધક કે એવી બીજી ખરાબ

ચીજ આવે છે તેથી કરીને જનવરને મ્હોમાંથી લાજ પડે છે. ને સલ-
વલાટ થાય છે. તેથી જેને તેને અચકા બરે છે. મોટાં જનવર માથુસ
વગેરેને પણ વગર કારણે અચકાં બરે છે કરડે છે, ત્યારે તેને હડકવા
હાથો કહે છે. જેને કૂતરું કે શિઆળ કરડ્યું હોય તેને ચાંપતા ઉપાય
લેવા ને દવા કરવી. એની મોટી હોસ્પીટલ કસાવળીમાં છે (તે ઉત્તર
હિંદુસ્તાનમાં આવ્યું છે) ત્યાં મોકલી આપવો જે તેને બરાબર મટવું
નથી તો તે માણસને પણ થોડા વખત પછી તેવોજ હડકવા હાથે
છે ને થોડા વખતમાં મરી જાય છે માટે તેનાથી બહુ સાવચેત રહેવું.

પાઠ ૧૬ મો. બીલાડીની જાતના પ્રાણી.

સાધન—બિલાડી, વાઘ, સિંહના ચિત્રો. બીજી શકે તો સંપ્રદ
સ્થાનમાં તેવા પ્રાણી હોય તો ત્યાં લઈ જઈ પાઠ શીખવવો.

સ. બિલાડી કેવી જાતનું પ્રાણી છે ?

જ. હિંસક પ્રાણી છે.

સ. બિલાડીના વર્ગના બીજા હિંસક પ્રાણી તમે જાણતા હો તે કહો ?

જ. સિંહ, વાઘ, ચિત્તા, દીપડા વગેરે.

સ. બધાને એકજ વર્ગના છે એમ કહેવાનું શું કારણ ?

જ. બધાને—સરખાં ૪ પગ છે ને આગલા પગે પાંચને પાછળ
પગે ચાર મોટા નહોર હોય છે પગના પંજમાં ગાદી જેવું પોચું છે
અને તેથી નહોર માંડે બાકી દે છે ને જરૂર પડે બહાર કાઢે છે.

મ્હોમાં ચાર રાક્ષી છે ને બીજા નાના નાનાતીણા દાંત છે રાક્ષીરડે
ફાટે છે ને દાંત વડે ચાવે છે. જીભ બધાની કરકરી છે તેથી ખોરાક છેલ્લી
શકે છે. બધાનો આકાર સરખો છે. બધાની આંખોમાં ફાટ છે. તેથી
રાત્રે અગ્નિના જોળા જેવી તેજસ્વી દેખાય છે તેથી રાત્રે તે જોઈ શકે છે.

સ. સિંહ વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. ઝિલાડીને વાધ કરતાં તે ઉચો છે. પશુ ભાગે નરમાદા જોડે રહે છે. સિંહજીને કેશવાળી નથી હોતી પણ સિંહને કેશવાળી હોય છે, (સિંહની મસ્દન ઉપર જે વાળ છે તેને કેશવાળી કહે છે.)

સિંહ ફક્ત ગિરના જંગલમાં જ જોવામાં આવે છે. તે ભૂખથી થયો હોય ત્યારે જ શિકારને પકડે છે ને-મારે છે. ધરાધને ખેડો હોય તો તેની સામું જોતો નથી. તે બહુ બચકર ને બળવાન પ્રાણી છે. અને તેથી તેને જંગલનો રાજા કહે છે તેના જેટલું બીજું કોઈ પ્રાણી બળવાન નથી તેનો રંગ બદામીઝા છે, વરસાદ ગાજે છે ત્યારે તે બહુ રાડો પાડે છે.

સ. વાધ વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. વાધ સિંહ કરતાં લાંબો હોય છે. પશુ નીચો છે તેના શરીર પર કાળા પટા છે. રંગ બદામીયો કે ઝાંખો કાળો હોય છે. વાધ સિંહ જેટલો જોરાવર નથી. તો પણ તે બળવાન છે પણ આળસુ છે. તે ધરાધને ખેડો હોય તો પણ શિકારને દેખે છે કે પકડીને મારી નાંખે છે. તે છુપાઈ છુપાઈને શિકારને પકડે છે તે લોહીનો બહુ સ્વાદીયો છે.

સ. દીપડા કે ચિત્તા વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. દીપડા ને ચિત્તા વાધની જાત છે. દીપડા નાના હોય છે ને ચિત્તા વાધના જેટલા જ હોય છે. દીપડાના શરીર ઉપર ટુલના આકારના ચાકા હોય છે તેથી તે બહુ સુંદર દેખાય છે. ચિત્તાનો શિકાર બીજું કોઈ લેવા આવે તો જીવ જતાં સુધી તે લડે છે.

સ. ઝિલાડી વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. એની જાતના બધા પ્રાણીમાં તે નાનું પ્રાણી છે. તે માણસથી બીજું છે. પરંતુ બચ વખતે માણસની સામી થાય છે ને કરડે છે બાકી

બધાને મ્હોં, આંખ, નાક, પુછડી, પગ, નહોર વગેરે સરખાં હોય છે. શહેરમાં રહેનારા બિલાડાં કરતાં જંગલમાં રહેનાર બિલાડાં બહુ જોરા-વર છે તેને રાત્રી બિલાડાં કહે છે.

સ. એ જનાવડોનો ખોરાક કયો હશે ?

જ. બધાં માંસ ખાય છે. શહેરમાં રહેનાર બિલાડી દૂધ, હાડી, ઘી, ભાત, રોટલી વગેરે ખાય છે. બિલાડી ઉઠરને બહુ મારે છે.

સ. શિકાર કેવી રીતે પકડે છે ?

જ. જે શિકારને પકડવો હોય તેને ગળામાંથી પકડે છે. ને તીણા દાંત બેસાડે છે તેથી તરત તે મરી જાય છે.

સ. રાત્રે દીવાનું કામ તેમની કબ ઇંદ્રિ કરે છે ?

જ. આંખ રાત્રે દીવાનું કામ કરે છે. પરમેશ્વરે તેમની આંખમાં ફાડ કરેલી છે તેથી રાત્રે અમિના ગાળા જ્યો તેજસ્વી દેખાય છે તેના પ્રકાશથી તે દૂર જોઇ શકે છે ને શિકાર હોય તો ધીમે પગલે જઈ તેને પકડે છે.

સ. દીપડા ક્યાં રહે છે ?

જ. દીપડા ડુંગરમાં ને જંગલમાં રહે છે ને જતા આવતા જના-વર તેમ માણસને આંતરે છે પકડે છે ને મારી ખાય છે.

સ. વાઘની વસ્તી ક્યાં હોય છે ?

જ. હિંદુસ્તાનના બધા ડુંગરોમાં તે હોય છે.

પાઠ ૧૭ મો. માંસના લોભા અને હાડકાં.

સાધન—હાડપિંજરનું ચિત્ર.

સ. હાડપિંજર એટલે શું ?

જ. હાડકાંનો માળો—(શરીરની અંદર કઠણ પદાર્થ છે તેને હાડકું કહે છે.)

સ. હાડકાં કોને કોને હોય છે. ને કોને કોને નથી હોતાં ?

જ. માણસને અને પશુઓને હાડકાં છે તેથી તેમના શરીર કઠણ છે. પતંગીઉં, પુદ્, ધ્વિજ, ગોકળગાય વગેરેને હાડકાં નથી તેથી તેમનાં શરીર પોચાં છે.

સ. જેમને હાડકાં છે તે કયા પ્રાણી કહેવાય છે ?

જ. તે કરોડવાળાં પ્રાણી કહેવાય છે (કરોડ એટલે બરડાનો ભાગ તે ભાગમાં લાંબુ, મોટું ને સાંકળના અંદાજ જેવું મોટું હાડકું છે તેને કરોડ કહે છે.)

સ. આપણા શરીરમાં કેટલા હાડકાં હશે ?

જ. નાના મોટા બસો ઉપરાંત હાડકાં છે, કેટલાક ૨૨૭ ગણે છે ને કેટલાક ૨૪૬ કહે છે.

સ. એ હાડકાં શું કામના હશે ?

જ. એ હાડકાં ઘણાં કઠણ છે. પેટીમાં જેમ જણસો સાચવી રાખીએ છીએ તેમ એ હાડકાંની અંદર શરીરમાંના કેટલાક ઉપયોગી ભાગ રહે છે. દરેક હાડકાં જુદા જુદા આધારના હોય છે. ખોપરીનું હાડકું ટોપી જેવું છે. તેની નીચે મગજને સ્થાનતંતુ રહે છે. તેની નીચે આંખ અને કાન આવ્યા છે.

પાંસળાના હાડકાંમાં ફેફસાં જે વડે શ્વાસ લઈએ મૂકીએ છીએ તે તથા હૃદય છે.

થાપાના હાડકાંમાં પુકો છે.

આ બધા ઉપયોગી ભાગનું પેટીમાંની વસ્તુ માફક હાડકાંઓથી સંરક્ષણ થયેલું હોય છે.

સ. હાડકાં સાથે શરીરમાં બીજું શું હોય છે ?

જ. માંસના લોચા જેને માંસ પેશી કહે છે, તે હોય છે તેથી

કરીને મળમળાની માફક, હાથ, પગ, ઉંચા નીચા થાય છે, એ માંસના લોચામાં રખડના જોવા ગુણ છે કે દબાવાથી સંકોચાય છે ને મૂકી દેવાથી હોતો તેવોને તેવો થાય છે આવા ગુણને સ્થિતિસ્થાપક કહે છે.

સ. શરીર શેનું બનેલું છે ?

જ. હાડકાં ને માંસનું બનેલું છે.

સ. હાડપિંજર આપણને બચકર લાગે છે તેવું આપણું શરીર કેમ લાગતું નથી ?

જ. શરીર ઉપર ચામડી છે. તેની અંદર હાડકાંને માંસ રહેલું છે. તે આપણે જોઈ શકતા નથી. હાડપિંજરના ઉપર ચામડી ન હોવાથી તે જોવાય છે ને બચકર લાગે છે.

હાડકાં મજબુત હોવાથી શરીરનું રક્ષણ કરે છે.

પાઠ ૧૮ મો. ચામડી.

સાધન—સૂક્ષ્મ દર્શક યંત્ર.

સ. હાડપિંજર કરતાં આપણું શરીર શાથી સાઈ દેખાય છે ?

જ. ઉપર ચામડી છે તેથી સાઈ દેખાય છે, ચામડી બધા પ્રાણીના શરીરનું ઢાંકણ છે. તેથી માંહેના હાડકાં, માંસપેશી વગેરેનું રક્ષણ થાય છે. અને શરીર સુંવાળું લાગે છે.

સ. ચામડી વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. ચામડીને એ પડ છે. એક ઉપલું, ને બીજું—નીચલું, અથવા માંહેનું પડ બહુ સુંવાળું (આળું) છે. તેને જરાક લાગે છે કે ધ્રુવ થાય છે. આપણને ફાલા કે ગુમકું થાય છે તે વખતે એ બરાબર સમજાય છે. તે વખતે ઉપલું પડ ઉપસી (પુલી) આવે છે, અને ખેંચાય છે. એ પડમાં લોહી હોતું નથી તેથી તેને ચીરીએ અથવા કાપીએ તો દુઃખ થતું નથી. તે વખતે એ ચામડી ઉચી કરી જોઈએ તો માંહેની

ચામડી, લોહીવાળી ખરબચડી દેખાશે, ને જોવી પણ ગમશે નહિ. ધીમે ધીમે ઉપરની ચામડી નવી આવતી જશે, ને સાંધ પુરાતી જશે, છેવટે એવી મળી જાય છે કે ક્યાં આગળ ચામડી કાપી હતી તે પણ જણાશે નહિ.

સ. ચામડીના ઉપલા પડમાં શું શું હોય છે ?

જ. ઉપલા પડમાં ઝીણું ઝીણું છિદ્રો હોય છે કેટલાંક છિદ્રોમાં વાળ ઉગેલા હોય છે.

સ. એ છિદ્રો શા કામનાં છે ?

જ. શરીરમાંથી પરસેવો, એના વાટે બહાર નીકળે છે, કેટલીક વખતે પરસેવા સાથે તેલ જોવો ચીકણો પદાર્થ નીકળે છે તેનાથી ચામડી સુંવાળી રહે છે, કેટલીક જગ્યાએ વાળ ધણા હોય છે, ને કેટલીક જગ્યાએ થોડા હોય છે, બીજાં પ્રાણીઓને પણ ઓછા વત્તા વાળ હોય છે.

સ. કેટલાક પ્રાણીને વધારેને કેટલાકને થોડા વાળ હોય છે તેનું કારણ શું ?

જ. જેની ચામડી જાડી હોય છે તેને વાળ ઓછા હોય છે. હાથી, ગેંડા, બેંસ વગેરેને ઓછા વાળ છે, કમકે તેમની ચામડી જાડી હોય છે. ને બકરાં ઘેટાં વગેરેને ઘણા હોય છે કમકે તેમની ચામડી પાતળી છે. તેથી ટાઢ-તાપથી તેમનું રક્ષણ થાય છે.

સ. માણસની ચામડી કેવી છે ?

જ. માણસની ચામડી પાતળી છે ને વાળ થોડા હોય છે તેમનામાં બુદ્ધિ હોવાથી ટાઢ, તાપથી તેમનું રક્ષણ તેઓ લુગડાંવતી કરે છે.

સ. ચામડીની અંદરના પડ વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. તે ઘણુંજ પાતળું છે એમાં જરાક સોય ભોંકાય તો બહુ દરદ થાય છે, ને ખમાતું નથી. તેમાં લોહી પુષ્કળ હોય છે તેથી લાલ

જાણાય છે, એ ચામડી ધણી કુમળી છે તેથી ખુલ્લી રહી શકતી નથી, માટે તેને ઉપલા પડનું ઢાંકણ છે.

સ. ઉપલા નીચલા પડ માટે ઓસીકાનો દાખલો આપી સમજાવો?

જ. ઓસીકામાં ૩ ભરેલું છે તેમ શરીરમાં લોહી, માંસ, માંસપેશી વગેરે છે, રૂના ઉપર ખોળાઈ છે, તેમ લોહી, માંસ; માંસપેશી ઉપર અંદરનું પડ છે. ખોળાયા ઉપર ગલેફ ચઢવે છે તેથી ખોળાઈ વગેરે ખગડતું નથી ને રક્ષણ થાય છે તેમ અંદરની ચામડીના ઉપર ઉપરની ચામડી છે તેથી અંદરની ચામડીનું રક્ષણ થાય છે. ગલેફ, મેળા થવાથી ઘોષ ન આવે છે તેમ ચામડી મેલી થવાથી સાચુ પાણી વગેરેથી નહાવાથી ચોખ્ખી થાય છે.

સ. ચામડીનો ઉપયોગ શો?

જ. શરીરને શામિતું કરે છે તથા માંદિના અવ્યવેલું રક્ષણ કરે છે. હિઠો વાટે પરસેવો (અંદરનો ખરાબ પદાર્થ) બહાર કાઢે છે. તેથી શરીરમાં રોગ ઓછા થાય છે, ચામડીમાં તાળ ઉગે છે, (માથામાં વધુ ઉગે છે), તેથી રક્ષણ થાય છે.

પાઠ ૧૯ મો. ચામડું.

સાધન—કાચું ચામડું, પકાવેલું ચામડું, હાથના મોળા, પાણીની મશક, ખુટ, વગેરે.

સ. જોડા શેના બને છે?

જ. ચામડાના.

સ. ચામડાની બીજી શી શી વસ્તુઓ બને છે તે જાણુતા હો તે કહો.

જ. ચોપડીના પુંડા, ખુટ, હાથના મોળા, પખાળ, મશક, ઘોડાના

જીન વગેરે.

સ. ચામડું ક્યાં મળતું હશે ?

જ. ચામડીઆને ઘેર.

સ. ચામડીઆ ચામડા ક્યાંથી લાવતા હશે ?

જ. જનવરો મરી જાય તેના શરીર ઉપરથી ચામડું ઉતારી લે છે.

સ. ચામડાને ઉતરડી લીધા પછી શું કરે છે તે વિષે જાણતા હો તે કહે ?

જ. ચામડું ઉતરડી લીધા પછી પાણીના ખાડામાં ચુનાના પાણીમાં તેને દશ આર દહાડા બોળી રાખે છે. તેથી ઉપરના વાળ ખરી જાય છે વધારે દિવસ બોળી રાખે તો કાઢી જાય. તેમાંથી કાઠી કાઠ પછી એક વાસણમાં પાણી ભરી તેમાં આવળની છાલને હરડાં બેડાંને ભૂકા નાંખી તેમાં ચામડા દશ આર દહાડા બોળી પછી તેને બહાર કાઢી તેની કાથ-ળીઓ, કાથળા શીવીએ છીએ ને માંહે હરડાં બેડાંને ભૂકા તેમ આવળની છાલ નાંખી તે કાથળા ભરીએ છીએ ને ટંગાવી રાખીએ છીએ. સાત આઠ દિવસ રાખી પછી તેને ઘોઘ નાંખીએ છીએ ને રાંપીવતી સાદ કરીએ છીએ (રાંપી ચામડાના વાળ સાદ કરવાનું ઓગર) ને તેલ ચોપડી મૂકવીએ છીએ. ત્યારે તે દરેક વસ્તુ કરવાના કામમાં આવે છે તેને અમે વેચીએ છીએ તે મોચી લોકો રાખે છે.

સ. ઘોડાના જીન કોના ચામડાના બનાવે છે ?

જ. હુક્કર એટલે ભુડેના ચામડાના બનાવે છે.

સ. જોડા કોના ચામડાના બનાવે છે ?

જ. બળદના ચામડાના બૂટ-જોડા બનાવે છે.

સ. ચામડાના પુઠાં કોના ચામડાનાં બનાવે છે ?

જ. બકરાના ચામડાનાં બનાવે છે. ને મોજાં બકરાના બચ્ચાંના ચામડાના બનાવે છે.

સ. બેંસ, પાડા, ઉંટ વગેરેના ચામડાનું શું બનાવે છે ?

જ. પાણીની મશક, પખાલ, કોશ, વગેરે બનાવે છે.

સ. જોડા પહેરવાથી શું ફાયદો છે ?

જ. ટાઢ તાપથી પગનું રક્ષણ થાય છે. ઠોકર વાગે નહિ. જન જનાવર કરડે નહિ વગેરે જોડા પહેરવાથી ઘણા લાભ છે.

સ. મશક, કોશ, પખાલ, એ શા કામમાં આવતાં હશે ?

જ. પાણી ભરવાના કામમાં આવે છે. બળદ કે પાડા ઉપર (તેની પીઠની બે બાજુ) ચામડાની કોથળી જેવું નાંખી માંહે પાણી ભરે છે તેને પખાલ કહે છે. ચામડાની લાંબી કોથળી જેવું કરી તેમાં પાણી ભરે છે તેને મશક (તે માણસ ઉપાડે છે) કહે છે. ને કોથળા જેવું મોટું રાખી બનાવે છે ને ફવામાંથી જે વડે પાણી ખેંચે છે તેને (બળદ જોડીને) કોશ કહે છે.

સ. બકરાના ચામડાની પખાલ કેમ નહિ બનાવતા હોય ?

જ. તે પાતળું છે. તેથી તરત ફાટી જાય અને બેંસ, પાડાના ચામડાં જાડાં હોય છે તેથી જલદી ફાટે નહિ મારે.

પાઠ ૨૦ મા. ઊન વિષે.

સાધન—સુતરનો કડકો, કિતો કડકો, ફલાનન, રંગીન છુદું ઊન, સુતર-વગેરે.

સ. ઊન શું છે ?

જ. ઘેટાં બકરાં વગેરેના શરીર પરના વાળ છે.

સ. એ શા કામમાં આવે છે ?

જ. તેનાં લુગડાં વણાય છે—તે પહેરવાના કામમાં આવે છે.

સ. ઊન સિવાય આપણે કયા કયા લુગડાં પહેરીએ છીએ ?

જ. સુતરાઉ અને હીરામળ (રશ્મી).

સ. ઘેટાનું ઉન શા માટે કાતરી લે છે ?

જ. જો ઉન કાતરી લેવામાં ન આવે તો ઘેટાં અકળાઇને મરી જાય.

સ. ઉન ક્યારે કાતરી લે છે ?

જ. વરસમાં બે વાર કાતરી લે છે એક ઉનાળો બેસતાં કાતરી લે છે. અને બીજું ચોમાસુ-ઉતર્યા પછી કાતરી લે છે.

સ. કાતરી લીધેલું ઉન કયા રંગનું હોય છે ?

જ. કેટલુંક કાળું-ઘોળું ને ઝાંખુ ઘોળું હોય છે. તેને ધોઇને સાફ કરે છે, ને પછી રંગે છે, ને લુગડાં વણે છે.

સ. ઘેટાના બીનનું શું શું થાય છે ?

જ. કામળા, કામળીઓ, બનુસ, શાલ વગેરે આપણા દેશના ઘેટાની ઉનનું બને છે. જ્યાં ધણીજ ટાઢ પડે છે, ત્યાંના ઘેટાના ઉનનું ફલાલીન, બનાત વગેરે સારાં કપડાં બને છે.

સ. ઉનને સાફ કેમ કરે છે ?

જ. વાળ કાતરતાં પહેલાં ઘેટાંને ખુબ ચોળી મસળી સાથુ ધાલી નવરાવે છે તેથી વાળ (ઉન) સાફ થાય છે પછી કાતરી લે છે. આપણે અહીં થોડી ટાઢ પડે છે તેથી એ વાળ જાડા થાય છે. ને કાશ્મીર, હિમાલય, ઈન્ડિયા વગેરે દેશમાં જ્યાં બહુ ટાઢ પડે છે ત્યાંના ઘેટાના વાળ (ઉન) બહુ ઝીણુ હોય છે આપણે અહીં ઘેટાંને નવરાવવાનો રિવાજ થોડો છે પરંતુ ઈન્ડિયા બહુ અમુક દિવસને આંતરે તેને મસળી-ચોળીને નવરાવે છે. તેથી ઉન ધણીજ સાફ થાય છે.

સ. ઉનમાં કયા કયા ચુલુ છે ?

જ. ઉન થાંડી તેમ ગરમીને માંહે પેસવા દેતી નથી. તેમ માંહેની

ચંડી મરશીને બહાર નીકળવા દેતી નથી. એ ગુણ દેવાથી તેનાં કપડાં શિઆળામાં પહેરીએ છીએ તો ટાઢ વાતી નથી ઉતરે દબાવાથી તે દબાઇ જાય છે ને મૂકી દેવાથી પાછું હતું તેવું ને તેવું થાય છે. માટે તેનામાં સ્થિતિ સ્થાપક ગુણ છે રંગમાં તે સફેદ અને કાળું હોય છે. ખીજા રંગ રંગીને બનાવે છે. એનામાં ખીલકુલ વાસ નથી. તેમ સુંવાળું છે.

સ. ઉતના લુગડાની સંભાળ કેમ રાખવી ?

જ. ઉતના લુગડાને વાંતરી-કંસારી વગેરે જીવડાં ખાઇ જાય છે માટે તેને વરસમાં એક બે વખત તડકે નાંખી સૂકવવા અને માંહે લીમડાનાં પાંદડાં, શીનામુલ પીલ્સ (ડામરની ગોળીઓ) બજનો લુકો; તમાકુનાં પાંદડાં; આ વસ્તુઓ મૂકવાથી જંતુઓ તેની કડક વાસને લીધે તેમાં થતા નથી.

સ. સાફ ઉત ક્યાંનું હોય છે ?

જ. જ્યાં ટાઢ વધારે પડે તે દેશનાં બેટાનું.

બરવાડ બોકો ચોમાસામાં ઉતના ઓઢા બનાવે છે ને ઓઢે છે તેથી તેમાં જરા પણ પાણી પડતું નથી.

પાઠ ૨૧ મે. વખત જાણવાની અસલી રીત ને નવી રીત.

સાધન—છાયા યંત્ર, વખત જાણવાનો કાણાવળો વાડકો, પાણીની બરેલી તાંબાકુડી, કાચની શીશી ને ધડીઆળ, કાંસાનું ધડીઆળ.

સ. ધડીઆળ બધાએ જોયું છે ?

જ. હા.

સ. એ-શા કામમાં આવે છે ?

જ. વખત જોવાના કામમાં-કેટલા વાગ્યા છે તે એનાથી સમજાય છે.

સ. એ કેશ્ય બનાવવું હશે

જ. આપણા દેશમાં તે બનતા નથી. પરંતુ સ્વીટઝર્લૅન્ડ જર્મનિ ને અમેરિકામાં તે બને છે.

સ. એ ઘડીઆળ નહોતા ત્યારે આપણે વખત કેમ જાણતા હતા તે કહો ?

જ. કાચની શીશીઓથી.

સ. કાચની શીશી વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. કાચની એ શીશીઓ ભેગી હોય છે. તે એવી રીતની હોય છે કે ઉપરનો ભાગ પહોળો હોય છે તે વચ્ચે જ્યાં એ શીશીઓ જોડાય છે ત્યાં નાનો ભાગ હોય છે તે એની વચમાં ઝીણું કાણું હોય છે તેમાંની એકમાં ઉપરથી જરા સાર પાડી (કાણું પાડી) તેમાં માપથી રેતી ભરે છે તે ઘડી અડધો કલાક ને કલાક પહોંચે એવા માપથી ભરે છે તે એ શીશીઓને એક લાકડાના ચોકડામાં ગોઠવે છે. પછી ઉપર દોરો ખાંધી તેને ખીંટીએ લટકાવે છે તેથી ઉપરની શીશીની રેતી કાણા વાટે ધીમે ધીમે નીચે બીજી શીશીમાં પડે છે તે બધી પડી રહે ત્યારે તે જોટલા માપની હોય તેટલો વખત થયો કહેવાય એ પ્રમાણે કલાક પુરો થાય એટલે ત્યાં જે માણસ હોય તે તેને ફેરવીને પાછી મૂકે એ પ્રમાણે વારે વારે કરે છે. કલાક પુરો થતો જાય તેમ ત્યાં પાસે કાંસાનું ઘડી-આળ (ઝાલર) રાખે છે તેમાં લાકડાની મોઝરી વતી તેટલા ટકોરા વગાડે છે એ પ્રમાણે રાતને દિવસ કરવું પડે છે.

સ. ઉપરની રીત સિવાય બીજી રીત વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. કાંસાના એક વાડકામાં ઝીણું છિદ્ર પાડેલું હોય છે તે વાડકા પાણુ ઘડીનો કે કલાક, અડધા કલાકના માપનો હોય છે તેને પાણીની ભરેલી તાંબાકુંડી કે તપેલામાં મૂકે છે; ને છિદ્ર વાટે તે વાડકામાં પાણી અરાય છે. બધું બરાબ રહે ત્યારે જે માપનો વાડકો હોય તેટલો વખત

થયેસો ગણાય છે; ફરી પાછા તેજ પ્રમાણે વાડકાને ખાલી કરી મૂકે છે ને કલાક ગણે છે. ને કલાકે કલાકે કાંસાના ઘડીઆળમાં ટકોરા વગાડે છે.

સ. ઉપર શિવાય ત્રીજી રીત વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. હાથા યંત્ર નામનું યંત્ર આવે છે તેને રસ્તા વચ્ચે મૂકે છે તેમાં વચ્ચે લાકડી ખોસેલી હોય છે. લાકડીના પડછાયો એ યંત્રપર મારેલા આંકડા પર પડે છે તેથી કેટલા વાગ્યા તે સમજાય છે. એ યંત્રથી સૂરજ નથી હોતો ત્યારે એટલે રાત્રે તેમજ વાદળાં હોય ત્યારે વખત જોઈ શકાતો નથી.

સૂરજને જોઈને ધણા લોકો વખત કહે છે પરંતુ તે ચોક્કસ નથી હોતો. થોડો થોડો ફર રહે છે. સૂર્ય જ્યારે માથે આવે છે ને લગભગ સવારે છ વાગે ઉગે છે ને સાંજે ૬ વાગે આથમે છે બાકીના વખત માટે સૂરજ જોઈને અડસટે કહે છે.

સ. ઘડીઆળ વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. ઘડીઆળની અંદર લોખંડના ચક્કરો ગોઠવેલા છે તેમ એક કમાન હોય છે, લાકડાના ચોક્કસમાં ચક્કરો તેમ કમાન ગોઠવીને તેને રકૂવતી સંજ્ઞા કરે છે તેના ઉપર લોખંડનું પત્તું હોય છે. તેના ઉપર એકથી બાર સુધી અગ્રેજીમાં આંકડા હોય છે તેના ઉપર બે કાંટા વચ્ચે વચ્ચે ખોસાડેલા હોય છે તેમાં એક નાનો કાંટો છે ને એક મોટો છે. માંહેના ચક્કરો ફરે તેના લીધે ઉપરના કાંટાઓ ફરે છે, મોટો કાંટો એકથી માંડીને બાર આંકડા સુધી ફરી વળે છે તેટલા વખતમાં નાનો કાંટો એકથી બે સુધી (એકજ આંકડો ખસે છે) ખસે છે. (નાના કાંટાને કલાક કાંટો ને મોટાને મિનિટ કાંટો કહે છે) ને જોટલા આંકડા ખસે તેટલા કલાક થયા કહેવાય છે કેટલાક ઘડીઆળને નીચે લોલક હોય છે તે હાલે છે તેજ ઘડીઆળ ચાલે છે. સ. કલાકની મિનિટ કેટલી ?

જ. કલાકની મીનીટ ૬૦ પા કલાકની ૧૫ અડધા કલાકની ૩૦ ને પોણા કલાકની ૪૫ મિનિટ છે. ઘડીઆળના અંદરના સાઠ ભાગ કરેલા છે (કાપા ૬૦ પાડેલા હોય છે) દરેક પાંચ પાંચ ભાગને અંતરે અડક

આંકડો મૂક્યો છે તેવા ૧૨ આંકડા મૂકેલા છે.

સ. ધડીઆળ કેમ જોવાય છે ?

જ. નાનો કાંટો જોટલા ઉપર તોટલા કલાક કહેવાય છે, જુઓ નાનો કાંટો બરાબર ૪ ઉપર છે ને મોટો કાંટો ૧૨ ઉપર છે તો ચાર વાગ્યા કહેવાય પણ નાનો કાંટો ૪ ઉપર છે ને સહેજ ખસ્યો છે ને મોટો કાંટો ૩ ઉપર છે તો, ૪ ઉપર $૩ \times ૫ = ૧૫$ મિનિટ થઈ કહેવાય મોટો કાંટો ૬ ઉપર હોય તો ૩૦ મિનિટ ૮ ઉપર હોય તો ૪૦ મિનિટ ને ૧૦ ઉપર હોય તો ૫૦ મિનિટ થઈ એમ જાણવું.

સ. નાનો કાંટો ૫ ઉપરથી ખસેલો છે ને મોટો કાંટો ૭ ઉપર છે તો કેટલા વાગ્યા કહેવાય ?

સાતને પાંચે ગુણવાથી ૩૫ વાગ્યા તો ૫ ઉપર પાંચીસ મિનિટ થઈ એટલે સાડા પાંચને ૫ મિનિટ થઈ

સ. નાનો કાંટો ૯ માં જરાક ઓછો છે ને મોટો કાંટો ૧૦ ઉપર છે તો કેટલા વાગ્યા ?

જ. નવમાં ઓછો હોવાથી નવ પુરા વાગ્યા નથી પરંતુ ૮ વાગી ગયા છે. મિનિટ કાંટો ૧૦ ઉપર હોવાથી $૧૦ \times ૫ = ૫૦$ મિનિટ એટલે ૮ ઉપર ૫૦ મિનિટ થઈ છે એટલે પોણાનવને પાંચ મિનિટ થઈ.

સ. નાનો કાંટો ૨ ઉપર છે ને મોટો કાંટો ૨ ઉપર છે તો કેટલા વાગ્યા કહેવાય ?

જ. ૨ વાગી ગયા છે ને મોટો કાંટો ૨ ઉપર છે તો $૨ \times ૫ = ૧૦$ મિનિટ થઈ જોઈ ૨ ઉપર ૧૦ મિનિટ થઈ કહેવાય.

ખાંડ ૨૨ માં ગ્રાજવું.

સાધન—ખરું ગ્રાજવું, ખોટું ગ્રાજવું, જેની ઢાંડી લાંબી ટુંકી હોય તેવું, કાટલાં, રૂપિયા, કોઈ પણ અનાજ અગર ખાંડ.

સ. આપણે દૂધ લાતીએ છીએ તે કેવી રીતે આપે છે ?

જ. માપ ભરીને બા શેરનો માપ હોય છે તે ભરીને આપે છે.

સ. લૂગડાંનો ભાવ શેનો કાઢીએ છીએ ?

જ. વાર કે ગજનો તે વારથી કે ગજથી ભરીને આપે છે.

સ. ખાંડ, ગોળ, ધી, અનાજ વગેરે કેવી રીતે આપે છે ?

જ. જોખીને.

સ. કેના વડે જોખે છે ? જ. ત્રાજવાં ને કાટલાથી જોખે છે.

સ. કાટલાં શેના હોય છે ?

જ. લોખંડના તેમ નાનાં કાટલાં પીતળનાં હોય છે.

સ. ત્રાજવાં શેનાં હોય છે ?

જ. લોખંડના પીતળના કે ચામડાના હોય છે.

સ. આપણને શેર ખાંડ જોઈતી હોય તો કેવી રીતે આપે છે

જ. ત્રાજવાના એક પલ્લામાં શેરીઓ મૂકે છે ને બીજામાં ખાંડ મૂકે છે અને બરાબર થાય ત્યારે આપણને પડીકું બાંધી આપે છે.

સ. ત્રાજવા વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. દાંડી એ પલ્લા કે છાબડી ને પાંગરા આ બીજેથી ત્રાજવું તૈયાર થાય છે. દાંડી લાકડાની હોય છે. તેની બરાબર મધ્યમાં કાણું પાડી માંહે દોરી પોરવે છે તે દોરી પકડી ત્રાજવું ઉપાડાય છે દાંડીના બે છેડે સરખે અંતરે ઉભા અને આડા અડધા સાર પાડેલા છે તેને નાથણ કહે છે તેને દોરી બાંધે છે તે દોરીને ત્રણ કે ચાર પાંગરા (જાડી સુતરની દોરી) કે ઝીણી સાંકળો બાંધે છે, ને છેડાઓને પલ્લાં કે, છાબડાં બાંધે છે તે ત્રાજવું કહેવાય છે.

સ. ત્રાજવામાં ખાધ છે એમ ક્યારે કહેવાય ?

જ. દાંડીની વચ્ચેની દોરી પકડી ત્રાજવું ઉપાડીએ ત્યારે બે પલ્લાં બરાબર રહે તો ત્રાજવાં ખરાં છે એમ કહેવાય પરંતુ એક પલ્લુ જરા નીચે રહે છે ને બીજું ઉચે રહે તો ખાધ કે ધડો છે એમ કહેવાય છે એમ જણાવું કારણ એ છે કે કોઈ પલ્લુ, ભારે હલકું હોય અથવા તેને બાંધેલા પાંગરા કે સાંકળ ભારે હલકી હોય તો તેથી એમ ધડો થાય છે.

સ. ધડો કે ખાધ હોય ત્યારે કેવા પલ્લામાં લેવાથી આપણને હાયદો થાય ?

જ. તે વખતે જે પશુ ઉચું જતું હોય તેમાં માલ મૂકીને લેવાથી આપણને લાભ થાય. આપણને લાભ થાય તેટલુંજ સામા માણસને નુકસાન થાય છે.

સ. એ પ્રમાણે કોઇને નુકસાન થાય માટે કેવી રીતે માલ લેવો જોઇએ ?

જ. પ્રથમ ત્રાજવાં ઉપાડી જોઇ જે પશુ ઉચું જતું હોય તેમાં પથ્થર કે નળીયાનો કડકો મૂકી એ પલ્લાં સરખાં કરવાં પછી માલ લેવાથી કોઇને નુકસાન નથી.

સ. એ સિવાય ઓછું જોખવાનું બીજી રીત જાણતા હો તો કહો ?

જ. દાંડીમાં ખાધ હોય છે. દાંડી લાંબી ટુંકી હોય છે. લાંબી ટુંકી દાંડીથી પણ ધરાક છેતરાય છે. લાંબી ટુંકી દાંડીને ઉપાડીએ તો પલ્લા એ બરાબર દેખાશે પરંતુ જ્યારે ચીજ મૂકીને તોલીએ તો ઓછું વતું થાય છે. વેપારી આની દાંડી રાખી લાંબી દાંડીવાળા પલ્લામાં કાટલાં મૂકે છે. તેથી તોલ ઓછું થાય છે. ને ધરાકને નુકસાન થાય છે માટે તેવી દાંડીથી સાવચેતી રાખવી.

સ. સોનું રૂપું તોલવાને માટે કેવાં ત્રાજવાં હોય છે ?

જ. એને માટે પીતળની નાની કાંટી હોય છે. તેમાં રહેજ વધારે હોય તો તરત માલમ પડે છે. મોટા ત્રાજવામાં રહેજ વતું ઓછું જણાય નહિ માટે નાની કાંટી રાખે છે, કેસર, કસ્તુરી, અંબર, સોનું વગેરે ઘણી મોંઘી ચીજો છે. માટે તે વાપરે છે. તેમાં પણ હુચ્ચાઇઓ કરે છે. ત્રાજવા નીચે ગોળ કે એવી બીજી વસ્તુ વળગાડી દે છે માટે લેનાર માણસે બહુ સાવચેતી રાખવી ધર્માદા કાંટો હોય તો ત્યાં જઈ જોખારી લેવું એ વધારે ઉત્તમ છે.

સ. બીજી કદ રીતે માલ ઓછો આપે છે તે વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. કાટલાં ઓછાં હોય તો માલ ઓછો આપે છે. દાંડીમાં ખાધ હોય તો ઓછો માલ આપે છે ને પલ્લામાં ધડો હોય તો ઓછો માલ આવે છે. લાંબી ટુંકી દાંડી હોય તેવા ત્રાજવાને દોહ દાંડીનું ત્રાજવું કહે છે.

સમાપ્ત.

ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર થયેલી ગુજરાતી કોપીબુક.

પ્રાથમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓ માટે નવા ધોરણને અનુસર
કમથી સફાઈદાર અક્ષરોથી ને ઉપયોગી કહેવતોથી ભરપૂર આ કોપી
નં. ૧ થી ૫ સુધીની દરેકની કી. ૦-૨-૬. માસ્તરો તેમ જ પ
એને વાળેજ સાફ કરીશન.

મુખગણિત ભાગ ૧-૨.

ભાગ ૧નો. ધોરણ ૧ થી ૩ સુધીના બાળકોને માટે, ૦
૨નો ધોરણ ૪ ને ૫ માટે છે. અનુભવી માસ્તરોની સુચના મુ
તેવાર કરાવેલા હાવાથી વિદ્યાર્થીઓને બહુજ ઉપયોગી છે. ૦
ભાગમાં વ્યવહારીક અતિ ઉપયોગી હિસાબો પણ રીતો ૨
દાખલ કરેલા છે. કી. ૦-૨-૦ અને ૦-૪-૦.

પ્રાથમિક શાળાઓ માટે ટ્રેડિંગબુકો.

ઉત્તર વિભાગના મે. એ. ઈ. સાહેબે મંજૂર કરેલા ટ્રેડિ
અવ્યાસક્રમ મુજબ તેમ ધોરણને લગતા પદાર્થ પાઠના ચિત્રો સહિતના
ધોરણવાર ટ્રેડિંગબુકો. મોટા જથ્થામાં તૈયાર છે. ગાળવર્ગથી ધોરણ
૫ સુધી ૦-૧-૦, ધોરણ ૬ ૦-૨-૬ ને ધો. ૭ ૦-૨-૦.

દરેક ધોરણવાર મૃદિજ્ઞાન અને પદાર્થ પાઠ.

દરેક ધોરણવાર અર્થની નોટો.

દરેક ધોરણવાર અર્થ ખુટા.

પ્રાથમિક શાળાઓ માટે દેશી હિસાબ.

બાળકોને ગમત સાથે જ્ઞાન આપનારા પુરા આંક સર્વિ
દેશી હિસાબ જેમાં મુખગણિત, સચિત્ર મુળાક્ષર, કોણકો, દિશ
બુલાઓ, ગણિતના હિસાબ રીતો સાથે ટ્રેડિંગના ફિગર અને
ઉપયોગી કહેવતો સહિતનો આ સસ્તો ને ઉત્તમ દેશી હિસાબ ૦
છે. ખંભાત, જુનાગઢ, ગોંડલ વગેરે સ્ટોટોમાં ટેકસ્ટબુક તરીકે ૦
થયેલો છે. કી. ફક્ત રૂ. ૦-૧-૬.

દામોદર દિરાલાલ શાહ, બુકસેલર-અંદ.

